

У 371
У 498

Р.Г.САФАРОВА, Ф.И.ЮСУПОВА, Г.Т.СУЛАЙМОНОВА,
Х.И.ЮСУПОВА, Н.ДИЛОВА, Р.Т.СУЛАЙМОНОВ

ЎҚУВЧИЛАРДА ЎЗARO ДЎСТОНА МУНОСАБАТЛАРГА
АСОСЛАНИБ ҲАМКОРЛИҚДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТИШ
КЎНИКМАЛАРИНИ ШАҚЛЛАНТИРИШГА
ОИД НАЗАРИЙ-АМАЛИЙ ЁНДАШУВЛАР

ТОШКЕНТ

7 598
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ

Т.Н.ҚОРИ НИЁЗИЙ НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ
ИНСТИТУТИ

Р.Г.САФАРОВА, Ф.И.ЮСУПОВА, Г.Т.СУЛАЙМОНОВА,
Ҳ.И.ЮСУПОВА, Н.ДИЛОВА, Р.Т.СУЛАЙМОНОВ

ЎҚУВЧИЛАРДА ЎЗАРО ДЎСТОНА
МУНОСАБАТЛАРГА АСОСЛАНИБ
ҲАМКОРЛИҚДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТИШ
КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА
ОИД НАЗАРИЙ-АМАЛИЙ ЁНДАШУВЛАР

ТОШКЕНТ – 2012

УДК: 330.1 (075)
КБК 74.202я2

Р.Х.Сафарова, Ф.И.Юсупова, Г.Т.Сулаймонова, Х.И.Юсупова, Н.Дилова, Р.Т.Сулаймонов. Ўқувчиларда ўзаро дўстона муносабатларга асосланиб ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантиришга оид назарий-амалий ёндашувлар. - Т.: «Ғап уа *ехпо!о§1уа», 2012, 116 бет.

ISBN 978-9943-10-824-0

Ушбу монографияда педагогик ҳамкорлик, унинг назарий асослари, педагогик синергетика, педагогик синергетиканинг мақсад ва вазифалари, ўзига хос хусусиятлари, бу соҳадаги дастлабки ёндашувлар, педагогик ҳамкорлик жараёнининг мазмуни, шакли, воситалари, ўқувчи-ўқувчи, ўқитувчи-ўқувчилар ҳамда ўқувчилар билан ўқувчилар ҳамкорлигининг ўзига хос хусусиятлари, миллатлараро мулоқот ҳамкорлигининг муҳим шакли эканлиги, диалог ва тренинглар ўқувчиларни ҳамкорликка тайёрлашнинг асосий усуллари сифатида намоён бўлиши каби муҳим қарашлар, назарий-методологик ёндашувлар баён қилинган. Бу соҳадаги мавжуд тажрибалар таҳлил этилган. Амалга ошириладиган ишлар, уларнинг педагогик характери изоҳланган.

Мазкур китоб педагог олимлар, ёш мутахассислар, таълим соҳаси ходимлари, изланувчилар, педагогика олий ўқув юрти талабалари, малака ошириш курсларининг тингловчилари учун муҳим назарий манба, дастуруламал бўлиб хизмат қилади.

УДК: 330.1 (075)
КБК 74.202я2

Такризчилар: **Р.Х.Джураев - п.ф.д., проф;**
Ш.Қ.Мардонов - п.ф.д.

ISBN 978-9943-10-824-0

_____, _____ © «Ғап уа *ехпо!о§1уа» нашриёти, 2012.

МУҚАДДИМА

Ўқувчиларда ўзаро дўстона муносабатларга асосланиб ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш муаммоси педагогика назариясининг долзарб муаммоларидан бири бўлиб, унинг назарий асослари педагогик синергетика доирасида тадқиқ этилмоқда. Педагогик синергетика, яъни ўқувчиларнинг ўзаро дўстона муносабатларга асосланиб ҳамкорликда фаолият кўрсатишлари таълим жараёнида кафолатланган натижага эришиш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу ўқувчиларнинг ўз фаолиятларини ҳамкорликда, мустақил тарзда ташкил этишга оид назарий ёндашувларни ўз ичига олиб, мазкур назария фаолиятни ташкил этиш ҳодисаси билан боғлиқ бўлган янги дунёқарашдир.

Синергетика (юнон. **συνεργεῖα** - ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик) - таълим жараёни субъектлари фаолиятини ўзаро ҳамкорликда мустақил тарзда ташкил этиш назарияси, ўз-ўзини бошқариш, номуназам ҳодисаларни ўрганиш, дунёни янгича изоҳлаш, табиий ва ижтимоий-иктисодий мураккаб тизимли жараёнларнинг табиатини билишга қаратилган илмий йўналиш, янгича тафаккур услуги.

Ўқувчиларда ўзаро дўстона муносабатларга асосланиб ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш назариясини яратиш XXI асрнинг дастлабки ўн йиллигида педагогиканинг ўта долзарб муаммоси сифатида намоён бўла бошлади. Педагогик ҳамкорлик таълим жараёни субъектлари ривожланишининг тадрижий йўлини намоён қилади. Педагогик ҳамкорлик жараёнида ўқувчиларнинг ўзаро биргаликдаги фаолиятлари ва муносабатлари уйғунлашади ҳамда кўпроқ ижодий характер касб эта бошлайди. Бунинг натижасида жамият аъзолари орасида дўстона муносабатларга асосланган ижодий ҳамкорлик муҳити вужудга келади. Педагогик ҳамкорлик таълим жараёни субъектлари орасидаги ўзига хос жиҳатларни ҳисобга олишни тақозо қилади. Бундай мақсадга эришиш учун эса мазкур йўналишда кенг қўламли фундаментал тадқиқотларни амалга ошириш эҳтиёжи мавжуд.

Ҳамкорликда таълим олиш ва ўқувчиларнинг ўзаро дўстона муносабатларга асосланган ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўник-

маларини шакллантириш ўқитишнинг муҳим методи ҳисобланади. Бу жараёнда ўқувчилар ўқув вазифалари билан боғлиқ тарзда *би* катор муаммолар устида изланадилар, муайян лойиҳаларни ишлаб чиқадилар. Дўстона муносабатларга асосланган ҳолда ҳамкорликда фаолият кўрсатиш синф-дарс тизими таркибида вужудга келиб, ривожланадиган педагогик ходисадир. Ўқувчиларнинг ҳамкорлик-^{*} даги фаолият кўрсатишлари жараёнида билимлар ва ахборотлар уларга ўқитувчи томонидан тақдим этилмайди. Балки замонавий педагогик назариялар ва концепцияларни қўллаган ҳолда ўқувчилар орасида фаол, ишчан диалог натижасида вужудга келади. Ўқувчиларнинг дўстона муносабатларга асосланган ҳолда фаолият кўрсатишлари натижасида уларнинг ўқув-билув майллари ривожланади, ўқув мақсадига эришиш учун қулай ижобий муҳит таъминланади.

Ўқув жараёнида ўзаро ҳамкорликка асосланган дўстона муҳитни вужудга келтириш шахсга йўналтирилган таълим жараёнини ташкил этиш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Мактабдаги ўқув-билув жараёни ўқувчининг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш асосида ташкил қилиниши лозим. Ўқувчиларда ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмалари вужудга келганда уларнинг имкониятлари ва эҳтиёжлари намоён бўлади. Бу жараёнда ўзаро тенглик муҳити ҳукмронлик қилади. Ўқувчиларга нисбатан дўстона муносабат муҳити ўзаро адолатли муносабатлар замирида яратилади. Адолат бор жойда ҳақиқат, ҳақиқат бор жойда ўзаро ҳурмат муҳити ҳукм суради. Ўқувчилар орасида ўзаро ҳурмат шаклланган таълим жараёнида дўстона муносабат, ўзаро гамхўрлик, меҳр-мурувват қарор топади. Бу жараёнда барча ўқувчилар бир-бирларига меҳр кўрсатадилар, уларнинг биргаликда фаолият кўрсатиш имкониятлари кенгайди.

Ўқувчилар орасидаги дўстона муносабатларга асосланган ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

- ўқувчилар фаолиятини муайян тартиб асосида ташкил этиш;
- ўқувчилар жамоаси орасида ижодкорлик ва бағрикенгликка асосланган ўзаро дўстона муҳитни вужудга келтириш кабилар.

Ўқувчиларда дўстона муносабатларга асосланган ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш учун мазкур мақсадга йўналтирилган педагогик жараённи ташкил этиш ва дидактик жиҳатдан таъминлаш лозим. Бунинг учун ўқув-

тарбия жараёнининг очиқ характер касб этиши ва ўзаро ахборотлар алмашинуви учун қулай бўлишини таъминлаш керак.

Таълим жараёнида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш учун ўқувчиларда онгли фаолият кўрсатиш кўникмасини таркиб топтириш, уларни мустақил, ижодий фикрлашга ўргатиш алоҳида аҳамиятга эга. Чунки, ўқувчилар мураккаб, рухий инқирозлар вужудга келадиган, юқори қувватга эга бўлган, шижоатли, янгиликка чанқоқ, оламни ўзлаштиришга интилувчан, мустақиллик ва мослашувчанликка мойил, хулқ-атворида ижтимоий меъёрларнинг шаклланиши жадал суръат билан кечадиган бўладилар. Шунга кўра, қуйидагиларнинг муҳимлиги кузатилмоқда:

- ўқувчиларга тақдим этиладиган ахборотлар ҳажмининг кенглиги ва уларни ўзлаштириш ўзаро ҳамкорлик ва фикр алмашилиш муҳитини такозо қилишига эришиш;

- ўқувчиларда дўстона муносабатларга асосланган ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатиш кўникмаларини шакллантириш ўқитувчи педагогик фаолиятининг таркибий қисми сифатида намоён бўлишини таъминлаш;

- ўқувчилар орасидаги дўстона муносабатларга асосланган ҳамкорлик негизида ўзаро ахборот алмашилиш ва жадал ўзлаштириш имкониятини кенгайтириш кабилар.

Жамият ҳаётида инсон учун ҳамкорликда фаолият кўрсатиш қуввати билан бир каторда, ҳамжихатликда ривожланиш имконияти ҳам мавжуд.

Бугунги кунда ҳамкорлик шахс тафаккурининг ўзгариши натижасида вужудга келмоқда. Ҳамкорликни ташкил этувчи тушунчаларнинг таркиби инсоннинг замонавий тафаккурини ифодалайди,

Педагогик ҳамкорликни ифодаловчи синергетика атамаси ўзбек тилига яқиндагина кириб келди. У ўзаро келишувга асосланган биргаликдаги ҳаракат, ҳамкорлик, ўзаро дўстлик маъноларини англатади. Мутахассисларнинг таъкидлашларича, синергетика шахслараро ҳамкорлик ва ҳамжихатликнинг таркибий асослари, ривожланиш динамикаси ва эски структураларнинг инқирозга учраш сабабларини қиёсий жиҳатдан ўрганади.

Мутахассислар ҳамкорликнинг турли жиҳатларига кўра, унинг таснифини яратишга муваффақ бўлганлар. Жумладан, улар томонидан ҳамкорликнинг когнитив модели ҳам тақдим қилинган. Бу модел шахснинг амалий фаолияти билан боғлиқ ижодий

хамкорликни ифодалайди. Ҳамкорликнинг билишга асосланган модели ҳам мавжуд.

Инсон ҳар доим тўпланган тажрибалардан ўз фаолиятида фойдаланишга эҳтиёж сезади. Бугунги кунда ҳамкорлик назарияси бошқа методологик парадигмалар орасида муҳим ўрин эгалламокда. Бу айниқса, педагогика, социология, психология ва фалсафага оид ёндашувларда яққол намоён бўлмокда. Ҳамкорликка асосланган билиш жараёни таълим тизимида таяниладиган қонуниятларни тақозо қилади. Биринчи навбатда, уларнинг ривожланишидаги зиддиятлар ва тадрижийлик назарда тутилади. Бундай шароитда кўплаб ижтимоий-педагогик ҳолатларни ҳисобга олиш имконияти мавжуд.

Ҳамкорлик назарияси шак-шубҳасиз педагогик тадқиқотлар методологиясини бойитади. Бу ўринда интуицияга асосланган башоратлар ҳамкорликнинг конструктив модели сифатида намоён бўлади. Ҳамкорлик категорияларининг уйғунлиги педагогика ва антропология, маданиятшунослик, ижтимоий ҳамда тарихий психология, ахлоқшуносликнинг анъанавий муаммоларига янги назар билан қарашни тақозо қилади. Бунинг учун, педагогикада шахслараро боғлиқликнинг жуда кам ишланган жиҳатларига мурожаат қилинади.

Ҳамкорлик педагогикасининг бугунги кунга қадар тадқиқ этилмаганлигининг асосий сабаби таълимнинг тўла маънода ўқувчилар шахсига йўналтирилмаганлигидадир. Ҳамкорликнинг ўзига хос жиҳатларини анъанавий таълим шароитида татбиқ қилиш ўта мураккаб масаладир. Биз амалиётда бундай уринишларнинг мавжудлигини ҳам қузатдик.

Ҳамжиҳатлик ёрдамида ўқувчилар дунёга янги назар билан қарай бошлайдилар. Педагогик ҳамкорлик назариясини кенг қўламда ёритиш учун мазкур муаммога мурожаат қилиш алоҳида аҳамиятга эга. Ҳамкорлик назарияси яхлит тизимнинг ривожланиши орқали унинг қисмлари ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Бундай ҳолат педагогика учун ниҳоятда муҳимдир. Аксарият педагоглар гуруҳ билан ишлайдилар. Бунинг асосий сабаби, улар гўёки кўплаб номаълум нарсаларни ечиш жараёнини мувофиқлаштирадилар.

Бугунги кунда асосий эътибор ўсиб келаётган ёш авлодга сифатли таълим-тарбия беришга қаратилмокда. Шунга қара, педагогика фани учун ривожланаётган шахсда фаол ижод қилиш

кўникмаси, ижтимоий жиҳатдан янги сифатлар, жамият ҳаётида рўй берадиган ўзгаришларга тайёр туриш кўникмаларини шакллантиришдан иборат бўлган таълим мақсади устуворлик қилмокда. Таълим жараёнини жадаллаштириш ва ўқувчиларда шахсий сифатларни шакллантириш кўп жиҳатдан умуминсоний эҳтиёжлар билан боғлиқ тарзда вужудга келмокда. Педагогика фанида маданий моделдан ижтимоий ҳамда маданий шакллантириш парадигмасига ўтилмокда. Таълим тизимини такомиллаштириш, ижтимоий педагогика тармогини кенгайтириш, авторитар педагогикадан воз кечиш, ўқувчи шахсиятини биринчи ўринга қўйишни тақозо қилмокда. Ўқувчининг талабларини қондириш учун унинг ўзига хос негбинлиги, лаёқатлари, қобилиятини ривожлантириш лозим.

Ҳамкорликка асосланган педагогика ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятини ифодаловчи тизим бўлиб, бу жараёнда жамоанинг ижодий қувватлари ва фаолият самарадорлиги намоён бўлади. Янги мақсадларни рўёбга чиқариш имконияти таъминланади. Бу мақсад - ўқувчилар жамоасини уларнинг кучлари ёрдамида қўшимча ижодий натижани қўлга киритишга ўргатишдан иборат. Ҳамкорлик педагогикаси янги ўқув воситалари ёрдамида мулоқот жараёнини оптималлаштиради ҳамда ахборотли махсулотларни ишлаб чиқади ва ўқув жараёнига татбиқ этади. Шунинг учун ҳам, ҳамкорлик педагогикаси таълим жараёнида қўллаш учун ўқув материалларига ишлов беришда янги таълим методларидан фойдаланади. Шу мақсадда ҳамкорлик педагогикаси бир қатор фан соҳалари билан кесишади. Жумладан, ижтимоий мулоқот назарияси, ахборот технологиялари, мантиқ, тилшунослик, шунингдек, шахсий кузатишлар ва тажриба-синов натижалари, психологияга оид билимлар қабилар.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг ҳамкорликка асосланган ижодий фаолиятини ташкил этиш учун ахборотли махсулотларни тайёрлаш ва улардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Педагогика фани учун умумлашган қувватларни қўлга киритиш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки, у янги билимларни ўзлаштиришни таъминлайди. Умумлашган қувватларни сарфлаш ўқув жараёнида жуда зарур ҳисобланади.

Ҳамкорлик назарияси ўзида қуйидагиларни мужассамлаштириши керак:

1) ўқувчиларнинг қувватларини мужассамлаштириш асосид умумлашган натижани қўлга киритишга асосланган жамо меҳнатини ташкил этиш технологияси;

2) интеллектуал технологияларга асосланган ахборотларг ишлов бериш усуллари кабилар.

Бундай ёндашув натижасида интеллектуал маданиятнин юкори даражасига эришиш таъминланади. Таълим жараёнид ўқувчиларни хдр томонлама ривожлантириш тамоман янги илмий педагогик асосларга таянишни тақозо қилмоқда. Умумий ўрт таълим олдига қўйилган мақсад, вазифа ва тамойилларни амалп ошириш нафақат таълим мазмунини ўзгартиришни талаб қилмоқда балки унинг шакллари, методлари, ўқитувчи фаолиятини хая такомиллаштиришга бўлган эҳтиёж кучаймоқда.

Бугунги кунда педагогика фанида ҳамкорликдаги фаолият, дўстона муносабатга асосланган ўқув жараёнини ташкил этап зарурияти пайдо бўлмоқда. Бундай ўқув вазияти педагоги* ҳамкорлик жараёни деб номланмоқда. Педагогик ҳамкорлик билав боғлиқ бўлган масалалар В.А.Аршинов, Ю.А.Данилов, Б.Б.Кадоцев, С.П.Капица, Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов, А.Ю.Лоскутов, А.П.Назаретян, Дж.Николис, И.Пригожин, И.Стенгерс, Г.Хакенларнинг ишларида ўз ифодасини топган. Ривожланган мамлакатларда ҳам ҳамкорлик педагогикасига оид бир қатор изланишлар амалга оширилган. Мазкур ишларда таркиблашмаган ва муайян тартибга солинмаган муносабатларнинг мавжуд эмаслиги таъкидланади.

Амалга оширилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, педагогик ҳамкорликка асосланган ёндашувлар мураккаб, номунтазам, очик тизимларни ҳар томонлама билиш асосида вужудга келар экан. Мутахассислар таълим жараёнини ҳам шундай тизимлар жумласига киритганлар.

Бугунги кунда таълим жараёнининг ҳамкорликка асосланишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Педагогик ҳамкорлик асосида вужудга келган билимларнинг мустаҳкамлиги мутахассислар эътиборини ўзига жалб қилмоқда. Педагогик нуктаи назардан ўэ фаолиятини ташкил этишнинг алоҳида жиҳатлари МВ.Богуславский, В.Г.Буданов, В.Г.Виненко, Л.Я.Зорина, В.А.Игнатова, Г.Г.Малинецкий, В.В.Маткин, Л.И.Новикова, Е.Г.Пугачева, Н.М.Таланчук, Д.И.Трубецков, О.Н.Федорова, С.С.Шевелева, КХВ.Шаронинларнинг ишларида ўз аксини топган.

Таълим жараёнини ҳамкорлик назариясига оид ёндашувлар асосида ташкил этиш масаласи кун сайин долзарблашмоқда. Бунда тизимли, вазиятли, худудий ёндашувлар, ўзбек халқининг миллий менталитета, бағрикенглигига асосланиш муҳим ўрин эгаллаши лозим. Биз изланишларимиз давомида мазкур ёндашувлар ва халқаро тажрибаларга таяниш мақсадга мувофиқлигини эътироф этган ҳолда иш кўрамыз. Чунки мазкур ишлар ва ёндашувларда дўстона муносабатларга асосланган ҳамкорликдаги таълимнинг асосий йўналишлари ўз ифодасини топган ҳамда таълимий фаолиятдаги ҳамкорлик қонуниятлари очиб берилган. Тадқиқотларда шу нарса назарий жиҳатдан асосланганки, педагогик ҳамкорликка йўналтирилган фаолият мустақил билим олиш, ўз фаолиятини ташкил этиш, ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини шакллантириш билан бир қаторда, ўқувчини йўналтирувчи ва кўзғатувчи таъсирга ҳам эга бўлиб, ўзи ва ўзгалар билан ҳамкорлик жараёнида унинг ўз имкониятларини очиши ва ўз-ўзини такомиллаштиришига кўмаклашиши назарий-амалий жиҳатдан ёритилган.

Педагогик ҳамкорлик масаласи кенгқўламда тадқиқ этилаётганлигига қарамасдан, педагогик ҳамкорлик, ҳамкорликка оид ёндашувлар ўзининг ягона талқинига эга бўлмаяпти. Бу масалалар педагогика фанида кенг талқин этилиши ва назарий жиҳатдан асосланиши лозим. Шу билан бир қаторда, ҳамкорлик жараёнида ўқувчи шахсининг интеллектуал ва сифат жиҳатдан қай даражада ўзгариши илмий жиҳатдан асослаб берилмаган. Педагогик ҳамкорликни амалга ошириш жараёнида ўқитувчида янгиликларни қабул қилишга мойиллилик ортиши, унга ахборотларни фаол, мақсадга йўналтирилган ҳолда фойдаланиш имконини беради. Ўзининг ички қувватлари ва майлларини фаоллаштиришга кўмаклашади, уни ўз-ўзини ривожлантиришга йўналтиради.

Шу билан бир қаторда, ҳамкорлик тамойилларига асосланган ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш янада кўпроқ долзарблик касб этмоқда. Таълим жараёнида бир қатор зиддиятларнинг мавжудлиги туфайли ҳам ўқув жараёнини педагогик ҳамкорлик асосида ташкил этиш вазифаси ҳар қачонгидан ҳам долзарблашмоқда. Жумладан:

- ўқитувчи фаолиятида ҳамкорликка асосланган ёндашувни татбиқ этиш зарурияти билан педагогик ҳамкорликнинг концептуал асослари етарлича ишлаб чиқилмаганлиги орасида;

- анъанавий мунтазам тафаккур тарзи билан номунтаза^ ишончли тафаккур тарзи орасида;

- шахсга йўналтирилган таълимни тарғиб этиш билан уни амалга оширишнинг самарали технологиялари мавжуд эмаслиги орасида;

- мавжуд идеаллар, ғоялар асосида ташкил этилган таълим] тизими билан кўпвариантли, рангбаранг мазмунга эга булгам таълимнинг очик модели орасида;

- инсоннинг олами ўзлаштириши турли усулларининг] интеграцияси билан табақалашуви орасида;

- ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишнинг шакллари ва методлари номутаносиблиги билан ўқувчиларнинг ўқув имконият лари ҳамда эҳтиёжлари орасида зиддиятлар кузатилмоқда.

ИБЎЛИМ. ПЕДАГОГИК ХАМКОРЛИККА ОИД НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР

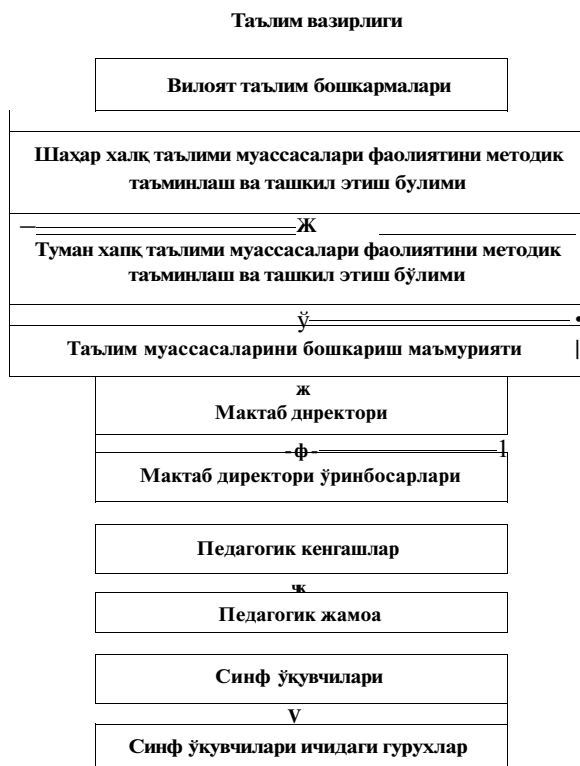
1.1. Ўқув ҳамкорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва дидактик-психологик йўналишлари

Ўқитувчи ҳам ўқувчилар ҳам таълим жараёнининг иштирокчилари ҳисобланадилар. Уларнинг ҳар иккаласи айна пайтда таълим жараёнининг ўзаро тенг ҳуқуқли субъектларидирлар. Шунинг учун ҳам ўқув-тарбия жараёнини фақатгина ўқувчиларга йўналтириш педагогик нуқтаи назардан тўғри эмас. Ўқитувчи ҳар доим ўқувчиларга таълим-тарбиявий таъсир кўрсатади. Айна пайтда ўқувчилар ҳам ўқитувчига таъсир кўрсатиш кучига эга. Шунинг учун ҳам ўқув-билув жараёни ўзаро ҳамкорлик жараёни сифатида баҳоланади.

Кишилар орасидаги ҳар қандай ҳамкорлик ва муносабат мақсадга йўналтирилганлиги ва онгли тарзда амалга оширилиши билан тавсифланади. Ҳамкорлик жараёни иштирокчиларининг мақсадлари умумий йўналишга эга бўлиб, унда ҳар бир иштирокчи ўз кучини назорат қилади. Ҳамкорлик иштирокчилари ўз олдларига қўйган мақсад билан боғлиқ ҳолда у турли-туман шаклларга эга бўлади. Жумладан, ҳамкорлик - умумий-мақсадларга эришиш йўлида биргаликда куч-қувват сарфлаш демакдир. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғатида "Ҳамкорлик - турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги маънан бирлашувини ифодалайди"¹, дея таъриф берилган. Педагогик ҳамкорлик деганда эса, таълим жараёни иштирокчиларининг ўқув мақсадларига эришиш йўлидаги биргаликдаги фаолиятлари тушунилади. Зиддият эса таълим жараёни субъектларидан ҳар бирининг мақсадлари бир-бирини инкор этганда вужудга келади. Қаршилик кўрсатиш - таълим жараёни иштирокчилари олдига қўйилган ягона мақсадга эришишга улардан бири қаршилик кўрсатганда вужудга келади.

¹Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. - Т.: Ғафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010, 746-бет.

Ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлигида улар ўзаро мулоқотга киришадилар. Бунинг натижасида таълим жараёнида мураккаб тизимга асосланган ўзаро муносабат вужудга келади. Бу таълим жараёнининг ичида амалга ошади. Мазкур тизим ўзаро чамбарча* боғланган муносабатларга асосланган таркибий қисмларга эга Жумладан, бошқариш - масалан, таълим вазирлиги, маҳалли^ таълим бошқармалари, шаҳар, туман халқ таълими бошқармалари, таълим муассасаларини бошқариш қабилар бунга мисол бўла олади. Таълим муассасалари маъмурияти - директор, директор ўринбосарлари; педагогик кенгашлар, педагогик жамоа, синф ўқувчилари, синф ичидаги гуруҳларнинг аъзолари.

1-расм. Таълим жараёнида амалга ошириладиган ҳамкорликнинг таркибий қисмлари

Мазкур таркибий қисмларнинг ҳар бири бошқалари билан ўзаро алоқадорликка эга. Улар орасидаги ўқув муносабатлари ҳамкорликда, умумий натижага эришишга йўналтирилган ҳолда амалга оширилади.

Шу билан бир қаторда таълим тизимлари бошқа тизимлар билан ҳам ўзаро муносабатга киришади. Бундай тизимлар сирасига оилалар ва маҳаллаларни киритиш мумкин. Буларнинг барчаси синфдаги ўқув жараёнига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади. Бу ўқувчиларнинг ўқув жараёни ва ўқитувчига бўлган муносабатларида ўз ифодасини топади. Мазкур муносабат ўқув жараёнининг характери ва ўқувчиларнинг ҳаётий тажрибаларига боғлиқ тарзда намоён бўлади.

Таълим жараёнида қўпхадли ҳамкорлик амалга ошади. Унда ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг шахсий-педагогик муносабатлари, ўқувчиларнинг ўзаро алоқалари ҳамда шахслараро муносабатлар ифодаланган бўлиб, у ўқув жараёнига ҳам ижобий, ҳам салбий таъсир кўрсатади.

"Ўқитувчи-ўқувчи" муносабатлари, уларнинг ўзаро ҳамкорлиги турли шаклларда амалга ошади. Жумладан:

- индивидуал ишлар шаклида;
- синф-дарс тизими жараёнида;
- ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этишда ўқитувчининг маслаҳатлари тарзида;
- гуруҳли-лаборатория иши орқали қабилар.

Ҳамкорликнинг ҳар қандай шаклида тарафлар ўзларининг фаолликларини намоён қиладилар. Ўқувчиларнинг фаолликлари кўпроқ ҳамкорликнинг индивидуал шаклларида амалга ошади.

Бугунги кунда ўқув педагогик муносабатлар ҳамкорликнинг янги шаклларида намоён бўлмоқда. Ишчан ҳамда ролли ўйинлар, тренинглар давомида бунга ишонч ҳосил қилиш мумкин. Шу тариқа ўқув ҳамкорлиги мунтазам тарзда мураккаблашиб, турли шаклларда намоён бўлмоқда.

Ўқув-педагогик ҳамкорлик субъект-субъект муносабатлари даражасида амалга ошади. Анъанавий таълим жараёнида ҳамкорликнинг фаол субъекта сифатида ўқитувчи тавсифланадиган бўлса, шахсга йўналтирилган таълим жараёнида эса ўқувчилар билимларни ўзлаштирувчи, уларни қўлловчи ва ўз фаолиятларини баҳоловчи субъект сифатида алоҳида фаоллик кўрсатадилар. Шунинг учун ҳамкорлик жараёнининг барча субъектлари фаол

тарзда ўқув ҳаракатларини амалга оширувчи субъектлар сифатида баҳоланадилар. Ўқувчиларнинг асосий ўқув ҳаракатлари синфда амалга оширилар экан, улар ўзаро ҳамкорликка киришадилар, ўқитувчининг топшириқларини бажариш жараёнида эса бутун синф жамоаси ягона мақсад атрофида бирлашади. Шунинг учун ҳам ўқитувчининг ўқувчилар билан ҳамкорлиги субъект-субъект тарзидаги жамоавий муносабатлар сирасига киради. Улар ягона мақсад атрофида бирлашган ҳолда ҳамкорликка киришганликлари учун ҳам мужассамлашган тарзда таълим жараёнининг субъектлари ҳисобланадилар. Мазкур жараёнда ҳамкорлик иштирокчилари орасида руҳий алоқа вужудга келиб, кўпқиррали, барқарор таълим жараёни амалга ошади.

Бундай алоқа субъектларнинг руҳий умумийликлари ўзаро бир-бирларини тушунишлари, ўзаро манфаатдорликлари ва бир-бирларига ишонишлари туфайли вужудга келади. Бундай алоқа ҳамкорлик жараёни субъектлари томонидан англандан, ижобий, ўзаро муносабатларни мустаҳкамловчи ҳодиса сифатида намоён бўлади. Мазкур алоқа натижасида ҳамкорлик субъектларининг шахсияти юксалиб, ҳиссий қониқиш пайдо бўлади. Алоканинг ички механизми субъектларнинг ҳис-туйғулари ва биргаликдаги ҳаракатларида намоён бўлади.

Ҳамкорлик фалсафий-антологик тушунча ҳисобланади. Мазкур ҳодиса ўзаро ҳамкорлик асосида бир-бирига боғланиши, таъсир кўрсатиши ва турли объектларнинг ўзаро муносабатини англатади.

Шахслараро ҳамкорлик ҳар иккала томоннинг фаоллигини англатади. Бироқ, уни амалга оширувчи чора-тадбирлар турличадир. Бу фаоллик ташаббускорлик ёки ўзаро таъсирга асосланган ҳолда вужудга келади. Ҳамкорлик жараёнининг субъектлари муайян фаолиятни амалга оширадилар. Шахслараро ижтимоий ҳамкорлик учун субъективлик асосий кўрсаткич ҳисобланади. Ташаббускорлик нуктаи назардан фаоллик қайта шакллантирувчи, мустаҳкамловчи характерга эга. Фаоллик - яратувчилик, ривожлантирувчилик ва вайрон қилувчилик хусусиятига ҳам эгадир. Ташкил ҳосилларга жавоб бериш нуктаи назаридан эса кимгадир таъсир кўрсатилади, уни қабул қилиш ва қилмаслик соҳасида фаоллик кўрсатилади. Жавоб таъсирларини ташкил қилиш исталмаган таъсир ёки ҳамкорликдаги ҳаракатга қаршилик кўрсатишни англатади. Бу ўринда таъсир кўрсатиш соҳасининг йуналганлигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Таъсирчанлик жавоб қайтариш,

фаолликка ундашни ифодалайди. Чунки таъсир кўрсатувчи субъект ҳар доим фаол бўлади. Шу билан бир қаторда ҳамкорлик ташаббускорларидан бири ташаббус кўрсатади, иккинчи томон эса унга ўз ҳаракатлари билан жавоб қайтаради. Бундай вазият тенгликнинг асосини ташкил қилади. Уларнинг ҳар иккаласи муайян ҳаракатларни амалга ошириш жараёнида фаоллик кўрсатади. Чунки улар мазкур фаолиятни ҳамкорлик субъектлари сифатида амалга оширадилар.

Ҳамкорлик ўзига хос тавсифга эга. Ҳар қандай ҳамкорлик жараёнида томонларнинг ўзаро фаоллиги асосий ўрин эгаллайди. Ҳамкорликни ташкил этиш қанчалик мураккаб бўлса, бу жараёндаги фаоллик ҳам шунчалик ранг-барангдир.

Юқори даражада фаолликка эга бўлган шахсларда улар фаолиятининг барча турларида мазкур фаоллик намоён бўлади. Масалан:

1. Интеллектуал фаоллик. Бундай фаолликка эга бўлган шахслар фаразларни илгари сурадилар, стратегиялар, усуллар, ахборотларни қайта ишлаш оладилар. Бу улар билан амалга ошириладиган мулоқот жараёнида яққол намоён бўлади.

2. Инсоннинг руҳий-физиологик фаоллиги маҳсулидир. Бундай фаоллик воқеликни идрок этиш, уни моделлаштириш жараёнида намоён бўлади. Фаоллик натижасида ҳамкорлик жараёнининг субъектлари бир-бирларига ўзаро таъсир кўрсатадилар.

3. Шахснинг ҳулқ-атворида хос бўлган умумий фаоллик бўлиб, у инсон фаолияти ва хатти-ҳаракатининг турли кўринишларида намоён бўлади. Шу билан бир қаторда фаоллик ҳамкорлик жараёни субъектларига хос бўлиб, айти пайтда субъектив характерга ҳам эга.

Ҳамкорлик жараёнида турли объектлар орасида турли-туман алоқалар ўрнатиш учун етарлича асос мавжуд. Бу сабаб-оқибат боғланишлари орқали намоён бўлади. Мазкур боғланишлар ҳар қандай тизим элементлари орасидаги алоқадорликнинг асосини ташкил этади. Тизимлилик барча алоқалар, муносабатларнинг асосидир.

Шахслараро ҳамкорлик жараёнида унга хос бўлган онглилик ва мақсад қўя олиш хусусияти намоён бўлади. Айти вақтда улар ўзаро таъсир шакллари ҳам ойдинлаштириш имконини беради. Масалан, ўқиш фаолияти ва мулоқотнинг юқори даражалари сифатида ўйинлар, биргаликда билим олиш, ўқув меҳнатини амалга ошириш

ва ўзаро мулоқот жараёнидаги ҳамкорлик шакли сифатида на» бўлади. Ҳамкорликнинг мазкур шакллари таълим жараёнида у алоқадорликда намоён бўлади. Ҳамкорлик шаклидаги ўзаро муносабатларда ўзаро қарама-қаршиликлар, зиддиятлар, қарши қурашишлар ҳам вужудга келади.

Ўқувчиларни ҳамкорликда фаолият кўрсатишга ўргатиш ўта долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Ўзаро мулоқотга киришувчи ўқувчилар ҳамкорликнинг мураккаб шакллари амалга оширадilar. Бу таълим жараёнида амалга оширилади. Мазкур тизим ўзаро мустақкам қисмларга эга бўлган алоқадорликдан иборат. Жумладан, бошқариш - масалан, таълим вазирлиги, маҳаллий таълим бошқармалари, шаҳар, туман халқ таълими бошқармалари, таълим муассасаларини бошқариш қабилад бунга мисол бўла олади. Таълим муассасалари маъмурияти - директор, директор ўринбосарлари; педагогик кенгашлар, педагогик жамоа, синф ўқувчилари, синф ичидаги гуруҳларнинг аъзолари қабилад. Ҳамкорлик жараёнида уларнинг ҳар бири ўзаро муносабатларнинг услуби, йўналиши, таркибини аниқлашга хизмат қилади. Ўқув муносабатлари ҳамкорликда ўқув натижалари ва мулоқотга эришиш шакли сифатида намоён бўлади.

Таълим жараёни кўп ҳадли, кўптармоқли ҳамкорлик жараёнидир. Бу ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги шахсий ҳамда аниқ ўқув ҳамкорлиги, ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, шахслараро ҳамкорликдан иборат бўлиб, ўқув-билув жараёнига турлича таъсир кўрсатади.

Биз дастлаб ҳамкорликнинг муҳим шакли бўлган "ўқитувчи-ўқувчи" муносабатларини педагогик жиҳатдан тавсифлашга ҳаракат қиламиз. Бу ҳамкорлик ўқув жараёнида гурли шаклларда амалга ошади. Жумладан, ўқитувчи билан индивидуал ишлаш, синф-дарс тизимида амалга ошириладиган ишлар, индивидуал ишлар жараёнида ўқитувчилардан маслаҳатлар олиш, ўқув жараёнини лаборатория машғулотлари тарзида ташкил этиш қаби шаклларга эга. Бу жараёнда томонларнинг ҳар бири ўз фаоллигини **КЕ**глоён қилади. Бу фаоллик, айниса, сукротона савол-жавоб, суҳбатлар, индивидуал ишлар, маслаҳатлар жараёнида яққол кўзга ташланади. I

Ишчан, ролли ўйинлар, ҳамкорликда бажариладиган таксим-ланган фаолият, учликда, гуруҳларда ишлаш, тренинглар ҳам! педагогик ҳамкорликнинг муҳим шакли сифатида намоён!

бўлмоқда. Бундай ҳамкорлик, биринчи навбатда, ўқувчиларнинг ўзаро дўстона муносабатларини тақозо қилади. Ўқув жараёнида кўптармоқли ҳамкорлик шакллари намоён бўлиб, унинг умумий кўринишини мураккаблаштиради.

Педагогик ҳамкорлик жараёнида руҳий алоқалар муҳим ўрин эгаллайди. Бундай алоқа ўқувчилар орасидаги умумийлик натижасида вужудга келиб, улар орасида ўзаро ишонч ва бир-бирини тушуниш муҳитини яратади. Ўзаро алоқалар ўқувчилар орасидаги ўзаро муносабатларни ижобий мустақкамловчи омил сифатида намоён бўлади. Алоқалар жараёнида ўқувчиларнинг барча ўзига хос жиҳатлари ўз ифодасини топади. Бунинг натижасида ўқувчилар интеллектуал ҳамда ҳиссий қониқиш ҳосил қиладилар. Бундай алоқанинг ички механизми ҳиссий, интеллектуал жиҳатдан ўзаро қайғудошлик, ҳамфикрлик, биргаликда ҳаракатланишдан иборат.

Ҳамкорликка киришувчи томонлар орасида алоқани вужудга келтиришнинг ички шароитлари бир-бирига нисбатан самимий, кўтаринки муносабат ва ҳурмат, ижобий муносабат ва бағрикенгликнинг ҳосил бўлишидир. Унинг ташки ифодаси ҳамкорлик субъектларининг хулқ-атвори ҳисобланади. Синфдаги ўқувчилар орасидаги алоқалар ва ижобий муносабатлар уларнинг кўз қарашлари, юз ифодаси, хатти-ҳаракатлари, бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари, ўқитувчи томонидан ишчан муҳит ва бошқарувнинг таъминланишида акс этади.

Алоқа натижасида ҳамкорлик жараёни иштирокчилари маҳсулдор, самарали ҳамкорликка киришадилар. Бундай алоқа ҳамкорлик жараёнининг самарадорлигини таъминлаб, унинг ижобий натижа бериши учун қулай вазиятни вужудга келтиради. Ўқув ҳамкорлиги жараёнида руҳий алоқалар табиий, мураккаб бўлмаган мулоқот учун қулай шароит яратади.

Ўқув ҳамкорлиги ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг фаол, онгли, мақсадга йўналтирилган биргаликдаги ҳаракатланишга асосланган фаолиятлари билан тавсифланади.

Ҳамкорлик замонавий таълим жараёнининг асосини ташкил этиши лозим. Ҳамкорлик - ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг ўзаро бир-бирини тушуниш, бир-бирининг ички оламига кириш, фаолият натижалари ва унинг боришини жамоавий таҳлил қилишга йўналтирилган биргаликдаги фаолиятининг ривожланишини ифодаловчи инсоний қарашдир. Ҳамкорлик стратегияси асосини ўқитувчилар-

нинг ўқувчилар билиш фаолиятини йўналтиришга асослангш педагогик ҳаракатлари ташкил қилади.

Ўқув жараёнини ҳамкорлик асосида ташкил этишнинг моҳият ниҳоятда катта бўлиб, бутун педагогик жараённи ҳамкорлю жараёни сифатида ташкил этиш имконини беради.

Ўқув ҳамкорлигини таъминлаш муаммоси сўнги йиллардг мутахассисларнинг эътиборини ўзига жалб қилмоқда. Улар ўқув ҳамкорлигининг асосий шакллари сифатида жамоавий, гуруҳли иш турларини эътироф этадилар. Ҳамкорликдаги ўқув фаолиятини ривожланган мамлакатларнинг педагоглари ҳар томонлама чуқур таҳлил қилмоқдалар. Улар педагогик ҳамкорлик ҳодисасини фаол ва ҳар томонлама тадқиқ этишга интилмоқдалар.

Ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигига асосланган ўқув ишини ифодалаш учун куйидаги атамалардан фойдаланилмоқда: гуруҳли ишлар, биргаликдаги ўқув фаолияти, биргаликда бажариладиган тақсимланган ўқув фаолияти, жамоа аъзолари орасида тақсимланган ўқув фаолияти, ўқув ҳамкорлиги кабилар.

Сўнги йилларда узбек педагоглари томонидан ҳам "ўқув ҳамкорлиги" атамаси тез-тез қўлланилмоқда. (Ж.Ғ.Йўлдошев, Р.Ғ.Сафарова, Н.Дилова). Ўқув ҳамкорлиги биринчи навбатда, педагогик жараён субъектларининг биргаликда бажарадиган фаолиятларига йўналтирилганлиги билан характерланади. Бу тушунча айни пайтда ўқув гуруҳи орасидаги кўп томонлама биргаликдаги фаолият ҳамда ўқитувчининг гуруҳ аъзолари билан ҳамкорлиги сифатида тушунилади.

Ҳамкорлик - биргаликдаги фаолият, ўзаро муносабатга киришувчи субъектларнинг фаоллигини намоён қилувчи педагогик жараён сифатида ўзига хос хусусиятларга эга. Жумладан:

1. Замон ва маконнинг уйғунлигидаги иштироки.
2. Қувватларнинг бирлиги.
3. Фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш.
4. Вазифалар, ҳаракатлар ва усулларнинг тақсимланганлиги.
5. Шахслараро ижобий муносабатнинг мавжудлиги кабилар.

Ўқув ҳамкорлигини яхлит тарзда таҳлил қилар эканмиз, ўқув жараёнининг турли субъектлари орасида амалга ошишини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим.

5-9-синф ўқувчилари орасида ўқув ҳамкорлигини ташкил этиш натижасида репродуктив иш услубидан воз кечиб, мунтазам изланиш, ҳаракатнинг янги усулларини қўллаш амалга оширилади.

Тенгдошлар орасида ўқув ҳамкорлигини ташкил этиш жараёнида уларнинг биргаликдаги фаолиятларини мувофиқлаштириш талаб этилади. Ўқув ҳамкорлиги вужудга келиши учун ўқувчиларнинг шахсий нуқтаи назарларини ўзгартиришларини таъминлаш керак.

Ўқувчилар орасидаги ҳамкорлик ўзининг таркиби, мазмуни билан фарқланади. Бу ҳолатни ҳамкорликдаги педагогик жараённи ташкил этишда аниқ ҳисобга олиш лозим. Ҳамкорлик биринчи навбатда, ўқувчиларнинг ўқув фаолиятларига таъсир кўрсатади. Ўқув жараёнининг турли шакллари қиёслашга багишланган кўплаб тадқиқотларда ҳамкорликдаги ўқув жараёни ўқувчилар фаолиятига ижобий таъсир кўрсатишини асослаш имконини беради. Чунки ҳамкорлик жараёнида мураккаб характердаги мантикий топшириқларни ечиш осонлашади. Янги ўқув материалларини самарали ўзлаштириш имконияти вужудга келади.

Ўқувчиларнинг мулоқот кўникмаларини ривожлантиришга гуруҳли иш турлари ижобий таъсир кўрсатади. Мазкур жараёнда ўқувчилар алоҳида фаоллик кўрсатиш имкониятига эга бўладилар. Индивидуал ишларга нисбатан гуруҳли ҳамкорлик жараёнида ўқув топшириқларини ечиш самардорлиги ортади. Жуфт-жуфт бўлиб ишлаш, учликда ишлаш ёки гуруҳли ҳамкорлик жараёнида ўқувчиларнинг биргаликда фаоллик кўрсатиш даражалари турлича бўлишини кузатишлар яққол кўрсатмоқда. Шу нарса аёнки, ҳамкорликнинг ҳар қандай шакли индивидуал иш шаклига нисбатан самаралироқдир.

Гуруҳли иш жараёнида ўқувчилар орасида кенг кўламли алоқалар, ўзгарувчан фаоллик намоён бўлади. Чунки мулоқот жараёнига учинчи шахснинг қўшилиши унда янги сифат ўзгаришини вужудга келтиради ва таҳлил қилиш имкониятини таъминлайди.

Бугунги кунда ўқувчиларни учликда ишлашга тайёрлаш етарлича оммалашмаган. Ҳамкорликнинг асосий шакли фронтал иш усули сифатида намоён бўлмоқда. Индивидуал ишлашга нисбатан жуфтликда ишлашнинг педагогик афзалликлари ҳам Дидактик жиҳатдан етарлича асосланмаган.

Гуруҳли ҳамкорликни ташкил этиш бир қадар мураккаб жараёндир. Бироқ айнан гуруҳли иш усули жамоавий ўқитиш шаклини ташкил этиш имконини беради. Бу жараёнда ўқувчилар узаро ҳамда ўқитувчи билан тенг шериклик асосида ҳамкорликка киришадилар. Худди мана шу тарзда жамоавий фаолият тарзи

вужудга келади. Бу жараёнда жамоавий ҳамкорлик принципи ик йуналишда амалиётга татбиқ этил ад и:

1. Ўқувчиларни жамоавий ижод қилишга ундаш.

2. Ҳар бир ўқувчининг қўйилган вазифани ечишда фаол ип тирок этишини таъминлаш каби.

Ўқувчилар ҳамкорликдаги ўқув фаолияти жараёнида бир катр имкониятлар ва устунликларга эга бўладилар. Жумладан:

-ўқув материални ўзлаштириш қўлами ва чуқурлиги ортади;

-ўқувчиларнинг билиш фаолиятлари ва ижодий мустақил ликлари ривожланади;

-билимлар ва кўникмаларни ўзлаштиришга нисбатан кам **вц** сарфланади;

-ўқув жараёнида ўқувчилар дуч келадиган қийинчиликлар; камайиб, ўқув майллари ривожланади;

-ўқувчилар машғулотлардан қониқиш ҳосил қилиб, ўқув жараё нида ўзларини қулай ва эркин ҳис эта бошлайдилар;

-ўқувчилар орасидаги ўзаро муносабатларнинг характери ўзга ради;

-ўқувчилар орасида ўзаро ҳурмат, ўзи ва шерикларининг имко ниятини тўғри баҳолаш, танкидий фикрлаш, жипслик ортади;

-ўқувчилар муҳим ижтимоий кўникмаларни эгаллайдилар назокат, масъулиятлилиқ, ўз хулқ-атворини бошқалар нуқтаи наза ридан ёндашган ҳолда қайта қуриш, мулоқотнинг инсоний услуб ларини эгаллаш кабилар;

-ўқитувчи ўқувчиларнинг мойилликлари, иш маромлари, тайёргарлик даражаларини ҳисобга олган ҳолда уларни кичик; гуруҳларга бирлаштириш имкониятига эга бўлади;

-ўқитувчининг тарбиявий иши гуруҳли ўқитишнинг муҳим[^] шарти ҳисобланади, чунки барча гуруҳлар ўзининг шаклланиш жараёнида зиддиятли муносабатларни бошидан кечиради.

Мазкур вазиятда ўқитувчи улар орасида дўстона муноса-] батларни таркиб топтиришга йўналтирилган кенг кўламли педагогик фаолиятни амалга оширади.

Ҳамкорликнинг бу каби афзалликларини таҳлил этиш натижа лари шуни кўрсатмоқдаки, у билвосита ўқитувчи фаолиятига ҳам ижобий таъсир кўрсатади, ўқувчилар билан муносабатини мустах камлайди.

Ўқув ҳамкорлиги икки ёқлама характерга эга:

1. Ҳамкорликдаги фаолиятнинг ўқувчи тараққиёти, унинг гуруҳ ва жамоада ишлаш кўникмаларини ривожлантиришга таъсири.

2. Ўқувчиларда ҳамкорликдаги фаолиятнинг шаклланиши, янги фаолият турларининг вужудга келишига кўрсатадиган таъсирини ўрганиш кабилар.

Муаммонинг иккинчи томони педагогикада жуда кам ўрга- нилган. У ўзида ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятларини ривож- лантириш имкониятларини мужассамлаштиради. Бунинг асосини гуруҳдаги ўқувчилар ҳаракатларининг ўзаро боғлиқлиги ташкил этади. Бу жараёнда ўқувчилар орасида иш усуллари ва фаолият турларини тақсимлаш алоҳида аҳамият касб этади.

Бошқа сўз билан айтганда, ўқувчилар орасидаги ҳамкорлик ҳаракатларини ўрганиш янги фаолиятнинг вужудга келиши жараё- нида ўзларига эмас, балки ўқув фаолиятларини ўзига таъсир кўрсатишини англатади.

В.В.Рубцовнинг таъбирича, биргаликда бажариладиган фао- лиятни тақсимлаш ўз усуллари ва механизмларига эга. Биргаликда бажариш учун тақсимланган фаолият ҳақиқатан эвристик, генетик характер касб этади.

Ҳамкорликдаги ўқитиш шакллари ўқув фаолияти учун зарур бўлган бир қатор кўникмаларни таркиб топтиришни талаб қилади. Улар:

-топшириқларда қайта шакллантириш имкониятини кўра олиш;

-ўрганиладиган ходисалар билан боғлиқ ҳолда қайта шакл- лантиришни амалга ошириш;

-ҳамкорликдаги фаолиятнинг умумлашган моделини қуриш;

-ўрганилаётган ходисаларни шахсий ҳаракатлари билан уйғунлаштириш, унинг ёрдамида юқори даражадаги тахдилий фаолиятнинг шаклланишига имконият яратиш кабилар.

Ҳамкорликдаги ўқув ҳаракатларини ўзига хос ўқув вазияти сифатида баҳолашда қуйидаги талабларга амал қилиш лозим:

- мақсадларнинг умумийлиги;

- хар бир ўқувчининг шахсий-индивидуал ҳаракатларни бажа- риши;

- барча ўқувчилар фаолиятлари ва барча ҳолатларнинг муво- фиклашганлиги;

- умумий натижага эришишнинг муҳимлиги кабилар.

Биз ўқувчилар олдига жамоавий тарзда ечиладиган мантик.1 топшириқлар қўйишга ҳаракат қилдик. Гуруҳли фаолият жараёнқ бажариладиган топшириқлар умумий тарзда гуруҳли натижал олишга имконият яратади. Бунда гуруҳ аъзоларнинг фикрлар уларнинг диалоглари ёки кўпмантикли фикрлар шулар жумл сидандир. Бунда ўқувчиларнинг индивидуал фикрлари барча гурз аъзолари учун фикрий асос ҳисобланади. Масалан, бошланғич син) ўқувчилари она тили дарсларида матнлар яратадилар. Бу матнларя қўлланиладиган сўзлар улар нутқининг асосини ташкил қилади! Биринчи ўқувчи муайян буюмнинг ҳажмини айтиб берс! иккинчиси унинг ранги, шакли, оғирлигини баён қилади. Бунда изчиллик ўқувчиларнинг фикрлаш тарзларини намоён этади. Барч жавоблар ўқувчиларнинг хотираларида сақланиб, янги жавоблг шаклида такрорланади ва тўлдирилади. Ўқувчиларнинг алоҳи; жавоблари умумлаштирилиб, гуруҳ аъзоларининг жавоблар сифатида тўлиқ баён этилади.

Ўқувчилар шу тарика мулоқот матнларини яратадилар ва ун; ўз фикрларини умумлаштирган ҳолда баён қиладилар. Бу жараёнқ хар бир ўқувчининг жавобини ўқитувчи ижобий тарз; мустаҳкамлаб, унинг лўқмаларини ижобий-йўналтирувчи фаолия га айлантиради. Ўқитувчи нарс-буюмни тасвирлаш жараёнқ ўқувчиларнинг жавоблари тўғрилигини таъкидлаб ўтади! Жамоавий ўқув фаолияти жараёнида тил воситаларини самарал қўллаш хар бир ўқувчида ўз ишидан қониқиш ҳиссини пайд қилади. Улар ўз шахсий фаолиятларининг фойдалилиги, зарурлип тўғрилигини англаб етадилар. Уларда ўз нутқларининг аниқлиги в равонлигига ишонч ҳосил бўлади. Бу ўқувчилар томонидан амал! оширилган нутқий ҳаракатларнинг мустаҳкамланишига асс бўлади. Ўқувчиларнинг нутқий фаолияти таълим ва мулоқс у^раёнининг муваффақиятини таъминлайди. Бунинг натижасқп ўқувчиларда ҳамкорликка интилиш майллари билан бир қаторя нутқий фаолиятнинг яхшиланиши, ўз-ўзини назорат қилиш в бошқариш кўникмалари таркиб топади.

Кўплаб мутахассислар гуруҳди ҳамкорликнинг ўқув фаолият натижаларига ижобий таъсир кўрсатишини асослаб берганлар. III билан бир қаторда гуруҳли ҳамкорлик натижасида ўқувчила орасида қулай педагогик-психологик муҳит вужудга кели* шахслараро муносабатлар, тахлилий фаолият, ўз ҳаракатлариг

синчковлик ва уни қайта қуриш, бунда ҳамкорликдаги фаолият мазмуни ва шаклларига эътибор қаратиш тажрибаси таркиб топади.

Тахлилий фаолиятнинг ривожланишида ўқувчиларнинг тахлилий тафаккури катта тарбиявий аҳамият касб этади. Ўқувчилар билан ўзаро амалга ошириладиган ҳамкорликдаги тахлилий фаолият, унинг тахлилий онлари, назорат қилиш ва баҳолаш ҳаракатлари алоҳида аҳамиятга эга. Ҳамкорликдаги ўқув фаолияти нафақат ўзаро уйғунлашган ўқув ҳаракатларини таркиб топтиради, балки ўқувчиларнинг шахсиятини ҳам ривожлантиришга асос бўлади. Ҳамкорликнинг тарбиявий аҳамияти ўқувчиларнинг тенгдошлари билан амалга ошириладиган биргаликдаги фаолиятлариди шартли-динамик нуктаи назарнинг ривожланишини таъминлайди. У ўқувчининг ўзини бошқаларнинг нуктаи назаридан туриб баҳолаш кўникмасидагина намоён бўлмайди, балки ҳамкорликдаги фаолият жараёнида мазкур ўқувчининг тутган ўрнига қараб, турли нуктаи назардан ёндашиш ва баҳолаш учун шароит яратади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўқувчиларнинг ўзлари ҳамкорликдаги фаолиятга турлича муносабатда бўлишлари кузатишларимиз жараёнида яққол намоён бўлди. Мазкур муносабат қуйидагича ифодаланишининг гувоҳи бўлдик: энг паст даража ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги ўқув фаолиятига салбий нуктаи назарларининг мавжудлиги билан ифодаланади. Бундай ўқувчилар ҳамкорликдаги фаолиятнинг афзал жихатларини кўра олмайдилар ва тушунмайдилар. Улар ҳамкорликдаги ўқув фаолияти ўз олдиларига қўйган вазифаларни мураккаблаштиради, деган фикрдалар. Уларнинг фикрича ҳамкорлик қўйилган вазифаларни муваффақиятли ечишга тўсқинлик қилади.

Фақатгина айрим ўқувчилар ҳамкорликнинг афзал жихатларини тушуниб етишлари кузатишларимиз давомида аниқланди. Уларнинг ҳамкорликдаги ўқув жараёнига бўлган муносабатлари аста-секин шаклланди ва улар жамоавий фаолият жараёнида фаоллик кўрсата бошладилар.

Индивидуал-руҳий омиллар ўқув вазифаларини ҳамкорликда ечиш жараёнига турлича таъсир кўрсатади. Ўқувчиларнинг индивидуал руҳиятлари ҳамда хатти-ҳаракатларидаги ўзига хослик нарсалар ҳақида ҳукм чиқариш ва ҳамкорликда фаолият кўрсатишга ижобий таъсир кўрсатиш имкониятига эга эмас. Топшириқларни ҳамкорликда муваффақиятли ечишни таъминловчи омиллар мавжуд. Улар ўз фаолиятини мустақил ташкил этиш

кўникмалари сифатида намоён бўлади. Ўқувчиларнинг ишча мулоқотга киришишлари ва ўқув фаолиятига тайёрликлари шула жумласидандир.

Ўқув ҳамкорлиги ўзига хос усуллар ёрдамида амалга оширилади. У турли йўллар, усуллар ёрдамида ташкил этилади. Мазку усуллар ^ ўқувчиларнинг ҳамкорликкаги фаолиятини тартибга солади. Уқув ҳамкорлигини ташкил этиш ва амалга оширишда кен тарқалган усуллар сирасига мунозара, муҳокама, ўқувчилар олдидан муаммоли саволлар қўйиш кабиларни киритиш мумкин. Усулла, ҳамкорлик шакллари билан бевосита боғлиқ бўлади. Улар яқун ловчи ва оралик каби иккига бўлинади. Ҳамкорликдаги фаолият мўлжалланган якуний топшириқларни ечиш жараёни индивиду^ характерга эга бўлиши мумкин. Уни назорат қилиш ва баҳолаи ҳамкорликда амалга оширилади. Якуний натижаларни муҳокамга қилиш ҳам ҳамкорликда ташкил этилади. Оралик ҳамкорликда топшириқларни ечиш барча босқичларда синфдаги ҳамма ўқувчилар билан биргаликда амалга оширилади.

Ҳамкорликда вазифаларни ечиш муаммосининг назарий асослари шуни кўрсатадики, барча топшириқлар бир хилда ҳамкорлиқ қилишни тақозо этмайди. Фаол диалогга киришиш ҳамда қарорла; қабул қилиш мантиқий фикрлаш талаб қилинганда амалга ошади Бунда ўқувчилар турли нуқтаи назарларни биргаликда таҳлил қиладилар ва баҳолайдилар. Ўқув ҳамкорлигига мое келадигав топшириқлар унинг мазмуни ва ечими бир нечта нуқтаи назарни талаб қилгандагина ўқувчиларга тақдим этилади. Муаммоли ўқув топшириқлар ҳамкорликда ечиш учун кўпроқ мое келади. Бундай топшириқлар билиш фаолиятида етакчи ўрин эгаллаб, уларнинг ечими фикрий операцияларни амалга оширишни тақозо қилади. Улар муайян даражадаги билим, кўникма ва малакаларни талаб -илиб, уларни муайян вазиятларда қўллаш имконини беради.

Ўқув ҳамкорлиги жараёнида топшириқларни биргаликда ечиш ўқувчиларга муаммоларни асосли билиш, асосли мулоқотга киришиш ва асосли таҳлил қилиш нуқтаи назаридан ёндашишни тақозо этади. Биринчи вазифа бевосита тақдим этилган топшириқларнинг ечимини излаш билан изоҳланади. Иккинчиси эса мулоқотни ташкил этиш ва ҳамкорликдаги фаолиятни амалга оширишдан иборат. Учунчиси ҳамкорликдаги фаолият жараёнида ҳар бир ўқувчи онгига унинг шериклари топшириқларнинг шартлари ва асосини қандай тушунишини етказишдан иборат. Топшириқ

ларни ечиш ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган уч босқичда амалга оширилади:

- а) топшириқларнинг шартлари билан танишиш;
- б) топшириқларни ечиш;
- в) топшириқларнинг ечимларини назорат қилиш кабилар.

Ўқув ҳамкорлиги жараёнида масалаларни биргаликда ечишда ҳар бир босқич ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, унда ўқувчилар топшириқларни мустақил ечиш усулларини эгаллайдилар. Ўқувчиларнинг индивидуал фаолиятларини назорат қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этмокда.

Самарадорликнинг кўринмаслиги ёки пастлиги гуруҳ ишига салбий таъсир кўрсатади. Самарали ўқув ҳамкорлигини ташкил этишда уни ташкил этиш, ўқувчилар фаолиятини тартибга солиш, уларнинг бажарадиган роллари ва ўқув топшириқларини тақсимлаш муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам гуруҳлардаги ўқув ҳаракатларининг амалга ошишини муҳокама қилиш ўз навбатида ҳамкорлик жараёнида ўқувчилар ўзларининг муста-қил фаолиятларини самарали бошқариш омилига айланиши мумкин. Ҳамкорлик усуллари ҳақида фикр юритганда нафақат унинг шакли алоҳида аҳамиятга эгаллигини, балки топшириқларни биргаликда ечишни ташкил этиш усуллари ҳам муҳим ўрин эгаллашини таъкидлаш лозим. Ўқувчиларнинг гуруҳда тарзда топшириқларни ечиш жараёнининг таҳлили шуни кўрсатади Ки, ҳамкорликда фаолият кўрсатишнинг олдиндан тузилган дастури вербал топшириқлар ўқув топшириқларини ҳамкорликда ечиш усули сифатида таълим самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Бундай дастурларда ҳамкорликдаги ўқув жараёнини ўқув предметлари кесимида ташкил этиш усули ҳам ўз ифодасини топиши керак.

Кузатишларимиз шуни кўрсатмокдаки, ўқувчиларнинг гуруҳ ичидаги ўқув ҳамкорликлари ўқитувчи ва ўқувчилар гуруҳининг ҳамкорлиги сифатида катта педагогик имкониятларга эга. Бу ҳамкорлик умумлашган жамоавий субъект сифатида намоён бўлади.

Педагогик ҳамкорлик кўптармоқли ходисадир. Ўқитувчи ҳамда Ўқувчи ҳамкорлиги дидактикада махсулдор вазият сифатида баҳоланади. Ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти Динамик характерга эга. Мазкур жараённинг икки йўналиши ўзида У*Ув ҳамкорлигининг бир қатор шакллариини мужассамлаштиради.

Бу ҳамкорлик ўқувчиларда янги ҳаракатларнинг шаклланиши жараёнида мунтазам ўзгариб боради. Биринчи йўналишдаги фаолиятда ўқувчиларнинг биргаликда иштирок этишлари таъминланади. Бу жараён қуйидаги шаклларга эга бўлиши мумкин:

1. Ўқитувчи билан ўқувчилар орасида ҳаракатларнинг бўлиниши.

2. Ўқувчилар ҳаракатларининг ўхшатилиши.

3. Ўқувчиларнинг тақлидий ҳаракатлари кабилар.

Ҳамкорликдаги фаолият тараққиётининг иккинчи йўналиши ўқитувчи-ўқувчи фаолиятларининг ўзаро мое келишидир. Мазкур йўналиш қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

1. Ўқувчиларнинг ўзларини мустақил бошқариш ҳаракатлари

2. Ўқувчиларнинг мустақил ташкил этилган ҳаракатлари.

3. Ўқувчиларнинг мустақил қўзғалган ҳаракатлари кабилар.

Сўнги йилларда педагоглар томонидан учинчи йўналиш ҳам асосланмоқда. Бу ўзлаштирилган фаолиятни такомиллаштиришд ўзаро шерикчиликдир. Тенгшерикчилик ўқитувчи ҳамд* ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятлари жараёнида ҳамкорликни шакллантириш ва ривожлантириш натижаси сифатида намоён бўлади. Ўқувчиларнинг ёши улгайган сари кўтаринки даражадаг^ ҳамкорликнинг шаклланиши жадаллашади. Бунинг натижасид ўқув жараёнида тенгшерикчиликка асосланган субъект-субъек^ муносабатлари доирасидаги ҳамкорлик вужудга келади.

Ўқувчиларнинг ўзаро ва ўқитувчи билан ҳамкорлиги жараёнида амалга ошадиган ўқув-педагогик фаолият субъект-субъект муносабатларига асосланиб, индивидуал фаолият доирасид^ натижа берувчи имкониятларга эга. Бу ҳамкорликни ташкил этиси шакли билан бевосита боғлиқдир. Ҳамкорликка киришувчя^ субъектларнинг сони ва уларнинг биргаликдаги фаолиятга бўлғай муносабатлари ҳам ўқув жараёни самарадорлигини таъминлашд^ алоҳида аҳамиятга эга.

1.2. Ўқув жараёнида педагогик ҳамкорликни вужудга келтиришга оид назарий ёндашувлар

Ўзбекистон Республикаси Президент И.А.Каримов: "Ўқит>чи ва ўқувчи муносабатидаги мажбурий иттифоқлик ўрнини онгл| интизом эгаллаши жуда қийин кечаяпти. Ўқитувчининг бо! вазифаси ўқувчиларда мустақил фикр юритиш кўникмаларю

ҳосил қилишдан иборатдир... Демократик жамиятда болалар, умуман, ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган этиб тарбияланади. Агар болалар эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самараси паст бўлиши муқаррар ... Мустақил фикрлаш ҳам катта бойликдир,"² - дея таъкидлаган эди.

Аслида, мактаб барча ўқувчилар учун қувонч келтирадиган, дунёнинг фақат ижобий эшигини очиб берадиган, уларни юксак маънавият чўққисига етакловчи, шу йўл билан баркамол инсон бўлиб вояга етишиши учун хизмат қиладиган асосий маскандир. Чунки, мактаб таълимининг асосий мақсади ва бу йўлда бажариладиган барча вазифаларнинг моҳияти ёш авлоднинг маънавий етук, жисмонан бақувват, илмли, меҳр-мурувватли бўлиб камол топишига қаратилган.

Ҳеч кимга сир эмаски, таълим соҳасида юқорида таъкидланган мақсад ва вазифалар англанилсада, унга етарлича амал қилинмаяпти. Натижада мактабларда ўқувчилар ва ўқитувчилар орасида ўзаро ҳамкорликка асосланган дўстона муҳит таркиб топмаяпти.

Ўқув жараёнида ўзаро ҳамкорликка асосланган дўстона муҳитни вужудга келтириш шахсга йўналтирилган таълим жараёнини ташкил этиш нуктаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Мактабдаги ўқув-билув жараёни ўқувчининг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш асосида ташкил қилиниши лозим. Ўқитувчи билан ўқувчи орасида ўзаро ҳамкорлик муҳити яратилганда барча ўқувчиларнинг имкониятлари ва эҳтиёжлари ҳисобга олинади. Бу жараёнда ўзаро тенглик муҳити ҳукмрон бўлади. Ўқув жараёнида ўқувчиларнинг барча муаммоларини ечишга кўмаклашадиган таълим-тарбия жараёни ташкил этилади. Таълим-тарбия мактаб, ота-оналар, маҳалла ва ўқувчилар жамоаси ҳамкорлигида, демократия ва толерантлик тамойиллари асосида амалга оширилади. Бу жараёнда ўқувчилар оддий таълим олувчилар эмас, таълим-тарбия жараёнининг тенг ҳуқуқли, ҳамкорлик асосида жипелашган иштирокчилари бўлишларига эришилади. Синфдаги барча ўқувчиларга бир хил муомала ва муносабат, ҳамкорликдаги таълим, ўқувчи, ўқитувчи ва маъмурият орасида дўстона муносабат устуворлиги асосида сифатли таълим бериш жараёни вужудга келади. Ўқувчиларга нисбатан дўстона муносабат муҳити ўзаро адолатли муносабатлар замирида яратилади. Адолат бор жойда

ҳақиқат, ҳақиқат бор жойда ўзаро ҳурмат муҳити ҳукм сурадж
Ўқувчи ва ўқитувчи орасида ўзаро ҳурмат шаклланган таълим
жараёнида дўстона муносабат, ўзаро ғамхўрлик, меҳр-мурувва
қарор топади. Бу жараёнда барча ўқувчилар ўқитувчилари ва бир
бирларидан меҳр кўрадилар.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ўқитувчи ўқув-билув жа
раёнини ташкил этар экан, ҳар бир ўқувчининг бетакрор эканлигн
унинг таълим-тарбияси, рухий кечинмалари ва кайфиятига ку
жихатдан боғлиқ бўлишини унутмаслиги лозим. Умумий ўрт
таълим муассасасидаги ҳар бир педагог ўқувчининг калбидан чуку!
жой олиб, ҳурмат эҳтиромига сазовор бўлиб, унинг энг яқю
кишиларида бирига айланса, қувончи ва ташвишига шерю
бўлишни билса, муаммоли вазиятларда тўғри йўл кўрсата олса
таълим-тарбия олдига қўйилган мақсадга эришилади.

Ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги ўзаро ҳамкорлик муҳи
тини шакллантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

- ўқув жараёнида ижодкорлик муҳитини вужудга келтириш;
- ўқувчилар фаолиятини муайян тартиб асосида ташкил этиш;
- ўқувчилар жамоаси орасида ўзаро дўстона муҳитни вужуд
келтириш кабилар.

Ўзаро ҳамкорлик ва дўстона муҳитни вужудга келтириш учув
мазкур мақсадга йўналтирилган педагогик жараёни ташкил этии
лозим. Бунинг учун ўқув-тарбия жараёнининг очиқ характер касб
этиши ва ўзаро ахборотлар алмашинуви учун купай бўлишинн
таъминлаш керак.

Таълим жараёнида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш учун
ўқувчиларда онгли фаолият кўрсатиш кўникмасини таркиб топти
риш, уларни мустақил, ижодий фикрлашга ўргатиш алоҳида
аҳамиятга эга. Чунки, бошлангич синф ўқувчилари юқори қувватга
эга бўлган, шижоатли, янгиликка чанқоқ, оламни ўзлаштиришга
интилувчан, мустақиллик ва мослашувчанликка мойил, хулк
атворида ижтимоий меъёрларнинг шаклланиши жадал суръат билан
кечадиган бўладилар. Шунга кўра, қуйидагиларнинг муҳимлиги
кузатилмоқда:

- ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлигини бошлангич синф
лардаёқ йўлга қўйишнинг зарурлиги;
- бошлангич синфларда ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкор
лигини таъминлашга хизмат қиладиган методларни қўллашнинг
муҳимлиги;

- ўқувчиларга такдим этиладиган ахборотлар ҳажмининг кенг
лиги ва уларни ўзлаштириш ўзаро ҳамкорлик ва фикр алмашиниш
(муҳитини такозо қилиши);

- ўқитувчи билан ўқувчилар орасида дўстона ҳамкорликка
сосланган муҳитнинг вужудга келиши ўқитувчи педагогик
аолиятининг таркибий қисмига айланиши зарурлиги;

- ўқувчилар ва ўқитувчилар муносабатларида анъанавий педа
гогик ёндашувларнинг сақланиб қолаётганлиги ва уни бартараф
тиш эҳтиёжининг кучаяётганлиги;

- таълим жараёни самарадорлигини таъминлашда ўқитувчи
илан ўқувчилар ҳамкорлигининг муҳимлиги;

- ўқитувчининг муомала одоби, назокати, шахслараро муомала
ароми, ўқувчилар билан дўстона муносабатни ўрнатувчи муҳим
мил эканлиги кабилар.

Ўрта Осиё мутафаккирлари ал-Бухорий, ат-Термизий, Аҳмад
савий, Нажмиддин Кубро, ал-Форобий, Ибн Сино, Абу Райхон
еруний кабиларнинг илмий-назарий меросида ўқитувчилар ва
таълим олувчилар орасидаги ҳамкорлик, дўстона муносабат кенг
талкин этилган. Ижтимоий ҳамкорлик муаммосининг ижтимоий-
психологик жиҳатлари ҳамкорликдаги фаолият кўриниши тарзида
тадқиқ қилинган ва илмий жиҳатдан асосланган. Бу борадаги
изланишларнинг айримлари ҳамкорликдаги фаолиятни ишлаб
чиқариш жараёнининг ижтимоий-психология нуктаи назаридан
урганиш, яъни жамоадаги ижтимоий-психологик муаммоларни
тадқиқ этишга бағишланган.

В.М.Мясишевнинг қарашларида, шахс - ўзаро ҳамкорлик ва
бошқалар билан муносабатнинг махсули сифатида намоён бўлиши
таъкидланган. Ўтган XX асрнинг 80-90 йилларида ижтимоий-
психология, меҳнат ва бошқарув психологияси соҳаларида ҳамкор
лик фаолиятини амалга оширадиган гуруҳди фаолият муаммосини
Ўрганишга қизиқиш бирмунча ўсди. Худди шу сабабли ҳам
•Ф.Ломов индивидуал фаолият ўз-ўзича бўлмайди, балки жамият
фаолияти билан уйғунлашган ҳолда намоён бўлади, деб
таъкидлаган эди.

Б.Г.Ананьев ҳамкорлик фаолиятининг муҳим омили ҳисоб
ланган муомала маданиятига оид тадқиқотларида, ўқитувчининг
баҳолаш ва таҳлил қилиш, тарбиячилик имконияти ўқувчиларнинг
ақлий ва ахлоқий ривожланишлари учун муҳим манба эканлигини
алоҳида таъкидлаган. А.В.Петровский шахслараро муносабатлар

хақида фикр юритиш мумкин. Шуниси омиллар алоҳида-алоҳида тарзда муайян ходисага олиб келмайд.

Иккинчидан, синергетика ўз фаолиятини ташкил этиш хадаги фан сифатида талқин этилади. Бугунги кунда мустақил таршаклланувчи таълим умумий ном остида ифодаланади.

Учинчи изоҳ шундан иборатки, синергетика кутилмаган хо салар хақидаги фандир. Бу юкоридаги изоҳларни инкор килмай балки уларни тўлдиради.

Дархақиқат, кўрсатиб ўтилган барча ходисалар биринчи н батда кутилмаган ходисалардир. Шуниси алоҳида таъкидлаш керак! муайян тизимдаги хар қандай сифат ўзгаришлар кутилма! натижаларга олиб келади. Кутилмаган ходисаларнинг сабаблари тахлил қилиш синергетиканинг тадқиқот предмета ҳисоблана^ Синергетиканинг асосий илмий йўналиши тизимлар динамикаси ўрганишдан иборат. Синергетиканинг вужудга келиши унй_ мавжуд тизимлардан фарқли ходисаларни ифодалашидадир. қандай тизим янгилашиш ва ривожланишга эҳтиёж сезади. Чун! мавжуд тизимлар ташқи таъсирлар натижасида емонлашиш ўзгаришларга дуч келиш имкониятига эга.

Инсон хар доим тўпланган тажрибалардан ўз фаолиятир фойдаланишга эҳтиёж сезади. Бу ўринда асосий эътибор тизимни вужудга келиши, қурилиши ва унинг ривожланишини асослагя! қараталади. Педагогикада турли вазибаларни ечиш жараёнищ тузилмани сақлаш ва ташкил этиш, муайян тартабни вужуй келтириш фаолиятнинг мақсади ёки унинг муҳим босқичи ҳис^ ланади. Масалан, ўқув масалаларини биргаликда ечишни режала! тирган гуруҳнинг ташкил топиши. Бундай гуруҳ барқарор ва *яш* топширикларни ўзлаштиришга тезгина мўлжал оладиган *гур* бўлиши лозим. Бундай гуруҳни ташкил этишнинг оптимал мақса га эришадиган йўли қандай?, деган савол туғилади. Бу тарзда§ гуруҳларни ташкил этиш масаласи таълим жараёнида алоҳи долзарблик касб этмокда. Бу ўринда синаб кўриш ва хатолщ методидан фойдаланиш имконияти мавжуд эмас. Бундай харакат' асосланган тизимни вужудга келтириш ўта мураккабдир. Бун} хамкорликка асосланган ўқувчилар гуруҳини шакллантиришга Ё педагогик назарияларга таяниш алоҳида аҳамиятга эга. УмС вазиятда ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил этиш конунвш тининг моҳиятини баҳолаш мураккабдир.

Синергетиканинг вужудга келишини тақозо қилувчи сабаблардан яна бири - педагогикада бир қатор вазибаларни ечиш заруриятининг мавжудлиги ва ўта мураккаб педагогик жараёнларни тахлил қилиш билан боғлиқдир.

Педагоглар хар доим ўқув жараёнидаги янги воқеликни назарий жихатдан тахлил қилишга интиладилар. Чунки, жадал кечадиган ташқи таъсирлар педагогик тизимда янгича харакатлар- нинг вужудга келишига асос бўлади. Бу ўринда педагогик хамкор- ликнинг янги тизимли моделларини татбиқ этиш тақозо қилинади. Мазкур хамкорликка асосланган педагогик тизимларни тахлил қилиш ўта мураккаб бўлиб, кўплаб вазибаларни ечиш учун зарур ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, мунтазам бўлмаган ходисаларни кенг қўламда тадқиқ қилишга олиб келади. Умумий ёндашувни вужудга келтиришга бўлган уринишлар педагогик хамкорлик табиатини ўрганишга нисбатан хам хосдир. Замонавий педагогика фани ўзига хос конуниятларни шакллантиришда номунтазам конуниятларга мурожаат килмокда.

Педагогик хамкорликнинг вужудга келишини илмий жамоат- чилик бир хилда талқин қилмаяпти. Бир гуруҳ мутахассислар мазкур педагогик парадигма хақида фундаментал ёндашувлар доирасида фикр билдираётган бўлса, иккинчи гуруҳга мансуб мутахассислар педагогик хамкорлик доирасида номунтазам ўзга- рувчанликдан бошқа хеч қандай янгиликни ҳис этмаяптилар. Учинчи гуруҳга мансуб олимлар педагогик хамкорлик ва хамжи- хатликни ўқитувчи хамда ўқувчи фаолиятини бирлаштирувчи шиор сифатида талқин қилмокдалар. Бундай ёндашувлар педагогик хамкорликнинг бир қатор ўзига хос жихатлари билан боғлиқ тарзда вужудга келмокда. Бунда педагогик хамкорликнинг психология ва социология билан боғлиқ жихатларига хам эътибор қаратилмокда.

Бугунги кунда хамкорлик назарияси бошқа методологик парадигмалар орасида муҳим ўрин эгалламокда. Бу айникса, педа- гогика, социология, психология ва фалсафага оид ёндашувларда якқол намоён бўлмокда. Ўз фаолиятини ташкил этиш назарияси вужудга келишининг ўзи тамойилларнинг универсаллашувига ин- тилишда намоён бўлади. Фанда янги йўналишнинг вужудга келиши И.Пригожин ва И.Стенгерсларнинг таъбирича, ўз фаолиятини ташкил этиш тамойилини педагогикага хам татбиқ қилишга олиб келди. Унинг ёрдамида кичик гуруҳлардаги ўқувчиларнинг хамкор-

ликка асосланган ҳаракатларини изоҳлаш имконияти вужу келмокда.

Ҳамкорликка асосланган методларнинг ишончлилиги уш педагогикада кенг қўллаш имконини бермокда. Муайян ходисани қисмларини татбиқ қилиш аналогиянинг асоси ҳисобланади. Шу кўра, ҳамкорлик назариясига хос атамаларга оид бир қат тушунчаларнинг ўзгариши вужудга келмокда. Бунга мутахассислар турлича муносабат билдирмокдалар. Бу синергетикага оид билиларнинг гуманитар соҳага аниқ кўчирилмаганлигидан далол бермокда. Шунинг учун ҳам, И.Пригожин бундай ҳаракатлар! амалга оширишда мутахассисларни эҳтиёткорликка чақиради.

Методологик ўхшашликлар ҳамда тимсоллар оламнинг бирлиги ҳақидаги тасаввурга асослангандир. Аналогия йўли билан олинган хулосалар ҳақиқатнамо характер касб этсада, фаразлар / фикр-мулоҳазаларнинг манбаи ҳисобланади. Ҳамкорлик модели ижтимоий характер касб этиши учун умумлашган тушунчал моделига эга бўлиши керак.

Фанлараро уйғунликка асосланган методологик шаклланишнинг уч йўналишини кўрсатиб ўтиш мумкин. Биринчи йўналиш мансуб бўлган кўплаб тадқиқотлар ижтимоий ҳаёт билан ҳамкорлик моделлари орасидаги уйғунликни излашга қаратилган. Иккинчи йўналишда эса, ижтимоий жиҳатдан ўз-ўзини ташкил этишга қаратилган ҳамкорлик моделини вужудга келтириш учун ижтимоий фанларнинг кенг қўламда уйғунлашувига асосланган Учинчи йўналишда эса, мазкур моделларнинг интерпретациясидан амалга ошади. Илмий билиш турли ходисалар ҳақидаги билимларни уйғунлаштиришни талаб қилади.

Ҳамкорликка асосланган билиш жараёни таълим тизимида таяниладиган қонуниятларни тақозо этади. Биринчи навбатда уларнинг ривожланишидаги зиддиятлар ва тадрижийлик назарда тутилади. Бундай шароитда кўплаб ижтимоий ҳолатларни ҳисобга олиш имконияти мавжуд. Ҳамкорлик асосларига мое тарзда янги тартиблар вужудга келадиган микдорнинг асосий қисми таълим тааллуқли бўлмайди. Бундай ҳолатда тадқиқот максдалари учун оптимал бўлган ҳолатлар ҳақида фикр юритиш керак.

Шу тариқа, синергетика ҳамкорликнинг аҳамиятини очиқ беришга қаратилган ёндашувларни ўз ичига олади. Уларни вужудга келтириш тартиби ва алоқадорлик жиҳатларини очиқ беригиш хизмат қилади. Шунга кўра, синергетика тарих, социология ва

педагогика учун ҳам қудратли эвристик йўналиш сифатида намоён бўлади. Ижтимоий билимлар соҳасига барқарорлик ва нобарқарорликка оид тушунчаларни киритиш ёрдамида ҳамкорликнинг назарий асосларини кенгроқ ёритиш мумкин. Ҳамкорлик назарияси шак-шубҳасиз педагогик тадқиқотлар методологиясини бойитади. Бу ўринда интуицияга асосланган башоратлар ҳамкорликнинг конструктив модели сифатида намоён бўлади. Ҳамкорлик категорияларининг уйғунлиги педагогика ва антропология, маданиятшунослик, ижтимоий ҳамда тарихий психология, ахлоқшуносликнинг анъанавий муаммоларига янгича назар билан қарашни тақозо қилади. Бунинг учун, педагогикада шахслараро боғлиқликнинг жуда кам ишланган жиҳатларига мурожаат қилинади.

Ҳамкорлик педагогикасининг бугунги кунга қадар тадқиқ этилмаганлигининг асосий сабаби - таълимнинг тўла маънода ўқитувчи ҳамда ўқувчи шахсига йўналтирилмаганлигидандир. Ҳамкорликнинг ўзига хос жиҳатларини анъанавий таълим шароитида татбиқ қилиш ўта мураккаб масаладир. Биз амалиётда бундай уринишларнинг мавжудлигини ҳам кузатдик.

Синергетикага оид тадқиқотлар ўтган XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланган. Шунинг учун ҳам, бугунги кунга келиб мазкур йўналиш дунёни англай олиш, кўплаб масалаларни янгича қўйишга ўргатиш назарияси сифатида талқин этилмокда. Ҳамжиҳатлик ёрдамида ўқувчилар дунёга янгича назар билан қарай бошлайдилар. Ҳамкорлик назариясидан фалсафий категория сифатида педагогикада ҳам кенг фойдаланиш имконияти мавжуд.

Синергетика ҳамкорлик назарияси сифатида мутахассисларда жуда катта қизиқиш уйғотмокда. Педагогик синергетиканинг табиатини тушуниш учун биз эволюцион жараёнларнинг ўзига хос тарзда ривожланиб, динамик ҳамда статистик жараёнларга ўтишини таҳлил қилишни максдалга мувофиқ деб билдик. Педагогик Ҳамкорлик назариясини ёритиш учун мазкур муаммога мурожаат қилиш алоҳида аҳамиятга эга.

Эволюцион жараёнларнинг ўзига хос характери шундаки, бу жараёнда вақт эътиборга олинмайди, жараёнларнинг бориши эса, тасодифий тарзда кечади. Эволюцион жараёнлар ўзида динамик жараёнларнинг турли-туманлигини мужассамлаштиради.

Бу ўз навбатида, консерватив динамик тизимни ҳам ўз ичига олади. Консерватив динамик тизимлар: а) интеграллашган ҳамда б) Уйғунлашмаган тизимларга бўлинади. Улар барча йўналишларда

ўз моҳиятини сақлаб қолади. Ҳамкорлик жараёни субъектла ўзларининг эркинликлари билан ажралиб турадилар. Уларни қувватлари ички эркинлик асосида рўёбга чиқади. Улар мунтаз тарзда ўзгариб турадилар.

Ўз-ўзини ташкил этиш тушунчаси остида кўз илғайди йирик структураларнинг ҳосил бўлиши тушунилади. Бунда уни умумий концептуал асосларини ишлаб чиқиш натижаси синергетика ходисаси вужудга келади. Ўз-ўзини ташкил этув тизимлар атамасини биринчилардан бўлиб У.Р.Эшби 1947 йи қўллаган эди. Бу атама кейинчалик мақсадга мувофиқлик тушунчаси билан алмаштирилди. Бундай мантикий турли-туманлик э атамани ўз нуктаи назарига кўра тақдим этиш натижасидир. Бу навбатида, педагогика фанида ҳам янги парадигманинг вужуд келишига асос бўлди.

И.Ф.Гербарт биринчилардан бўлиб, педагогикага фалсаф ахлоқ ва психологияга оид ёндашувларни татбиқ этиш ғоясин илгари сурган эди. Дидактика ҳамда тарбия назарияси педагог канинг мавжуд жиҳатларини тушунишни тақозо қилади. Унинг мақсадлари ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлиб, мазмуни мунтаз тарзда чуқурлашиб, кенгайиб, ўзгариб туради.

Ижтимоийлаштиришнинг зарурлиги шахсни яхлит тарзд ривожлантириш жараёнида унга таълим-тарбия беришни тақозо қилади. Шахсни ижтимоийлаштириш жараёнини бир бутун жараё сифатида ўрганишда уни ривожлантириш ва таълим-тарбия бери илмий билишнинг умумий, фалсафий-педагогик йўналишидир. Б жараёнда жамият вазифаларини аниқлаш йўллари тадқиқ қилинад и Жамиятнинг маънавий-тарихий ривожланиш жараёнида алоҳид шахснинг таракқиётига қаратилган ёндашувлар ҳам муҳим аҳа миятга эга. Жамият ҳаёти таракқиётининг ҳозирги босқичид уларнинг асосий бурч ва мақсадларини тадқиқ қилиш педагогикаг хосдир.

Замонавий ёндашувлар инсон жамиятда мавжудлигинин нафақат фалсафий, балки унинг маданий-маънавий асосларига ҳам таянади. Ривожланган мамлакатларда амалга оширилаётган педа-гогик тадқиқотларда янги нуктаи назарлар ўз ифодасини топган-лигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Таълим-тарбия ва педагогика соҳасида ҳам бундай ёндашувлар ўзининг кенг кўламдаги тасди-гини топмоқда. Илмий тафаккур таракқиёти шуни кўрсатадики, тартибсиз, аралаш тизимлар мустақкам тарзда ҳаракатланмоқда.

Мунтазам ўзгарувчи, тартибсиз шароитларга мослашиш кўпроқ даражада ривожланмоқда. Бу эса, тўлақонли тарзда замонавий, ижтимоий ходисалар билан боғлиқ.

Фаннинг уйғунлашган таркибий қисмлари сифатида хорижлик олимлар табиий тизимларни эътироф этадилар. Жумладан, геомет-рик шакллар ёрдамида инсон хулқ-атворининг табиий йўлини англаш мумкин. Бу тип тизимлардаги барча муносабатларнинг номунтазам тарзда бирлашишини ифодалайди. Алоқаларнинг миқдор ва сифат жиҳатдан умумий тарзда қамраб олиниши маълум вақтда муайян тизимгагина хос бўлади. Бу эса синергетика, яъни биргаликда ҳаракат қилиш сифатида тавсифланади.

Ҳамкорлик назарияси яхлит тизимнинг хулқ-атвори оркали унинг қисмлари ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Бундай ҳолат педагогика учун ниҳоятда муҳимдир. Аксарият педагоглар гуруҳ билан ишлайдилар. Бунинг асосий сабаби, улар гўёки кўплаб номаълум нарсаларни ечиш жараёнини мувофиқлаштирадилар. Агар тизимнинг муайян қисмлари акс этган модел мавжуд бўлса, кўр-кўрона қарорлар қабул қилишдан қочишга кўмаклашади. Шу билан бир қаторда, мазкур модел махсус ўқув фанларига ўзаро алоқадор ҳамда уйғунлашган моделларни лойиҳалаш имконини беради.

Бугунги кунда асосий эътибор ўсиб келаётган ёш авлодга сифатли таълим-тарбия беришга қаратилмоқда. Шунга кўра, педагогика фани учун ривожланаётган шахсда фаол ижод қилиш кўникмаси, ижтимоий жиҳатдан янги сифатлар, жамият ҳаётида рўй берадиган ўзгаришларга тайёр туриш кўникмаларини шакллантиришдан иборат бўлган таълим мақсади устуворлик қилмоқда. Таълим жараёнини жадаллаштириш ва ўқувчиларда шахсий сифатларни шакллантириш кўп жиҳатдан умуминсоний эҳтиёжлар билан боғлиқ тарзда вужудга келмоқда. Педагогика фанида маданий моделдан ижтимоий ҳамда маданий шаклланти-риш парадигмасига ўтилмоқда. Таълим тизимини такомиллаш-тириш, ижтимоий педагогика тармогини кенгайтириш, авторитар педагогикадан воз кечиш ва ўқувчи шахсиятини биринчи ўринга қўйишни тақозо қилмоқда. Ўқувчининг талабларини қондириш учун унинг ўзига хос негбинлиги, лаёқатлари, қобилиятини ривож-лантириш лозим.

Яхлитликнинг замонавий талқини ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олади. Инсон турмушининг санъат эканлиги

акат қоидаларига амал қилишдан иборат. Бундай қоидаларга л қилмаслик ўзаро мувозанатнинг бузилишига олиб келади. унги кунда инсоннинг ҳаёт тарзини яхшилаш кун тартибига илмокда. Шунинг учун ҳам, таълим-тарбия ва педагогика бу [даларни тушунадиган шахсни шакллантириш йўлида фаолият юатиши лозим. Бундай ёндашув илмий нуктаи назарларнинг южланишидан воз кечишни ифодаламайди, аксинча унинг [итлик сари изчил ҳаракат қилишини кўрсатади.

Табиат ва жамиятдаги ҳаракат қоидалари ва меъёрларини цуниш ёрдамидагина ўқувчи онгли ва мустақил бўлиши мумкин. эса, янгича яхлит тафаккур сари йўл очади. Ҳозирги ижтимоий шятда биринчи аҳамиятли вазифа сифатида ўқувчининг ўз олиятини татбиқ этиши, ўз-ўзини ривожлантириши, интеллект, ҳиссий, ахлокий, маданий, жисмоний имкониятларини фаолштиришига эришиш назарда тутилади. Шу тариқа, ҳамкорлик зарияси оламни билиш ва башорат қилиш, бошқаришнинг ;тодологик асоси сифатида намоён бўлади. Ҳамкорлик назарияси р қандай оламни тадрижий билишнинг умумий қонуниятлари, [иқ ва номутаносиб тизимлар эволюциясини билишга йўналти- [лган. Ҳамкорлик ғоясидан фойдаланиш орқали, биринчидан, /раккаб ташкил топган тизимлар ўз табиатига хос бўлган кўплаб шатлар ва уларнинг ривожланиш йўлига эга. Иккинчидан, **Имкорлик** назарияси шундан гувоҳлик берадики, мураккаб тарзда шисил топган барча тизимлар ягона эмас. Учинчидан, ҳамкорлик ззарияси бўшлиқ, ўз-ўзини ташкил этиш механизми сифатида амоён бўлади ва ортикча ҳолатларга барҳам беради.

Ҳамкорлик назарияси нуктаи назаридан ёндашганда ўқув :араёнида таркибсизлик мавжуд бўлмайди. Шунга кўра, бўшлиқ амкорликнинг асосий предмета ҳисобланади. Бўшлиқ, тасоди- дайлик, ташкиллаштаришнинг бузилиши фақат бузувчи эмас, алки муайян вазиятларда ўзида бирлаштирувчилик, конструкция- ювчилик имкониятларини ҳам мужассамлаштиради.

Ўз-ўзини ташкил этишнинг концептуал ҳамда гоаявий асос- гари, шахснинг қувватлари ёрдамида ўз фаолиятини ташкил этиш шкониятини тан олишга кўмаклашади. Бунда у ўзининг ички шкониятларидан фойдаланиш ҳисобига эришади. Ҳамкорликнинг шгича концептуал асослари муайян мураккабликка эга бўлган вадисаларни билишга кўмаклашади. Улар жумласига номунта-

замлилик, тадрижийлик, очик тизимлар, жамият, унинг турли таркибий қисмлари ҳамда таълим тазимини киритиш мумкин.

Синергия сўзи бир қатор омилларнинг ўзаро ҳаракатини ифодалайди. Бу ҳаракат натижасида алоҳида қисмларни жамла- ганга нисбатан кўпроқ натажа олиш маъноси акс этади. Синергия тушунчаси грек тилидан олинган бўлиб, бирга ишловчи тушун- часини англатади. Бирга ишловчи тушунчаси доирасида билимлар, қобилиятлар, гуруҳ аъзоларининг ўқув манфаатлари уларни бирлаштиради. Бунда алоҳида шахснинг гуруадан ташқарида фаолият кўрсатишига нисбатан кўпроқ натижани қўлга киритиш мумкин.

Ҳамкорликка асосланган педагогика ўқитувчи ҳамда ўқувчи- лар биргаликдаги фаолиятини ифодаловчи тизим бўлиб, бу жараёнда жамоанинг ижодий қувватлари ва фаолият самарадорлиги намоён бўлади. Янги мақсадларни рўёбга чиқариш имконияти таъминланади. Бу мақсад - ўқувчилар жамоасини уларнинг қувватлари ёрдамида кўшимча ижодий натижани қўлга киритишга ўргатишдан иборат. Ҳамкорлик педагогикаси янги воситалар билан компьютер техникаси ёрдамида мулоқот жараёнини оптималлаштиради ҳамда ахборотли маҳсулотларни ишлаб чиқаради. Шунинг учун ҳам, ҳамкорлик педагогикаси таълим жараёнида қўллаш учун ўқув материалларига ишлов беришда янги таълим методларидан фойдаланади. Шу мақсадда ҳамкорлик педагогикаси бир қатор фан соҳалари билан кесишади. Жумладан, ижтимоий мулоқот назария- си, ахборот технологиялари, мантик, тилшунослик, шунингдек, шахсий қузатишлар ва тажриба-синов натижалари, психологияга оид билимлар қабилар.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг ҳамкорликка асосланган ижодий фаолиятини ташкил этиш учун ахборотли маҳсулотларни тайёрлаш ва улардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур жараёнда сунъий интеллект ёки мантикий-лингвистик моделдан унумли фойдаланиш мумкин. Билимларни моделлаштириш турли илмий йўналишлар, турли мақсадларда амалга оширилади. Эксперт тизимлар назариясида бу методдан интеллектуал вазибаларни компьютер воситасида ечишда фойдаланилади. Ўқув муҳитида ўқитувчи ҳам жисмоний, ҳам виртуал эксперт модел сифатида намоён бўлади. Педагогика фани учун умумлашган қувватларни қўлга киритиш ўта муҳим аҳамиятга эга. Чунки, у янги билимларни

цтиришни таъминлайди. Умумлашган қувватларни сарфлаш жараёнида жуда зарур ҳисобланади. Жумладан:

1) ўқувчиларни аниқ илмий, амалий муаммоларни ечишга > этиш, бу жараёнда уларда муайян кизиқишларни ҳосил ш;

2) ўқувчиларнинг ўқув ишларини шундай ташкил этиш кки, мантикий-лингвистик моделдан топшириқларни ечиш [таси ва уларнинг ечимларини текшириш усули сифатида цаланиш имконияти вужудга келиши;

3) қўлга киритилган натижалар аксарият ҳолларда электрон шишларда ифодаланиши лозим.

Бунинг натижасида ўқувчиларда компьютердан фойдаланишга дастлабки қўникмалар таркиб топади. Шунда ҳар бир ўқувчида **Ири** учун зарур бўлган ахборотлар базасини яратишга бўлган илиш вужудга келади. Бу жараёнда гуруҳ аъзолари биргаликда акат қила бошлайдилар. Ҳар бир ўқувчи ўз билим захирасини ухдошлари эгаллаган билимлар ёрдамида бойитиш имкония- [и қўлга киритади. Бунда уларга янги билимлар билан бойитил- : ўқув материаллари яқиндан ёрдам беради. Бунинг учун, пувчи интеллектуал характердаги ўқув топшириқларидан кенг- <; фойдаланган ҳолда ҳамкорликка асосланган ўқув муҳитини кудга келтириши лозим.

Таълим-тарбия тизимига бундай ёндашувни татбиқ қилиш гижасида мактаб таълимида янги йўналиш вужудга келади. **Имкорлик** назарияси ўзида қуйидагиларни мужассамлаштириши рак:

1) ўқувчиларнинг қувватларини мужассамлаштириш асосида сумлашган натижани қўлга киритишга асосланган жамоа мехна- [ни ташкил этиш технологияси;

2) интеллектуал технологияларга асосланган ахборотларга ллов бериш усулларини.

Бундай ёндашув натижасида интеллектуал маданиятнинг :>ори даражасига эришиш таъминланади.

Ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка асосланган билимлар тўрт ўринишда намоён бўлади. Ҳамкорлик назарияси:

1) фундаментал илмий назарияларнинг вужудга келишига асос ўладиган, умумий илмий назариялар, дунёқарашлар, гоьлар, амойиллар, тимсоллар, тасаввурлар тизимидан иборат парадигма;

2) номунтазамлик, очиқлик, ўтиш характердаги, жараён- ларнинг тенгсизлигига асосланган гоь атрофида бирлашадиган муайян хусусий илмий қарашлар;

3) тизимларнинг ўз-ўзини ташкил этиш ёки ўтиш жараён- ларига оид умумий илмий ёндашувлар;

4) илмда мавжуд бўлган ҳукмрон тафаккурга барҳам бериш, ўзгармас тушунчалар ва барқарор тафаккур, ўтиш характердаги далилий шакллар ва образлар, янги дунёқараш ҳамкорликнинг асосини ташкил қилади.

Таълим жараёнида ўқувчиларни ҳар томонлама ўзгартириш тамоман янги илмий-педагогик асосларга таянишни тақозо қил- моқда. Умумий ўрта таълим олдида қўйилган мақсад, вазифа ва тамойилларни амалга ошириш нафақат таълим мазмунини ўзгарти- ришни талаб қилмоқда, балки унинг шакллари, методлари, ўқитувчи фаолиятини ҳам такомиллаштиришга бўлган эҳтиёжни кучайтирмоқда.

Сўнгги йилларда янги типдаги ўқитувчи фаолиятига кучли эҳтиёж сезилмоқда. Ўқитувчилар янги ижтимоий шароитларда ишлашга лаёқатли, педагогик вазиятлар ечимига ноанъанавий тарзда ёндаша оладиган, ўқитишда муаллифлик технологияларини ярата оладиган бўлишлари керак.

Бугунги кунда педагогика фанида янги дунёқараш ўқитувчи-ўқувчилар ҳамкорлиги, дўстона муносабатга асосланган ўқув жараёнини ташкил этиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Бундай ўқув вазияти педагогик ҳамкорлик жараёни деб номланмоқда. Педагогик ҳам- корлик билан боғлиқ бўлган масалалар В.А.Аршинов, Ю.А.Да- нилов, Б.Б.Кадомцев, С.П.Капица, Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов, А.Ю.Лоскутов, А.П.Назаретян, Дж.Николис, И.Пригожин, И.Стен- герс, Г.Хакенларнинг ишларида ўз ифодасини топган. Мазкур ишларда таркиблашмаган ва муайян тартибга солилмаган муноса- батларнинг мавжуд эмаслиги таъкидланади. Шу билан бир қаторда, бўшлиқ ҳам, тасодифийлик ҳам фақатгина емирилувчилик, бузув- чилик характерига эга бўлмаслиги асослаб берилган. Муайян ҳолатларда тасодифийлик ҳам яратувчилик характерига эга бўлиши педагогик нуқтаи назардан асосланган.

Ўз-ўзини мустақил ташкил этишнинг гоьвий-методологик асослари турли тизимларнинг ўз-ўзини ривожлантириш лаёқатига эгаллиги нафақат қувват, ахборотлар, нарсаларнинг сарфланиши

бигагина эмас, балки уларнинг ички имкониятларидан фойдаш орқали ҳам амалга ошириши мумкин.

Амалга оширилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, педагогик тартибга асосланган ёндашувлар мураккаб, номунтазам, очикликларни ҳар томонлама билиш асосида вужудга келар экан. Тахассислар таълим жараёнини ҳам шундай тизимлар жумласига киртадилар.

Бугунги кунда таълим жараёнининг ҳамкорликка асосланганлиги алоҳида эътибор қаратилмоқда. Педагогик ҳамкорликнинг вужудга келган билимларнинг мустақамлиги мутахассис-эътиборини ўзига жалб қилмоқда. Педагогик нуқтаи назардан таълим тартибларини ташкил этишнинг алоҳида жиҳатлари В.А.Аршинов, А.И.Богуславский, В.Г.Буданов, В.Г.Виненко, Л.Я.Зорина, В.А.Игнатов, С.П.Капица, Е.Н.Князева, Г.Г.Малинецкий, В.В.Маткин, А.А.Метьева, Е.Г.Пугачева, Н.М.Таланчук, Д.И.Трубецков, Л.И.Федорова, С.С.Шевелева, Ю.В.Шаронинларнинг ишларида ўз вақти топган.

Педагогикада ҳамкорлик назариясига оид ёндашувлардан фойдаланиш масаласида бир қатор диссертацион тадқиқотлар амалга оширилган. А.И.Бочкарев, В.Т.Виненко, В.В.Маткин, А.А.Метьева, Г.А.Сумина, Л.В.Сурчалова, Ю.В.Талагаев кабиларнинг ишлари шулар жумласидандир.

Биз ўз ишларимиз давомида мазкур ишларда баён қилинган ёндашувларга таяндик. Ушбу ишларда ҳамкорликдаги таълим асослари ўз ифодасини топган. Таълимий фаолиятдаги ҳамкорлик қонуниятлари очиқ берилган. Тадқиқотларда шу нарса (арий жиҳатдан асосланганки, педагогик ҳамкорликка йўналтирилган фаолият мустақил билим олиш, ўз фаолиятини ташкил қилиш, ўз-ўзини бошқариш қўникмаларини шакллантириш билан бир қаторда, ўқувчини йўналтирувчи ва қўзғатувчи таъсирга ҳам йўналтириб, ўзи ва ўзгалар билан ҳамкорлик жараёнида унинг ўз қонуниятларини очиши ва ўз-ўзини такомиллаштиришига қўмаклашиши назарий-амалий жиҳатдан ёритилган.

Педагогик ҳамкорлик масаласи кенг қўламда тадқиқ этилаётганига қарамастан, педагогик ҳамкорлик, ҳамкорликка оид ёндашувлар ўзининг ягона талқинига эга бўлмапти. Бу масалалар педагогика фанида кенг талқин этилиши ва назарий жиҳатдан очиқлиги лозим. Шу билан бир қаторда, ҳамкорлик жараёнида шундай шахсининг интеллектуал ва сифат жиҳатдан қай даражада

ўзгариши илмий жиҳатдан асослаб берилмаган. Педагогик ҳамкорликни амалга ошириш жараёнида ўқитувчида янгиликларни қабул қилишга мойиллик ортиши унга ахборотларни фаол, мақсадга йўналтирилган ҳолда фойдаланиш имконини беради. Узининг ички қувватлари ва майлларини фаоллаштиришга қўмаклашади, уни ўз-ўзини ривожлантиришга йўналтиради.

Биз биринчи навбатда, ўз эътиборимизни қандай педагогик шарт-шароитлар ва омиллар таълим жараёнини педагогик ҳамкорлик асосида ташкил этиш имконини беради, деган саволга жавоб излашга қаратдик.

В.А.Игнатовнинг таъбирича, таълим жараёнини педагогик ҳамкорлик асосида ташкил этиш натижасида, биринчи навбатда, анъанавий педагогик тафаккурнинг амал қилишига тўсқинлик қилиб, таълим мазмуни билан шуғулланувчилар тадқиқотчиларни янгича педагогик тафаккурнинг амал қилишига ишонттиради. Қўриқиб турибдики, педагогикада ҳамкорликка асосланган ўқув жараёнининг мавқеи ҳали тўлалигича илмий жиҳатдан асосланмаган.

Шу билан бир қаторда, ҳамкорлик тамойилларига асосланган ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш янада кўпроқ долзарблик касб этмоқда. Бу мазкур муаммонинг алоҳида масалаларини ўрганаётган кўплаб тадқиқотчилар томонидан аллақачон эътироф этилган. Жумладан, таниқли мутахассис А.А.Ворожбитова педагогик ҳамкорлик жараёнини ўрганар экан, кўп омилли ўзаро таъсирнинг уйғунлашуви, учрашадиган жараёнлар сифатида тарбия ва ўз-ўзини тарбиялаш, таълим ва мустақил билим олиш, ўрганиш ва мустақил ўрганишнинг ўқувчи шахсини ривожлантириш имкониятларини таъкидлайди.

В.И.Андреев эса, педагогик ҳамкорликни ҳамкорлик қонунлари ва қонуниятларига асосланган педагогик билимлар соҳаси сифатида тавсифлайди. Чунки у, дейди муаллиф, педагогик жиҳатдан ўз фаолиятини ташкил этиш ва ўз-ўзини ривожлантириш қонунлари ёки таълим-тарбиявий тизим сифатида намоён бўлади. В.И.Андреевнинг таъкидлашича, педагогик ҳамкорлик педагогик тизимни ривожлантириш муаммосига янгича ёндашиш имконини беради. Бу жараёнга энг аввало очиқлик тамойили асосида ёндашиш кераклиги мутахассислар томонидан алоҳида уқтирилган. Мазкур педагогик жараён ва ўзаро ҳамкорлик ҳамда ўқувчи шахсининг ўз-ўзини ривожлантиришга йўналтирилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир.

Инсон онгида янгича кучлироқ тузилманинг вужудга келиши, г ёрдамида янги сифатларни эгаллаш имкониятининг мавжуд- , С.В.Кульневичнинг таъбирича, кўпгина шарт-шароитларга қилгандагина таъминланади. Жумладан:

1) агар мавжуд таълим тизими инкироз ҳолатида бўлса, унинг риги таркиби янги вазият талабларига жавоб бера олмаса;

2) ўз ичида тизим вужудга келишининг асосий манбалари ўз **ШИЯТИНИ** ташкил этиш механизмларини ишга солиш учун сур манбалари, мазкур манбанинг ташқаридан озиқланиши ига оширилса;

3) жараёнда янги тузилма вужудга келса.

Таълим жараёнида бир қатор зиддиятларнинг мавжудлиги айли ҳам ўқув жараёнини педагогик ҳамкорлик асосида ташкил ш вазифаси ян ада долзарблашмоқда. Жумладан:

- ўқитувчи фаолиятида ҳамкорликка асосланган ёндашувни биқ этиш зарурияти билан педагогик ҳамкорликнинг концептуал слари етарлича ишлаб чиқилмаганлиги орасида;

- анъанавий мунтазам тафаккур тарзи билан номунтазам, ончли тафаккур тарзи орасида;

- шахсга йўналтирилган таълимни тантанали тарзда тарғиб **III** билан уни амалга оширишнинг самарали технологиялари вжуд эмаслиги орасида;

- мавжуд идеаллар, гоёлар асосида ташкил этилган таълим зими билан кўпвариантли, ранг-баранг мазмунга эга бўлган блимнинг очик модели орасида;

инсон оламни ўзлаштириши турли усулларининг [теграцияси билан табакалашуви орасида;

- ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишнинг шакллари ва гтодлари нумтаносиблиги билан ўқувчиларнинг ўқув имко- «ятлари ҳамда эҳтиёжлари орасида зиддиятлар кузатилмоқда.

Шу тариқа, педагогик ҳамкорлик муаммосининг етарли аражада ишланмаганлиги, ўқитувчи ўқувчи фаолиятини ташкил плита ҳамкорлик асосида ёндашиш, унинг назарий-амалий аха- [иятини очиб бериш, ўқувчилар билан педагогик ҳамкорликни малга ошириш имкониятларини аниқлашнинг долзарблиги изла- [ишларимизнинг асосий йуналишини белгилаш имконини берди.

1.3. Ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасида дўстона муносабатларга асосланган педагогик ҳамкорликни амалга ошириш параметрлари

XX асрнинг охирида вужудга келган глобал ўзгаришлар инсон фаолиятининг барча соҳаларида туб бурилишлар ясади. Бу, иккита асосий сабаб билан изоҳланади. Биринчидан, мазкур давр икки ёкдама характерга эга бўлиб, кўплаб соҳаларнинг ўзаро уйгун- лашувида намоён бўлади; иккинчидан, ахборотлашган жамиятда ўз фаолиятини ташкил этиш жараёни янгича маром касб этади. Хар қандай вазиятда вужудга келган инкирозлар кўплаб параметр- ларнинг ҳалок бўлишига олиб келади. Ахборотлар кўламининг ўсиши, мавжуд коммуникатив алоқалар дунёни қисмларга бўлиб идрок этишга асос бўлади. Алоҳида шахслар ва гуруҳларнинг инкирози динлар ва миллатлар орасидаги муносабатларнинг таранглиги, инсон ва табиат алоқалари табиий-илмий ҳамда инсонпарварона маданият доирасида яккол намоён бўлади.

Бугунги кунда таълим тизимидаги мавжуд инкироз глобал инкирознинг таркибий қисми сифатида тор доирадаги амалий коидалар билан мослашиш натижасида вужудга келган. Тор доирадаги ихтисослашган ёндашув табиий-илмий ҳамда ижтимоий- гуманитар соҳалар орасидаги қатъий чегарада яккол кўринади. Бундай чегараланишнинг натижаси сифатида нафақат оламни қисмларга бўлиб идрок этиш, балки унинг шакл жиҳатдан ўзгарти- рилиши, саноати ўта ривожланган, ахборотлашган жамиятда вужудга келади.

Ҳозирги замон кишилари муаммоларни комплекс тарзда камраб олиш лаёқатининг етарлича шаклланмаганлигидан жабр тортмоқдалар. Шахслар орасидаги алоқа ва ҳамкорликни тушуниш, бизнинг турли соҳаларга хос қисмларга бўлинган онгимиз учун характерлидир. Бу таълим жараёни субъектлари харакати учун ҳам хосдир. Бундай ҳолат шуни кўрсатадики, бугунги кунда тамаддуннинг такдирини ўсиб келаётган ёш авлод белгилайди. Ўқувчилар ва ўқувчилар, ўқувчилар ва ўқитувчилар орасида ҳам- корликни вужудга келтириш учун ўз фаолиятини мустақил ташкил этишга йўналтирилган янгича педагогик муҳитни шакллантириш керак.

Бугунги кунда дунёга янгича назар билан қараш, унинг ^{Так}Дири учун шахсий масъулиятни хис қилиш инсон ҳаёт

шнинг асосий шарт хисобланади. Таълим соҳасида амалга яриладиган ислохотлар яхлитлик ва фундаменталлик гоёсига сланган ҳолда амалга оширилиши керак. Лекин, бу анъанавий эда таълим тизимида академизмни кучайтириш эвазига амалга ирилмаслиги лозим. Вужудга келган таълим парадигмаси содир **Иган** таълим инкилобининг дастлабки бўғинида илм-фан тарақ-Зти билан боғлиқ ҳолда фанлараро алоқадорлик асосида амалга [моқда.

Шу тариқа, умумий ўрта таълим соҳасида амалга оширилган лохотлар юзаки чора-тадбирлар сифатида вужудга келмайди. У ьлимнинг фундаменталлигини кенгайтириш асосида рўй беради. 2 ўз навбатида, табиатни яхлит тарзда кўриш, инсон ва жамиятни шлараро алоқадорлик ҳамда мулоқот асосида тушуниш имконини **Бради**. Бу жараёнда ечиладиган муҳим муаммолардан бири - ўзаро лр-бирини тушуниш, турли маданиятлар орасидаги алоқадор-йкни аниқлашдан иборатдир. Таълим фақатгина ижтимоий эжрибани ёш авлодга узатиш вазифасини эмас, балки жадаллаш-ирувчилик, огохлантирувчилик вазифасини ҳам бажариши керак.

Бугунги кунда оламни яхлит тарзда турли фанлар кесимида рганиш алоҳида долзарблик касб этмоқда. Чунки, аксарият :ишилар онгида йирик муаммолар ва уларни ечишнинг муайян гаражаси мавжуд эмас. Маълумки, халқнинг ижтимоий тажрибаси гаълим жараёнида ёш авлодга тақдим этилади. Бу анъанавий, педагогикада мунтазам, барқарор ривожланишга йўналтирил-гандир. Бугунги кунда эса, огохлантирувчи таълим жараёнини нобарқарор, номунтазам оламда ҳаётий тамойил ёрдамида ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Таълим стратегиясини ўзгартириш учун тарихга қисқача назар ташлаймиз. Учинчи мингйиллик бўсағасида янгича методологии асосида таълим тизими ислох қилина бошланди. Бу эса, фан соҳалараро алоқадорлик парадигмасини вужудга келтирди. хамкорлик ёки ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил эти «азарияси эди.

Хамкорлик назарияси педагогика фанига уч йўналишда кир келди:

1. Хамкорлик таълим учун; бунда хамкорлик назариясига о интеграл ўқув курсларини олий педагогик таълим ха ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсл" таркибига киритиш. Бунинг учун, таълимнинг мазкур бўғинларф

фойдаланишга йўналтирилган ўқув адабиётларини яратиш лозим. Бу назария ёшларга оламни яхлит тарзда тушуниш ва англаш учун йул очади.

2. Таълим жараёнида хамкорлик; таълим тизимининг муайян қисмларида хамкорлик тамойили асосида танланган ўқув материалларини татбиқ қилиш, хар бир ўқув фанида шаклланиш жараёнини ўрганиш, янгиликнинг вужудга келишини ўрганишда анъанавий методлар билан бир каторда, педагогик хамкорлик методидан хам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Унинг ёрдамида ўқувчилар хамда ўқитувчилар орасида ишчан диалог муҳити вужудга келади.

3. Хамкорлик таълими; хамкорлик таълим жараёнининг ўзида шахснинг шаклланиши ва билимлар тарзида намоён бўлади. Бу ўринда хамкорликнинг инсон фаолиятига асосланганлиги ҳақида фикр юритилади. Диалог ва ривожланиш жараёнларида ўз-ўзига маслаҳат берадиган тизимларнинг характери ифодаланади. Педагогик маҳорат ва муаллифлик методларининг юксак намунаси хамда хамкорлик назариясига асосланган яхлит ёндашувлар бугунги кунда муаммонинг асосини ташкил қилмайди. Ягона методикани вужудга келтириш эмас, балки ўқитувчини онгли тарзда ўзининг методикаси ва иш услубини яратишга ўргатишдан иборат.

Хамкорлик ўқув жараёнига янгича ёндашишни тақозо қилади. Бунда илмий тадқиқотларнинг янги йўналиши алоҳида мавқега эга. Улар соҳалараро алоқадорлик характерига эга бўлиб, ўз фаолиятини мустақил ташкил этиш қонуниятларини намоён қилиш имкониятини ифодалайди. Бу эса, таълим тизимида хамкорликнинг ўзига хослигини кўрсатади.

Сўнгги йилларда хамкорлик назариясига багишланган тадқиқотлар педагогикага хам кириб келмоқда. Чунки хамкорлик инсон, инсоний маданият ва жамият муносабатларининг асосини ташкил қилмоқда. Ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил этиш назарияси хамкорликнинг асосини ташкил қилади. Хамкорликнинг Уйғунлаштирувчилик вазифаси субъект-субъект муносабатларида якқол намоён бўлади.

Оламни хамкорлик асосида яхлит тарзда идрок этиш негизида Уйғунлаштириш имкониятига эга бўлган қуйидаги йўналишларни алоҳида тадқиқ қилиш лозим:

- оламга шарқона хамда ғарбона нуқтаи назар билан қараш;

- фан асослари ва унга кўшимчалар киритиш;
- фаннинг дескриптив ҳамда меъёрий йўналишларини уйғун-
шгириш, билимлар ва кадриятлар, ахборот бирликлари ва унинг
неон фаоллигини оширишдаги қимматини англаб етиш;
- фан ва маданият, санъат, фалсафа; ҳамкорликка оид билим-
ар ва маданият тимсоллари, фалсафий гоёлар, ҳамкорлик билан
ирга намоён бўладиган ҳолатларни ҳар томонлама идрок этиш
абилар.

Ҳамкорликка оид билимларни ўзлаштириш асосида янги
лмий муаммоларни ечиш учун изланишларнинг янги методларини
ўллаш лозим. Бу ўринда ҳамкорликка оид билимларнинг методо-
югик ҳамда эвристик вазифалари ҳақида фикр юритиш мумкин.
^гар ўз фаолиятини мустақил ташкил этиш қонуниятлари ўргатил-
•ан бўлса, педагогик жараёнларнинг бориши ҳақида аниқ хулосалар
шқариш мумкин. Ҳамкорлик метод сифатида изланишга асослан-
ан фаолиятнинг инструмента бўла олади. Унинг ёрдамида
Педагогик жараённинг истиқболи белгилаб берилади.

Ҳамкорлик жараёнида ўқувчилар ижтимоий воқеликни
Биргаликда идрок қила бошлайдилар. Ўқувчиларнинг ҳамжихат-
тикдаги ҳаётлари давомида когнитив ҳамда ижодий фаолиятга
шришишлари таъминланади. Ҳамкорлик келажакда эгалланадиган
Зилим ва тушунчаларни яхлит тарзда тасаввур қилиш имконини
эради. Ҳамкорлик назариясидан келажакда янги методологик
усткурма сифатида фойдаланиш мумкин. Бу назария ўқувчиларни
ривожлантириш жараёнини моделлаштиришда таянч асос бўлиб
хизмат қилади.

Жамиятнинг келажакини кўп жиҳатдан ўсиб келаётган ёш
авлоднинг таълим-тарбияси ойдинлаштиради. Ҳамкорлик назария-
си асосида ташкил этилган таълим жараёни кўп жиҳатдан самарали
бўлиб, шахснинг турли йўналишдаги лаёқатларини очишга хизмат
қилади. Бу жараёнда ўқувчилар мустақил билим олиш лаёқатла-
рини ҳам намоён этадилар.

Шу тариқа, ҳамкорлик назарияси таълим тизими учун икки
ёқлама характерга эга. Биз таълим жараёнига ҳамкорлик асосида
ёндашиш ҳақида фикр юритар эканмиз, таълим жараёнини ҳам
корлик асосида ташкил этиш ва ҳамкорлик орқали ўқувчиларга
таълим беришга оид ёндашувларни таҳлил қиламиз. Бунинг **учуВ**
ҳамкорликка оид билимларни тақдим этиш ва оммалаштирип!
муҳим аҳамиятга эга. Биринчи ҳолатда ҳамкорлик таълим метод*

сифатида намоён бўлади, иккинчисида эса унинг мазмуни сифатида
жараён самарадорлигини таъминлайди.

Ўз фаолиятини мустақил ташкил этиш ҳамкорликнинг асосий
тушунчаларидан бири ҳисобланади. Таълим тизимида эса, бу
мустақил билим олишни ифодалайди. Энг яхши бошқарув бу
шахснинг ўз-ўзини бошқаришидир. Муҳими билимларни узатиш
эмас, балки билимларни тўлдириш усулларини ўзлаштиришдир.
Бошқача айтганда, мустақил билим олиш йўлларини ўзлаштириш
алоҳида аҳамиятга эга. Бу эса, номунтазам диалог сифатида
эътироф этилади. Ўз фаолиятини мустақил ташкил этиш ёки
ҳамкорлик парадигмаси инсонни табиат билан янгича мазмун
моҳиятга эга бўлган мулоқотга жалб этади. Бу ўз навбатида,
ўқувчиларни ўз-ўзи ва атрофдагилари билан ишчан ва маданий
мулоқотга чорлайди. Ҳамкорликнинг истиқболдаги йўлини вужуд-
га келтириш учун ўқувчилар муайян бир ҳолатнинг тадрижий
таракқиётига таянадилар. Бу ҳолат билан у мунтазам боғланган
бўлиб, кадрият даражасида талқин этилади. Ўқувчилар ривожла-
нишнинг ўзлари учун кўпроқ мақбул бўлган йўлини танлайдилар.
Бу ўз навбатида, мазкур ҳолатнинг ички таракқиёт йўлини
белгилайди. Шунинг учун ҳам, у номунтазам вазиятларни ўзлашти-
ришнинг самарали усули ҳисобланади.

Ҳамкорлик нуктаи назаридан ўқув жараёни ўқувчилар билан
ўқитувчини бир-бирига боғлаш усули бўлиб, у қуйидагича намоён
бўлади. Бунда билимлар бир шахсдан иккинчи шахсга шунчаки
узатилмайди. Бу тайёр ҳолдаги табиий ҳолатларни ўзаро бир-
бирига тақдим этиш ҳам эмас. Мазкур жараён ўзаро очиқ мулоқотга
асосланган номунтазам вазият бўлиб, тўғридан-тўғри ва тесқари
алоқа асосида амалга ошиб, бирдамликка асосланган таълимий
уйғунлашишдир. Бу муаммоли вазиятларни ўзига хос тарзда
муайян маромда ечиш йўли ҳамдир. Биргаликдаги фаоллик нати-
жасида ўқувчилар ҳамда ўқитувчи бир хил маромда ҳаракат
қиладилар ва фаолият кўрсатадилар. Бу эса, кўзғатувчи таълим
жараёни ҳисобланади.

Асосий муаммо шундан иборатки, ўқув жараёнини қандай
бошқариш, бу жараённи ўқувчиларнинг ривожланишларига йўнал-
тириш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда ўқувчиларнинг ўз-
ўзларини бошқариш ва уни қўллаб-қувватлашга асосланган ўқув
вазиятини ташкил этиш муҳимдир. Ҳамкорликдаги жараённи таш-
кил этишда бўшлиққа қандай барҳам бериш, унинг ўрнида ижодий

>хитни вужудга келтириш, уни табиий инновациялар тугиладиган араёнга айлантириш мухим вазифалардан биридир. Таълим араёнига ҳамкорлик назариясига асосланган ҳолда ёндашиш /налтирувчи ва қўзғатувчи таълим жараёнини вужудга келтириш, ш ўз-ўзи ва бошқалар билан ҳамкорлик асосида ташкил этишдан юрат.

Кўриб ўтилганлардан шу нарса аёнки, билишнинг муайян акли мавжуд бўлиб, бу таълим-тарбия жараёни ва ўқувчиларнинг **1ётий** фаолиятларидир. Муайян даражада самарали ҳаракат қилиш тун зарур вақт ва зарур пайтда ҳаракат қилиш лозим. Бу ўринда (сувчиларга тўғри таъсир кўрсатиш ҳақида фикр юритиш керак. ундай таъсирнинг натижаси одатда қутилмаган ва турли-туман ўлади.

Таълим мослаштирувчи ҳаракат касб этади. Номунтазамликка ;осланган билиш жараёнини тушуниш учун ҳамкорлик назария-вдан фойдаланиш лозим. Бу эса, таълим жараёнида янги билим-арни ўзлаштиришни англатади. Бундай вазиятда ўқув жараёни ослаштирувчи кўринишга эга бўлиб, генетик жиҳатдан мавжуд ўлган хулқ-атвор кўринишларини намоён қилади. Таълимнинг ўзи қувчи табиатига хос бўлган ҳаётий ўзгаришларни билишга нтилишни шакллантиради.

Маданий тараққиёт тарихий ривожланишнинг биологик кўри-ишларига зид тарзда инсоннинг ўз ҳаётий фаолияти давомида ужудга келган ўзгаришларни ўзлаштириши натижасида ҳосил ўлади. Ўқувчининг ўзлаштирган билимлари ва тўплаган тажриба-ари мерос сифатида кейинги авлодларга етказилади.

Таълим ривожлантирувчи характерга эга. Бу жараёнда жадал арзда янги ҳолатга ўтиш имконияти вужудга келади. Ўқувчилар-шнг билимлари ва хулқ-атворлари янгича кўринишга эга бўлади. >ир сўз билан айтганда, ўқувчилар ўзлаштирган билимларнинг аркиби янгиланади. Таълим ўқувчилар учун янгича қувват касб эта юшлайди. Натижада таълим жараёнида ўқувчилар шахсиятида сайта қуриш имконияти вужудга келади.

Ҳамкорлик назариясига таянган ҳолда таълим жараёнида ?зига хос ўзаро алоқадорликдаги ўзгариш вужудга келадики, зунинг натижасида таркиб топган хулқ-атвор ёрдамида ўқувчилар элдига қўйилган вазифаларни ечиш имконияти кенгайди. Гарчанд, **Биз** инсон миясида нима кечишини аниқ билсақда, шуни тахмив қилиш мумкинки, таълим нафақат хотирани кучайтиради, балкК

умумлашган билимлар аллақачон мавжуд бўлади. Ўзлаштирилган билимлар ўқувчи ички тараққиётини янгича шаклга киришини таъминлайди. Бу ўринда таълим хотирани жадаллаштирувчи жараён ҳисобланади. Бу жараёнда ўқувчилар ўзлаштирган билим-лар уларнинг хулқ-атворларини ривожлантиришга йуналтирилади. Ўқув жараёни якунланганда ўқувчилар хотирасида ўзлаштирилган билимлар тўпланади ва уларнинг ижтимоий тажрибаларига айланади.

Узок муддатли таълим ёки мустақил билим олиш жараёни, ўқувчиларнинг ижодий ишлари, умумий тарзда ривожланиш жараёнининг қайта қурилиши, ижтимоий тажрибанинг кенгайиши ва сифат жиҳатдан такомиллашишини таъминлайди. Бунинг натижасида ўқувчилар тараққий этадилар ва улар фаолияти янгича моҳият касб эта бошлайди. Уларда диалогик тафаккур ва ҳаёт тарзининг ривожланиши таъминланади. Ҳар қандай боғланиш алоқадорлик ҳисобланади. Таълим жараёнида ўқувчилар ва ўқитув-чи шахсияти бир-бирига таъсир кўрсатади. Оддийдан мураккабга бориш тамойили асосида ҳамкорлик назарияси янгича бир бутунликни вужудга келтиради. Ўқувчиларга ҳамкорлик субъект-лари сифатида ёндашиш натижасида уларни бир бутун яхлит жамоа сифатида идрок этиш гоёси вужудга келади. Таълим жараёнига шундай нуқтаи назар асосида ёндашиш уни ўқувчилар ва ўқитувчи шахсига йўналтириш имконини беради. Таълим жараёнида ўқитув-чи ва ўқувчилар орасидаги алоқа уларнинг ҳамкорлик асосида бирлашишлари натижасида вужудга келади. Бунинг натижасида ўқувчиларнинг яширин имкониятлари ва қувватлари очилади. Улар ўзларининг шахсий ривожланишларини таъминловчи қонуниятлар-ни билишга интиладилар.

Психологларнинг таъбирича, ўқувчиларнинг тимсолларни идрок этишлари мазкур тимсолнинг муайян қисмини оддийгина **Ҳис** этиш ёрдамида ривожланмайди. Тимсолларни идрок этиш яхлит тарзда вужудга келади. Бу ҳолат бўлинмасдир. Шунинг учун **Ҳам**, тафаккурнинг сифат жиҳатдан ўзгариши ёрдамида ўқувчи-ларга ахборотлар яхлит блоklar ва концентрлар тарзида такдим этилади. Бу жараёнда ўқув вазияти ҳам шаклан қайта қурилади.

Ҳамкорлик асосида фикрлашга ўрганиш номунтазам, муқобил фикрлаш тарзи бўлиб, бу жараёнда ҳодисаларнинг ўзгариш **Маромини** идрок этиш имконияти кенгайди.

гамларни қачон, қай тарзда, қандай одамлардан ўрганганлиги ас, балки ўзлаштирганлиги унинг тараққиёти учун муҳим аҳа-ят касб этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ўқитувчи етказиши қийин пган баъзи ахборотларни ўқувчилар ўзаро ҳамкорлик асосида р-бирларига тез ва осонгина етказадилар. Бундай педагогик хитда таълим олаётган ўқувчилар одамшаванда, меҳрибон, рофдагиларнинг эҳтиёжлари ва имкониятларини ҳисобга олиб тйдиган бўладилар. Шундагина синфда, мактабда, уйда ва **1ҳаллада** ҳам барча инсонлар орасида дўстона муносабат пайдо лади.

2. Масъулиятлилик. Ўқитувчи томонидан берилган топширик-рни ўз вақтида бажариш, ўзи, шериги, гуруҳи, синфи учун жавоб !риш, вазифаларга масъулият билан ёндашиш, «Бир киши ҳамма гун, ҳамма бир киши учун» тарзидаги масъуллилик хиссини ривож-штиради. Шу билан бир қаторда, синфдаги паст ўзлаштирадиган сувчиларга ҳам масъулият билан ёндашишга ўргатишни гуруҳ-**1гилар** ўз зиммаларига оладилар. Биринчи синфга келган ўқувчи шфда кимни курса, ўрганиб, кўникиб, мавжуд шароитга ослашади. Агар у ўқитувчининг кимларгадир бошқача муносабат йлдираётганини кўрса-ю, буни тушунса, ўзи ҳам мазкур ўқувчига исбатан шундай муносабатда бўлади. Демак, ўқувчилар орасида заро ҳамкорлик ва дўстона муҳитни вужудга келтиришда бутун [асъулият ўқитувчи зиммасига тушмоқда. Бу жараёнда ўқитув-идан катта педагогик маҳорат ва кучли билим эгаси бўлишни алаб қилади. Шундагина синфдаги ўқувчиларнинг таълим жараё-идаги барча эҳтиёжлари қондирилади, таълим олиш имкониятлари :енгаяди. Таълим жараёни жуда мураккаб, ундаги, биз учун рзимаган бўлиб туюлган нарса, вазият ёки воқелик ҳам бутун караёнга путур етказиши мумкин. Масалан, ўқувчилар жуда гаъсирчан бўлиб, улар оддий бир ҳолатдан хурсанд бўлишлари ва сандайдир арзимаган деб ўйлаган сўздан ранжишлари мумкин. Шунинг учун, ўқитувчи ўқувчиларнинг кадр-қимматини англаши, >ар бир инсон алоҳида бир шахе эканлиги, у бошқалар билмай-циган нарсаларни яхши билиши ва бошқалар учун оддий кўринадиган нарсаларни билмаслиги мумкинлигини англатиши муҳимдир. Шунда уларда барчанинг билими, шахеига ҳурмат билаЯ! караш, билмаганларини тортинмасдан сўраб билиш, ўртоқларв мурожаат қилганда билганини иштиёк билан ўргатиш каби ижобич

хислатлар шаклланади. Бунинг учун эса, дарё замонавий технологиялар асосида, интерфаол усулларда, ўқувчиларнинг ички имкониятларини очишга йўналтирадиган вазиятлар орқали ташкил қилиниши ва олиб борилиши талаб этилади.

3. « Юзма-юз» ўтириб мулоқот қилиш имконияти. Жуфт бўлиб, гуруҳ ёки умумий синфда ишлаганда ўқувчилар юзма-юз, яъни бир-бирларига қараб ўтиришлари керак. Шунда улар ўзаро фикрлашиб, баҳслашиб, қарорлар қабул қилишлари осонлашади, бир-бирини эшитиш, тинглаш кўникмалари шаклланади. «Меҳр кўзда» мақоли-нинг асл моҳиятини англаш, яъни бир-бирларига меҳр-оқибатли бўлиш, айнан, ўзаро фикр алмашиш жараёнида бир-бирининг кўзига қараб ўтириши билан ҳам боғлиқ бўлади. Демак, битта парта атрофида турли жинс, турли характердаги ва жисмонан имконият-лари ҳар хил бўлган ўқувчилар бир-бирларига қараб ўтиришлари, уларнинг яқинлашишлари, дўстона муносабатга киришишларига имконият яратилади. Шунинг учун, турли ўқув фанларида.гуруҳ-ларни алмаштириб, барчанинг барча билан дўстлашишига шароит яратиш лозим.

Анъанавий шароитда баъзан ўқувчилар мактабни битириб кетгунга қадар ҳам бир-бирлари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлмайдилар. Аълочи ўқувчилар фақат ўзаро дўстлашадилар ёки рақобатлашадилар. Улар бир-бирлари тўғрисидаги барча нарсалар-ни билишга интиладилар. Бу жараёнда улар имконияти пастроқ бўлган ўқувчиларни четлаб ўтадилар, уларда ҳам инсоний фазилат-лар, алоҳида иқтидорлар борлиги, улар ҳам ҳавас қилса арзигулик инсон эканлигини кўпинча тан олмайдилар. Шахсга йуналтирилган ўқув жараёни ташкил этилганда ўқувчилар гуруҳларда ёки жуфт бўлиб ишлаганларида ҳамкорлик вазияти вужудга келади. Бу жараёнда ўқувчилар биргаликда ишлайдилар ва ишларининг натижасини ҳамкорликда такдим қилдилар. Бундай шароитда ўқувчилар ҳар гал янги таркибдаги гуруҳларга бўлинадилар, янги синфдошлари билан кўпроқ ишлайдилар. Шу тарика, уларда барча билан ҳамкорлик қилиш, яқинлашиш имконияти пайдо бўлади.

4. Ижтимоий тажрибалар. Ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўқувчилар бир-бирларининг қобилиятларини аниқлай бошлайди-лар, яъни ким раем чиза олади, ким тез ёза олади, ким гоёлар бера олади ва ҳ.к. Бундан ташқари ўқувчилар жуфтликда ёки гуруҳда ишлаганларида бемалол гаплашиш, ўзаро фикр юритиш имкония-тига ҳам эга бўладилар. Гуруҳ бажарган ишни ҳар бир ўқувчи

гун синф олдида такдимот қилиши мумкин, гуруҳ аъзоларининг з бири айтилган фикрга қўшимча қилиш ҳуқуқига эга. Худди шу ада гуруҳнинг бошқа аъзолари унинг фикрларини тинч ўтириб нглашлари лозим. Бунинг натижасида ўқувчиларда тинглаш никмалари шаклланади ва мустаҳкамланади. Чунки, бу тарздаги ғлим жараёнида барча иштирокчиларнинг фикри бирдай аҳа- ётли ва кадрли ҳисобланади. Демак, барча ўқувчиларнинг лоқот имкониятлари кенгайди, оғзаки нутқлари ривожланади.

Таълим жараёни ҳар бир синф жамоасида таркиб^топган муайян ртиб, қоидалар асосида амалга оширилади. Уқувчиларнинг лари ўқитувчи билан ҳамкорликда жорий этган тартиб-қоидага **Ўрчанинг** амал қилишини қатъий талаб қиладилар. Янги, яхши *қрлар қўллаб-қувватланади ва мазкур фикрни баён қилган ^увчиларга нисбатан ишонч пайдо бўлади, уқувчиларнинг ўзлари уайян қарор қабул қила бошлайдилар. Ўз навбатида, улар мазкур форларини ҳимоя қила оладилар. Шундай қилиб, ўқувчилар амиятда, мустақил ҳаёт кечиришда ўзлари учун зарур бўладиган фли ижтимоий кўникмаларга эга бўладилар.

5. Ҳамкорликдаги педагогик жараён натижаларини баҳолаш еханизмлари. Ҳамкорлик жараёнида ўқувчилар бир-бирларини узатадилар, назорат қиладилар ва баҳолайдилар. Албатта, ўқи- увчи ўқув жараёнининг бошқарувчиси сифатида барча ўқувчи- арни кузатади, бу жараёнда уларнинг фикр-мулоҳазалари инобатга линиши зарур. Бу жараёнда берилган ҳар бир баҳо, маълум алиллар асосида тушунтирилиши ва изоҳланиши керак.

Баҳолаш жараёнида ўқувчилар ўз-ўзларига ҳам баҳо берадилар. **Ў**у ҳолат уларни ўзларига ташқаридан назар ташлашлари, ўз хатти- дракатларини назорат қила олишларига ўргатади. Давлат гаълим тандартлари талаблари асосида ўқувчилар билимини баҳолашда **Индивидуал** ёндашиш лозимлиги назарда тутилган. Чунки, ўқув- шлар билимини объектив баҳолаш эҳтиёжи шуни тақозо қилади. Гурлича имкониятларга эга бўлган уқувчиларнинг билимларини Заҳолаш мезонлари ҳам ишлаб чиқилиши зарурлигини мавжуд гажрибалар яққол кўрсатмоқда.

Ўзаро ҳамкорлик ва дўстона муносабатлар жараёнида уқувчиларга берилган баҳо қуйидаги дидактик имкониятларга эга:

- уқувчиларнинг камчиликларини эмас, балки қобилиятлари, имкониятларини аниқлаш ва ривожлантиришга хизмат қилади;

- ўқитувчига эса ўқувчиларга нимани, қандай ўргатишга хизмат қиладиган усулларни танлаш имконини беради;

- ўқувчиларни баҳолаш ўзаро ҳамкорликка асосланган дўстона муҳитдаги таълим жараёнининг таркибий қисми эканлигини намоён қилишга кўмаклашади;

- ўқувчиларни ижтимоий, ҳиссий ҳолатлари ва қизиқишларини ривожлантирувчи омил сифатида намоён бўлади;

- ўқитувчи ва ўқувчилар, ўқувчилар ва ўқувчилар орасидаги ўзаро алоқа фаоллиги ва ҳамкорлик фаолиятига таъсир кўрсатувчи ходиса сифатида намоён бўлади;

- ўқувчиларда ўқув жараёнига нисбатан қизиқиш ва интилувчанликни вужудга келтиради;

- уқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолият натижасида эришган ютуқларини ифодалайди;

- ўқувчилар фаолияти ҳақида уларнинг ота-оналарига зарур ахборотларни такдим этади.

Демак, ўқувчилар орасидаги ўзаро ҳамкорлик ва дўстона муносабатлар замирида ўқитувчилар ва ўқувчилар фаолиятининг уйғунлашуви амалга ошади. Чунки, айнан шундай ёндашув ўқув- чиларни билимларни кўпроқ ўрганиш, улардан амалда фойдаланиш ва синфда соғлом, дўстона муҳитнинг яратилишига шароит тугдиради.

1.4. Ўқитувчининг ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этиш имкониятлари ва уни ривожлантириш параметрлари

Педагогик ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этиш ва бошқариш ушбу жараён субъектларидан қуйида- гиларни талаб қилади:

- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини лойиҳалаш- тириш, уни ташкил этиш;

- ўқувчи ҳамда ўқитувчининг ҳамкорликда фаолият кўрсати- шини таъминлаш;

- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини бошқариш ва назорат қилиш;

- ҳамкорликка асосланган педагогик фаолиятлар йигиндисини вужудга келтириш кабилар.

Педагогик ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида гор педагогик технологияларни қўллаш учун дастлаб куйида-ларга эътибор қаратиш лозим:

1. Фаол бўлмаган репродуктив усуллар билан ишлайдиган итувчиларнинг ўқувчилар билан дўстона муносабат асосида мкорликда ишлаш кўникмаларини ривожлантириш.

2. Ихтирочи, эркин фикрловчи ўқитувчилар билан ўқувчилар-шг ўқув-билув жараёнида ўзаро ҳамжиҳатлик асосида дўстона ^локот ўрнатишларига эришиш.

Педагогик ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида датувчиларнинг ўз олдларига қўйган мақсадга эришишлари учун, сувчиларни гуруҳди ҳамкорликка ундашлари зарур. Бунда ўқи-твчи ва ўқувчилар гуруҳи учун умумий муваффақиятни таъмин-)вчи вазифаларни хал қилиш устувор аҳамиятга эга.

Бундай умумий вазифалар сирасига куйидагилар киради:

1. Уқувчилар гуруҳини ҳамкорликда ишлаш жараёнига мослаш-фиш.

2. Ўқитувчиларни ҳамкорликда ишлаётган укувчиларнинг эбилиятлари, умумий ривожланишлари, ўзига хосликларини ипхислашга ўргатиш.

3. Ўқитувчиларни ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини шлсил этишга қаратилган педагогик фаолиятларини таҳлил қилиб, **Ўкомиллаштириб** боришга одатлантириш.

Бунинг учун ўқитувчилар ўқувчилар жамоасига ўқув вази-лаларини ҳамкорликда бажартиришга тайёр бўлишлари керак. унки, ҳамкорликда ишлаши назарда тутилган гуруҳларга ўзаро кин ёки бир-бирига тенг билим даражаси ҳамда ўқув кўникмалари, [алакаларига эга бўлган ўқувчилар бирлаштирилади.

Фаол бўлмаган репродуктив усуллар билан ишлайдиган ўқи-увчиларнинг ўқувчилар билан ҳамкорликда ишлаш кўникмала-лини шакллантириш мақсадида уларнинг педагогик фаолияти ўламини кенгайтиришга устувор ўрин берилади. Ўқитувчининг [мкониятларини уйғунлаштириш натижасида ҳамкорликка асос-ланган касбий меҳнатнинг интеграллашган, тизимлаштирилган [амунаси вужудга келади. Бу эса, ўқитувчи томонидан амалга шшриладиган ҳамкорликка асосланган фаолиятнинг турли кирра-ири, қисмлари ва параметрларини аниқлашга хизмат қилади. /қитувчи ҳамда ўқувчилар орасида ҳамкорликнинг вужудг»: селиши таълим жараёни субъектларида аниқ мақсадларнинг хосия

бўлишига кўмаклашади. Бунда ўқитувчи олдида куйидаги вазифалар туради:

1. Ўқитувчининг ҳамкорликка асосланган ўқув мақсадларини аниқлаш кўникмаларини шакллантириш, бунда укувчиларнинг ўзига хосликлари ва ҳамкорликка кириша олиш имкониятларини хисобга олиш, уларнинг ўқув фаолиятини ўзаро ҳамжиҳатликда билим олишга йўналтириш, укувчиларнинг миллий ва шахсий қадриятларига таянган ҳолда ҳамкорликка асосланган шахсга йўналтирилган ўқув-билув жараёнини ташкил этиш.

2. Ўқитувчиларда ҳамкорликка асосланган ўқув жараёни мазмунига инсонпарварлик тушунчаларини сингдирган ҳолда укувчиларнинг ҳаётий эҳтиёжлари асосида уларнинг ривожланиш-ларини моделлаштириш кўникмасини таркиб топтириш; бунда ўқитувчи ҳамда укувчиларнинг тажрибаларидан ҳамкорликка асосланган таълим мазмунининг таркибий қисми сифатида фойдаланиш, ўқув жараёни таркибини ҳамкорликда билим олишга асосланган технологияларни қўллаган ҳолда белгилаш.

3. Ҳамкорликка асосланган ўқув жараёнини замонавий технологиялар асосида ташкил этиш эҳтиёжи ва талабларидан келиб чиққан ҳолда ўқитувчининг ижодий имкониятларини кенгайтириш; бу бир қатор педагогик вазиятларда намоён бўлади: муаммоли, ижодий-жамоавий, лойиҳалаштириш дарслари, дастур-лардан фойдаланиш, ўйин ва ўзаро мулоқот машгулотлари кабилар.

Ихтирочи, эркин фикрловчи ўқитувчилар ҳамкорликка асослан-ган **ўқув-билув** жараёнида куйидаги вазифаларни бажаришлари керак:

1. Ҳамкорликка асосланган таълим мақсадидан келиб чиққан **Ҳолда** ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан амалга ошириладиган ўзаро мулоқот жараёнидаги тўсиқларни бартараф этишларига эри-шиш ҳамда таълим жараёни иштирокчилари бўлган укувчиларнинг бир-бирларини ўзаро тушуниш, уларни тенглик, багрикенглик руҳида тарбиялаш.

2. Ўқитувчиларнинг таълим мазмунида ўқувчиларни ўзаро Ҳамкорликка ундайдиган компонентларни мустақил кирита олиш-ларига эришиш, бунда таълим мазмунига киритилган компонентлар ўқитувчи ҳамда ўқувчиларни биргаликда фикрлашга ундаши лозим.

3. Ўқитувчи укувчиларнинг ривожланиш даражаси ташхисла-Рига таянган ҳолда босқичма-босқич ҳамкорликда бажариладиган **Машқлар** ва ижодий топшириқларни мураккаблаштириб боришлари

серак; бунда укувчиларнинг креативликлари, мустақилликлари, <дмжихатликка интилиш, ўқув ҳамда ижодкорлик майлларини эивожлантириш таъминланиши лозим.

Ўқитувчилар ҳамкорликка асосланган таълим жараёнида (суйидаги вазибаларни хал қилишлари лозим:

1. Ўқитувчилар ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнининг барча босқичлари ва унинг натижаларини педагогик нуқтаи назардан тахлил қила олишлари, укувчиларнинг ўзаро ҳамкорлик қилишларига имкон берадиган ўқув-билув жараёнининг мақсади, мазмуни, педагогик воситалари аниқ намоён бўлишини таъминлашлари.

2. Таълим мазмуни, ўқитиш методикаси ва технологияларига киритилган янги ўқув элементларини назарий-дидактик жиҳатдан асослаб бера олишлари.

3. Олинган натижаларга таянган ҳолда келгусидаги педагогик фаолиятлари, хатти-ҳаракатларини тузатиб, такомиллаштириб бо-ришлари талаб этилади.

Ўқитувчининг нуқтаи назарлари ўзгариши педагогик жараён-даги кўпгина муваффақиятларни таъминлайди. Бу ўқитувчининг ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнига раҳбарлик қили-шида яққол намоён бўлади. Бу ҳолат қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- ўқитувчиларнинг ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараё-нини ташкил этиш ва бошқариш мезонларини ўзлаштирганликлари;

- ўқитувчиларнинг касбий, шахсий ривожланишини таъминлов-чи педагогик моделни ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараё-нида қўллаш олишлари;

- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида укувчилар-нинг ҳамжихатликда ривожланиш даражаларини ташхислайдиган методларни қўллаш билишлари;

- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини лойиҳалаш-тира олиш кўникмасига эга бўлишлари талаб қилинмоқда.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув вазияти ўз характерига кўра мунтазам, ривожланувчи, жараёдли фаолиятдир. Ушбу педагогик жараённинг муваффақиятини таъминлаш учун ўқитувчи ва укувчиларнинг хоҳиш-иродаси, онглилиги, фаоллиги мухю* ахамиятга эга. Бироқ, кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, анъанавий ўқув вазияти, усуллари, методлари ва воситаларидан воз кечиш бир қадар мураккаб бўлмоқда. Бунинг учун ўқитувчилар

ҳам, ўқувчилар ҳам ҳамкорлик қилишга руҳан тайёр бўлишлари керак. Мазкур мақсадни амалга ошириш учун дастлаб қуйидаги-ларни бажариш лозим:

1. Ўқитувчи-ўқувчилар ҳамкорлигининг шакллари ва амалга ошириш методларини такомиллаштириш;

2. Ўқитувчининг касбий-педагогик билимдонлиги ва мулоқот маданиятини ривожлантириш;

3. Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида ўқитувчи ўзининг ижодий нуқтаи назарини татбиқ қилиши учун қулай дидактик вазиятни вужудга келтириш;

4. Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида ўқитувчи-нинг махсулдор фаолият кўрсатиш майлларини ривожлантириш;

5. Ўқитувчида ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини бошқариш маданиятини таркиб топтириш;

6. Уқувчиларнинг ҳамжихатликда ривожланишлари ва ўз-ўзларини намоён қилишларини таъминлашга имкон берадиган ўқув-билув вазиятини вужудга келтириш ўз ечимини кутаётган муҳим масалалардандир.

Бунинг учун дастлаб ўқитувчилар педагогик фаолиятининг янги тури бўлган ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишга тайёр бўлишлари лозим.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини мақсадга мувофиқ ҳолда таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

а) ўқитувчи ҳамкорликка асосланган ўқув жараёни мазмунини бойитиши, уни ўқувчилар орасида дўстона муносабатларни шакллантириш га йўналтириши;

б) ўқитувчи ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида укувчиларнинг биргаликда муваффақиятга эришишлари учун қулай шароит яратиши, ўқув материалларини ўзаро ёрдам мухитида ўрганишларига кўмаклашиши, улар орасидаги дўстлик ва ҳам-жихатлиликни қўллаб-қувватлаши;

в) ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида ўқитувчи Уқувчиларнинг қизиқишлари, интилишларини изчил тарзда диалог асосида ривожлантиришга йўналтира олиши;

г) ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида ўқитувчи Ўқув материалларини укувчиларнинг шахсий тажрибалари, билимлари билан уйғунлаштирган ҳолда тақдим эта олиши лозим.

Хамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ўқув мақсади н боғлиқ ҳолда педагогик жиҳатдан таъминланиши ҳам муҳим **Ўқувчи** аҳамиятга эга. Хамкорликка асосланган ўқув-билув **Ўқувчи** муайян ўқув вазиятини коммуникативлик, биргаликдаги шятга йўналтирилганлик жиҳатидан таъминлаш ҳам муҳим **Ўқувчи** эгаллайди. Хамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида мчи навбатда, укувчиларнинг биргаликдаги умумий тарақ-глари таъминланиши зарур. Бу типдаги ўқув жараёнларида зчи билан ўқитувчи, ўқувчи билан ўқувчилар орасида ўзаро оқот, диалог тарзидаги суҳбат, фикр алмашиш учун қулай агогик вазият вужудга келтирилиши талаб этилади. Ўқув-билув аёнида укувчиларнинг ҳамжиҳатлик асосидаги умумий овланишлари учун аҳамиятли бўлган натижалар қўлга итилади. Ушбу натижалардан келиб чиққан ҳолда, ўқитувчи в жараёнида ўзаро хамкорликнинг қай даражада йўлга илганлиги ҳақида хулоса чиқара олади.

Ўқув-билув жараёни самарадорлигини таъминлашда касбий ;оратга эга бўлган ўқитувчилар билан укувчиларнинг ўзаро [корликлари, бир-бирларининг тажрибаларидан ижодий фойда-:а олишлари муҳим аҳамият касб этади. Хамкорликка асосланган 'в-билув жараёнида ўқитувчининг педагогик фаолияти ўқувчи-•нинг тараққиётига йўналтирилади. Амалдаги анъанавий таълим раёнида ўқитувчининг бутун эътибори ўқувчининг билим, шкма ва малакаларини ривожлантиришга қаратилгани ҳолда лкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида бу фаолият /вчиларни ўзаро ҳамжиҳатлик ва дўстона муносабатлар асосида одий ривожлантиришга қаратилади. Бунинг учун ўқитувчи фақат педагогик маҳорат, балки замонавий билимлар, таълим шологиялари билан қуролланган бўлиши керак. Ўқитувчи «корликка асосланган ўқув-билув жараёнининг туб моҳияти, змуни, мақсад ва вазифаларини ҳам яхши билиши талаб этилади.

Ўқитувчи хамкорликка асосланган таълим жараёнининг дактик хусусиятлари ва тамойилларини ўрганиш билан бир торда, биргаликдаги ўқув фаолиятини методик жиҳатдан узлук-з таъминлаш йўллари, ўқувчиларда ўз фаолиятларини дўстона дгосабатлар асосида ташкил этиш тажрибасининг шаклланиши, ьлим олувчиларни ривожлантириш имкониятлари, ўқувчиларни гтеллектуал ривожлантиришга хизмат қиладиган вазиятларнинг **Ўқувчи** жараёнидаги ўрни ва аҳамиятини англаб олади. Шу билан бир

каторда, ўқитувчилар укувчиларнинг хамкорликдаги фаолиятла-рини ташхислаш йўллари, методларини ҳам ўзлаштиришлари лозим.

Хамкорликка асосланган ўқув-билув жараёни натижаларини ташхислашда ўқитувчилар қуйидагиларга амал қилишлари керак:

1. Хамкорликка асосланган ўқув-билув жараёни ўқувчиларни ривожлантириш имкониятини таъминлай олиши ва ўқитувчининг ўзаро хамкорлик жараёнини ташкил этишга тайёрлиги.

2. Хамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнининг ўқув-чилар орасида дўстона муҳитни таркиб топтиришга кодирлиги.

3. Ўқитувчининг хамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этишга йўналтирилган фаолияти самарадорлиги.

Ўқитувчиларнинг хамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этишда таяниладиган тамойиллар ва назарий ёндашувларни билишларини қуйидаги параметрлар ёрдамида аниқлаш мумкин:

а) хамкорликка асосланган таълим жараёнига технологик жиҳатдан ёндаша олишлари;

б) хамкорликка асосланган таълим жараёнига инсонийлик тамойиллари асосида ёндашишлари;

в) ҳамда укувчиларнинг имкониятларини билиш ва баҳолай олиш йўналишлари орқали қабилар.

Ҳар бир параметр бўйича амалга оширилган фаолият қула-мини аниқлаш учун ташхислаш методикасидан фойдаланиш тавсия этилади. Бундай ташхислашдан кўзда тутилдиган мақсад ўқитувчиларнинг хамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этиш фаолиятига тайёрлик даражасини аниқлашдан иборат. Ташхислашнинг биринчи йўналиши ўқитувчининг касбий-шахсий сифатлари, педагогик маҳоратини аниқлашга қаратилиши лозим. Бунда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратилади:

- ўқитувчи педагогик тафаккурининг ўқувчилар орасида Хамкорликка асосланган дўстона муҳитни вужудга келтиришга йўналтирилганлиги;

- ўқитувчининг ўз педагогик фаолияти ва ўқувчилар билан ишчан диалог ўрнатишга бўлган ижодий муносабати;

- ўқитувчининг ўз педагогик фаолиятини ўқувчилар билан Хамкорлик ва дўстона муносабат ўрнатишга қаратиши;

- ўқитувчининг ўқувчилар билан хамкорлик ва дўстона **Муносабат** ўрнатиш йўлида учрайдиган тўсиқларни бартараф этишга интилиши қабилар.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини мақсадга оғик тарзда ташкил этиш учун, барча ўқитувчилар ҳамкорликка ланган таълим жараёнини ташкил этиш тамойиллари ва гологияларини яхши билишлари керак. Ўқитувчининг ҳамкорка асосланган ўқув жараёнига муносабати, уз касбий фаолияи ривожлантиришга интилиши, дўстона муҳитни вужудга гириш учун хар томонлама қулай бўлган педагогик шартюитларни таъминлай олиши муҳим аҳамиятга эга.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишда гувчининг ўзини касбий ривожлантиришга бўлган эҳтиёжи им аҳамият касб этади. Шу мақсадда мактаб жамоаси тувчининг касбий маҳоратини ривожлантириш йўлида бир эр ишларни амалга ошириши керак.

Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, кўпгина ўқитувчилар арининг ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил шга оид педагогик маҳоратларини мавжуд даражасидан кура >рирок баҳолайдилар. Ўқув-билув жараёни муваффақиятини минлаш учун ўқитувчи ўзи билан ўқувчилар ҳамда ўқувчилар ан ўқувчилар орасидаги карама-қаршилиқлар, номутаносиларни зудлик билан бартараф эта олиши керак. Бундай харакат ф жамоаси орасида қулай, муваффақиятли, дўстона муносаларга асосланган ўқув ҳамда ижтимоий муҳитни вужудга тиради. Бунинг учун ўқитувчи ўзининг педагогик фаолиятини омиллаштириши ва ҳамкорликка асосланган таълим технололарини мунтазам ўзлаштириб бориши керак.

Муҳим масалалардан бири, ҳамкорликка асосланган ўқувгув жараёнини ташкил этишда турлича тайёргарлик даражасига бўлган ўқитувчиларни аниқлаш ва улар фаолиятини мувофик**Итириш** учун педагогик ёрдам ва қўллаб-қувватловни ташкил шдан иборатдир.

Изланишларимиз давомида ечилиши назарда тутилган вазигардан яна бири, ўқитувчининг педагогик ҳамкорликка асосланўқув-билув жараёнини ташкил этишга тайёрлигини аниқлаш ва масалада унга педагогик ёрдам кўрсатиш муаммосини хал шдан иборат. Ўқитувчини ҳамкорликка асосланган ўқув-билув эаёнини ташкил этишга тайёрлашда куйидаги принципларга ниш мақсадга мувофикдир:

- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил [шца ўқитувчи фаолиятининг мунтазам ўзгарувчан, ривожла-

нувчанлигини таъминлаш, унинг фаолиятида инсонийлик, демократия, ишчан диалогга киришувчанлик, багрикенглик, креативликнинг намоеън бўлишини таъминлаш;

- ўқитувчининг ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишга тайёрлигини нафакат унинг натижалари, балки жараённинг ўзи ҳам ифодадай олишига эришиш;

- ўқитувчининг фаолиятига берилган баҳо нафакат у бажарадиган вазифа, балки педагогик ҳамкорлик ва дўстона муҳитни вужудга келтиришга оид касбий хатти-харакатларда ҳам ўз ифодасини топиши керак.

Анъанавий усулда ишлайдиган ўқитувчилар дастур материалларини ўқувчиларга етказиш тажрибасига эгадирлар. Улар ўқувчиларга таълим беришда когнитив йўналишни қўллайдилар ва шу йўналиш доирасида укувчиларнинг ютуқларини таъминлайдилар. Бундай тоифадаги ўқитувчилар ўқувчилар билан ҳеч қандай тўсиқларсиз мулоқотга киришадилар. Улар ўз касбий маҳоратлари ва билим даражаларини ривожлантиришга эҳтиёж сезмайдилар. Бундай ўқитувчилар ҳамкорликка асосланган таълим жараёнида ўқувчилар шахсий ривожланишининг ташхиси билан шугулланмайдилар. Шунинг учун ҳам бу тоифадаги ўқитувчиларда ўқувбилув жараёнини ҳамкорлик асосида ташкил этиш тажрибаси мавжуд эмас.

Ижодкор, мустақил фикрловчи ўқитувчилар ўз педагогик фаолиятларини изчил тарзда такомиллаштиришга интиладилар. Улар таълим-тарбияга оид янгиликлар, инновацион технологиялар, уларнинг ривожланиш жараёнлари ҳақида ўз қарашларини баён киладилар. Бундай ўқитувчилар ўз фаолиятларида янгиликларни жорий этишга интиладилар. Улар ўқувчиларга нисбатан кўнгилчанлик билан муносабатда бўладилар. Чунки уларда ўз олдиларига қўйилган мақсадга эришиш учун ишонч етишмайди. Бундай ўқитувчиларнинг ҳамкорликка асосланган таълим жараёнига бўлган қизиқишлари методик машгулотлар, педагогик тренингардан кейин пайдо бўлади. Юқори касбий маҳоратга эга бўлган ўқитувчиларнинг дарсларини кузатиш натижасида ўзлаштирган тажрибаларига улар қисқа муддат мобайнида амал қилиб, яна ўзлари учун қулай бўлган иш усулига қайтадилар. Улар Ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этишга оид ёндашувлар, билим ва тушунчаларни асосан малака ошириш курслари ва мактаб услубий кенгашларида ўзлаштирадилар, бироқ

фаолиятлари давомида мазкур билимларни кенгайтиришга илмайдилар.

Ижодкор ўқитувчилар эса, ҳамкорликка асосланган педагогик нологиялар ва инновацияларни ўзлаштиришга бўлган барқарор юсабатлари билан ажралиб турадилар. Улар ҳамкорлик ва тона муносабатларга асосланган педагогик фаолиятга нисбатан кдрор, ижобий муносабатларини намоён этадилар. Узлари ҳам навбатида бошқа ўқитувчилар ва ўзлари дарё берадиган чвчилар билан мустаҳкам ҳамкорлик ўрната оладилар. Ҳамкорска асосланган ўқув-билув жараёнига нисбатан кучли, барқарор (иқиш билан қарайдилар. Ўзларининг касбий маҳоратлари, хулкюрлари, нуқтаи назарларини ҳар томонлама таҳлил қиладилар. Бундай ўқитувчилар ташхислаш методикаларини яхши гсадилар ва уларни ўз ўрнида қўллай оладилар. Мазкур фаолият шари бўлган ўқитувчилар вазиятга қараб иш тутадилар. Бирок, ар баъзан ўз атрофларидагиларни тушунмаслик, дарё жараёнида сгининг етишмаслиги, уни тўғри тақсимлай олмасликларидан йналадилар. Улар укувчиларнинг ўзларига бўлган ишончлари ва стона муносабатларини юксак кадрлайдилар. Бундай ишончни ар билан ҳамкорликка ундовчи асосий омил сифатида холайдилар.

Ўз касбларига нисбатан юксак даражада муҳаббат билан дашадиган ўқитувчилар шахей-касбий ривожланишга кучли тиёж сезадилар. Бундай ўқитувчилар педагогик ҳамкорлик осониятларини кенгайтиришга астойдил ҳаракат қиладилар. кувчилар орасидаги ҳамкорлик ва дўстона муҳитни ривожланришда ўқитувчининг ўрни муҳимлигини яхши тушунадилар. едагогик ҳамкорлик жараёнини кенгайтиришга хизмат қиладиган тактик технологиялардан самарали фойдалана оладилар. Бундай ситувчилар зарур бўлган вазиятларда ўқув-билув жараёнига ^затишлар киритиш билан педагогик ҳамкорлик муҳитини ,-жудга келтиришга тўсик бўладиган ҳолатларни бартараф этишга жшадилар. Бу тоифадаги ўқитувчиларнинг асосий мақсади - кувчи шахейни ривожлантириш ҳамда ҳамкорликка асосланган кув-билув жараёнида кутилган самарадорликка эришишдан иботдир. Улар ҳамкорликка асосланган таълим тамойиллари, ушунчалари, технологияларини чуқур идрок этадилар ва ўқувилув жараёнида уларга таянадилар.

Кузатишлар, илмий манбаларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, ҳамкорликка асосланган педагогик жараёни ташкил этиш ўқитувчининг касбий маҳоратига кўп жиҳатдан боғлиқ экан. Педагогик амалиётда ҳамда Р.Сафарова, Б.Р.Адилов, О.А.Абдулина, Г.А.Божович, В.С Ильин, Е.А.Крюкова, А.Н.Леонтьев, Н.В.Кузьмина, Л.М.Митина, Г.И.Шукиналарнинг ишларида мазкур ёндашув ўз ифодасини топган.

Мактаб маъмурияти ва услубий бирлашмалар ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишга ўқитувчини ҳар томонлама тайёрлашга оид педагогик чора-тадбирлар тизимини қўллаши керак. Чунки ўқитувчининг ҳамкорликдаги таълим жараёнини ташкил этишга тайёр бўлишини таъминлаш ўта мураккаб, кўп ҳадли педагогик жараёнда амалга ошади.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини амалга оширишга қодир бўлган ўқитувчи шахейда куйидагилар мужассам бўлиши керак:

- мазкур ўқитувчилар Ўзбекистон Республикасида таълимни демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш, дўстона муносабатлар асосида ташкил этиш соҳасида амалга ошириладиган ислохотлар, ёндашувлар ва уларнинг асосий параметрларини яхши билишлари;

- таълимнинг бош мақсадидан келиб чиққан ҳолда ўқув жараёнининг хусусий мақсадлари ва ҳамкорликда бажаришга йуналтирилган ўқув топшириқларини танлай олишлари;

- ҳамкорликка асосланган ўқув жараёнини ўқувчиларни ҳар томонлама ривожлантириш ва диалогга чорлаш нуқтаи назаридан ёндашган ҳолда лойиҳалаштиришлари;

- ўзларининг ўқувчилар билан ҳамкорлик ўрнатиш ва дўстона муносабатларга киришиш соҳасидаги эҳтиёжларини қондира олишлари;

- ҳамкорлик ва дўстона муносабатларга асосланган ўқув-билув жараёнини самарали ташкил этиш ва бошқара олишлари;

- укувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишларида ўзаро ҳамкорлик ва дўстона муносабатларнинг муҳим аҳамиятга эга эканлигини тушуниб ета олишлари;

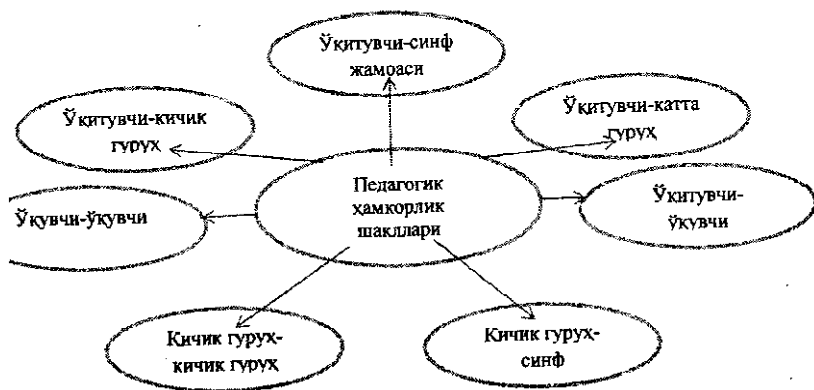
- ўз фаолиятларида ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташхислаш методикасини самарали қўллай олишлари;

- ўз фаолиятларида ҳамкорликка асосланган таълим технологияларидан мунтазам, самарали фойдалана олишлари;

- ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этишга замонавий педагогик-психологик билимлар, ахборот технологиялари билан қуролланган бўлишлари;
- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнида вужудга келган қарама-қаршиликлар, муаммоларни билимдонлик билан ҳал қила олишлари;
- ҳамкорликка асосланган таълим жараёнида йўл қўйилган хатоликларни аниқлай олишлари ва бартараф эта билишлари;
- ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнининг самаралигини таъминлашга хизмат қиладиган педагогик маҳоратга эга бўлишлари лозим.

1.5. Педагогик ҳамкорлик жараёнининг мазмуни ва уни ташкил этиш тамойиллари

«Педагогик ҳамкорлик» назарияси билан шугулланувчи таълим фахассислар уни таълим жараёнининг инсонпарварлаштирилган, ҳақга йўналтирилган модели сифатида баҳолайдилар. Чунки, ҳамкорликка асосланган педагогик жараённинг мақсади ўқувчи-ёнинг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг эркинликлари ва ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ҳолида таълим-тарбиявий таъсир кўрсатишни назарда тутати.

-раем. Даре жараёнида амалга ошириладиган ҳамкорлик шакллари

Педагогик ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этишда: ўқитувчи-синф жамоаси, ўқитувчи-кичик гуруҳ, ўқитувчи-катта гуруҳ, ўқитувчи-ўқувчи, ўқувчи-ўқувчи, кичик гуруҳ-кичик гуруҳ, кичик гуруҳ-синф каби ташкилий шакллар намоён бўлади.

Ҳамкорликда ўқитиш технологияларидан самарали фойдаланишнинг ўзига хос педагогик-психологик ва услубий асослари яратилмоқда. Улар:

ДТС ва уларга мувофиқ даражада ўзлаштирилиши талаб қилинадиган янги билимлар ҳажми асосида ўқув машғулоти иштирокчиларининг ҳамкорликда ишлашлари учун шарт-шароит белгилаш ва улардан фойдаланиш имкониятлари, ўқув режа, ўқув дастур, ўқув материаллари, дарс мавзуси, ўқув жараёни модели, технологик харитаси, дарс ишланмаси ва ҳ.к;

ҳамкорлик муҳитига киришадиган ўқувчиларнинг психологик, ёш хусусиятлари ва ўзлаштириш имкониятларини ҳисобга олиш, машғулотларда ҳар бир ўқувчи учун қулай, эркин, ҳиссий кўтаринкилик муҳитини яратиш, эркин мулоқотни сифатли уюштиришда дарс мавзуси, мазмуни, қўлланилаётган тушунчалар, атамалар, таърифлар, формулалар ва бошқаларнинг ўқувчилар учун тушунарли, қизиқарли бўлишини таъминлаш;

машғулот учун зарур дидактик, когнитив, визуал воситаларни олдиндан тайёрлаш, мулоқот усуллари ҳамда замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланишни ташкил қилиш кабилар.

Шуни таъкидлаш керакки, ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасидаги ҳамкорлик - таълим жараёнининг асосини ташкил қилиши лозим. Ҳамкорликка асосланган педагогик жараённинг таркибий қисмлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: -

- таълим жараёнида қўлланиладиган инновацион усуллар;
- инсонпарварликка асосланган демократик ёндашувлар;
- ўзаро ишчан мулоқотга асосланган диалог муҳити;
- ишчан педагогик муҳит кабилар.

Педагогик ҳамкорлик жараёнини ташкил этишда қуйидагилар "УХИМ" аҳамиятга эга. Улар: интерактив усуллардан фойдаланиш, ўқувчиларга ахборотларни жадал тарзда такдим қилиш, муаммоли вазиятларни вужудга келтириш, изланувчанликка асосланган ижодий муҳит яратиш, диалогдан самарали фойдаланиш, ўқувчиларни турли дидактик ўйинларга жалб қилиш кабилар.

Педагогик ҳамкорликни таъминлашнинг мақсадли йўналиши-
1 мавжуд. Жумладан:

- педагогик талабдан педагогик бевосита ва билвосита муо-
а, мулоқот ва муносабатга ўтиш.

-ўқувчиларга эркин, ҳиссий, инсоний ва шахсий ёндашув
сида таълим бериш: ўзаро ҳамжихатлик, тушуниш, англаш,
ул қилиш, ҳамдардлик, қўмаклашиш, ижобий ҳис-туйғуларни
эдалаш муҳитини таъминлаш кабилар.

Ҳамкорликка асосланган таълим жараёни ўзига хос
хатларга эга. Бундай ўзига хосликлар сирасига:

1. Ўқувчиларни фаоллаштирувчи, ривожлантирувчи дидактик
жмуаларга эга бўлиш; мавжуд дидактик мажмуалардан ўқув-
пув жараёнида кенг фойдаланилади. Ушбу мажмуалар билан
шаш ўқувчиларга қувонч бағишлаши, уларда ҳаётий кўникма ва
лакаларни шакллантиришга хизмат қилиши, ўқувчиларга ўқув
териалларидан эркин танлов асосида фойдаланиш имкония-
нинг берилиши, ўқув материаллари укувчиларнинг эҳтиёжлари,
ланишлари, хоҳишларига мое келиши, ўқувчиларга ҳар бир
рсда янги билимлар билан учрашиш имкониятини бериши, ўқув
атериаллари ёрдамида укувчиларнинг дунёкарашлари ва тассав-
флари кенгайиши, ўқув материаллари таркибига таълимий
шнларнинг сингдирилиши, ўқув материаллари ўқувчилар маъна-
ЯПНИ юксалтириши, уларни мустақил ва танқидий фикр
ритишга ўргатиши лозим.

2. Ўқувчилар шахсига нисбатан инсоний ёндашувни таъмин-
аш. Бунда ўқувчилар билан демократик муносабатларни ўрнатиш
Тахслараро дўстона муносабатларни ўрнатишнинг муҳим тамо-
или бўлиб, бундай муносабат ўқув-билув жараёни самара-
орлигини таъминлайди. Бундай муносабат замирида ҳар бир
чқувчини мустақил шахе сифатида тан олиш, уларнинг ҳуқуқла-
>ини ҳурмат қилиш, ҳис-туйғуларини тушуниш, уларнинг қарор-
гарини эътироф этиш ва унга ишониш, укувчиларнинг эркинлик-
харл таъминланиши, аълочилар билан паст ўзлаштирувчи ўқувчи-
гарнинг ҳуқуқларини тенглаштириш, уларнинг бир-бирларига
қўмақдош бўлишларини таъминлаш имконияти вужудга келиши
нозим.

3. Инсонпарварликка асосланган ҳамжихатлик муҳитини
қарор топтириш. Ҳамкорликдаги ўқув-билув жараёнида инсонпар-
варликка асосланган педагогик муҳитни қарор топтириш ҳам;

алоҳида аҳамиятга эга. Инсонпарвар, демократик, жамоавий
ҳамкорлик жараёнида ўқувчиларда мустақкам билим, кўникма ва
малакаларни ҳосил қилиш, уларга нисбатан мурувват ва меҳр-
муҳаббат, садоқат билан муносабатда бўлиш, уларни эзгу ишларга
руҳлантириш, ҳамкорлик, ўзаро муомала ва мулоқотда педагогик
махорат кўрсатиш, ўқувчилар орасида ижобий муҳитни қарор
топтириш, уларнинг камчиликларига нисбатан бағрикенглик билан
бардошли муносабатда бўлиш лозим.

Демократик муносабатда бўлиш мақсадга мувофиқдир.
Ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасидаги демократик муносабатлар
қуйидагиларни таъминлаш имконини беради:

1. Ўқувчи ва ўқитувчи орасидаги муносабатларни барқарор-
лаштириш.

2. Дарса ҳамжихатликка асосланган ижобий муҳитни вужуд-
га келтириш.

3. Ўқувчиларда эркин танлов ва ўз фикрини химоя қилиш
кўникмасини шакллантириш.

4. Педагогик жараёнда ўқитувчи ва ўқувчилар орасида ўзаро
тенгликка асосланган муносабатларни қарор топтириш кабилар.

Педагогик жиҳатдан ўз фаолиятини ташкил этиш ўқитув-
чининг ўз ички имкониятларини рўёбга чиқаришга лаёқатлили-
гидир. Бу унинг фаолиятига инсоний мазмун беради. Ички имко-
ниятларни рўёбга чиқариш муайян ташаббускорликни талаб
қилади. Онг таркибининг истикболдаги фаолиятга кўрсатадиган
таъсирини белгилаш ғояси мустақил билим олиш тажрибасининг
шаклланишида педагогикага ҳамкорлик назариясига оид тадқиқот-
лар орқали кириб келган. Бу ўз фаолиятини ҳамкорлик асосида
амалга ошириш соҳасидаги ёндашувга таянади. Бу жараёнда ўқи-
тувчи янги сифат кўрсаткичига эга бўлган билимларни ўзлашти-
ришга қўмаклашади.

Инсоний нуктаи назардан шахснинг ўз фаолиятини ташкил
этиши педагогик ҳамкорликка оид асосий тушунчаларни англаш
имконини беради. Ҳамкорлик педагогикаси уйғунлашган дидактик
жараёнларни таҳлил қилиш ва ўз фаолиятини ташкил қилиш
методларини изчил татбиқ этишга йўналтирилгандир. Бу ўта
мураккаб, очик, номунтазам ривожланувчи тизим бўлиб, унинг
Ўзига хос жиҳати ўз фаолиятини мустақил ташкил этишида намоён
бўлади. Мазкур тизимнинг ички имконияти ўзида янги сифатга эга

лган ҳаёт учун зарур ҳамкорлик жараёнини намоён қилишидир.

Педагогика фанида бундам тизимни шахе онгини шакллантишга йўналтирилган дидактик жараён сифатида баҳолаш мумкин. Ва амалга ошадиган ички ўзгаришлар шахе онги структуранинг фаолиятини таъминлайди. Бу ўз навбатида, таълим-тарбия сифатига таъсир кўрсатади. Ўқувчи онгида янгича, кучлироқ ркибнинг вужудга келиши унинг ёрдамида билимлар, ахборотлар тарбияларнинг ўзлаштирилиши бир қатор шарт-шароитларга лал қи лишни тақозо қилади:

1. Эски тизимлар инкироз ҳолатида бўлиб, танқидий ҳолатни эшидан кечириши, бундай вазиятда эски структуралар янги азиятларнинг талабларига бардош бера олмайди. Таълим тизимида угунги кунда ҳам анъанавий ўқитиш жараёни устувор ўрин галлаб, шахсга йўналтирилган ҳамкорликка асосланган таълим изимида ўз ўрнини бўшатиб бера олмапти.

2. Мазкур тизимда мавжуд бўлган янги сифатлар вужудга елишининг асосий манбаи унда жойлаштирилган ички ҳолатардир. Ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил этиш механизмини дракатга келтириш ташқи манбалар ёрдамида амалга оширилиши юзим.

3. Тадрижий таракқиёт жараёнида янги структура ва уни ўналтирувчи бўшлиқлар тасодифий тарзда мустақил яшаши, «уайян барқарорликка эришиш имконини бериши керак.

4. Таълим тизимида янги сифатларнинг шаклланиши ҳамкоршк тамойиллари ва шартлари ёрдамида аниқланиши лозим. Бу пуни англатадики, ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасидаги аниқ ҳамкорлик таълим-тарбияда биргаликда ижод қилишга асосланган флда амалга ошиши мумкин. Бу жараёнда уларнинг мустақил ривожланишлари ва ўз фаолиятларини ташкил этишлари учун гашки озиклантирувчи воситалар вужудга келтирилади. Бу амалий гажрибалар ва хулқ-атворни шакллантиришга хизмат қиладиган дастлабки методлар ва усуллар ёрдамидагина эмас, балки педагогик ҳамкорлик ёрдамида амалга оширилади.

Бугунги кунда таълим тизимида вужудга келган вазиятни ҳамкорлик атамаси ёрдамида ифодалаш мумкин. У эски структурани бузишга хизмат қиладиган танқидий нуктаи назарга эга. Шу асосда мазкур тизимнинг янги сифат босқичига кўтарилишига ишонч вужудга келади. Унинг ишончли тарзда таракқий этиши *ЎИ*

мураккаблик шаклдаги янгича ривожланиш имкониятига эгалитидадир. У номунтазамлилик, кўпвариантлилик хусусиятига эга бўлиб, бу жараёнда тизимнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини башорат қилиш мумкин эмас. Чунки бу тизим ўзаро барқарорлик ва тенглик характерида эга эмас. Мазкур тизим ижодий фаолият кўрсатиш учун очик ҳисобланади.

Педагогик ижодкорлик - ўқитувчига хос хусусият бўлиши керак. Унинг ўзига хос хусусиятлари яхлит тарзда тарихий, миллий, табиий, ахлоқий омилларга боғлиқ бўлиб, ижодкорлик ўзбек халқининг миллий хусусияти сифатида эътироф этилади. Ушбу нуктаи назарга таянган ҳолда биз таълимни янгича инсоний мохиятга эга бўлган жараён сифатида талқин қиламиз. Бунда биринчи ва иккинчи даражага эга бўлган педагогик ходисалар ҳақида фикр юритиш ўринлидир.

Танқидий нуктаи назар таълим тизимининг инкирозини кўрсатувчи ҳолатдир. Бу ўз навбатида, давлат ва жамиятнинг таълим тизими олдида қўяётган талабларни бажара олмаслигини ифодаловчи кўрсаткичдир. Янгича мақсад ўқувчиларни ўқув жараёнининг субъекти сифатида фаолият кўрсатишга ундайди. Уларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашга йуллаш имконини беради. Анъанавий таълимнинг ўқувчилар жиноятчилиги, тажовускорлиги, гиёҳвандлигининг олдини олиш, уларга ахлоқий кадриятларни тақдим этиш маромини тезлаштириш, уларни онгли фаолият ва ўзаро ҳамкорликка ундаш, шахсий, содда, бироқ расмий ижтимоий, тарбиявий ишга зид бўлган диний, тоталитар тарикатлар ва радикал сиёсий бирлашмаларга жалб қиладиган ҳолатларни бартараф этишга етарлича қодир эмаслиги яққол намоён бўлмокда.

Эски тузилмалар маълум муддат ҳаёт кечирадиган педагогик фаолиятни тушуниш, таълим жараёнида билимларни кучириш, уларнинг муайян микдорини тўплашдан иборат эканлигини ифодалайди. Таълим-тарбия ўқувчиларга ижтимоий тажрибани тақдим этиш ва хулқ-атвор меъёрларини таркиб топтириш жараёни сифатида алоҳида қимматга эга. Ривожланиш ўқувчиларда зарур сифатларни шакллантирувчи жараён сифатида ўқитувчининг монологик таъсири натижаси ҳисобланади.

Янги сифатлар - ўқитувчининг таълим-тарбия жараёнида ўз Урни ва мохиятини янгича тушуниш кўникмасидир. Таълим-тарбиявий кадриятларни тушуниш, ўқитиш ва ривожлантириш, Давлат манфаатлари, ўқувчи шахсининг қизиқишлари, имконият-

ри, шахсияти, фикрлари ва тафаккури, тажрибасидан келиб яққан ҳолда амалга оширилади.

Педагогиканинг асосий гоёларини янгича тушуниш унга /проқ шахсий мазмун-моҳият бериш, ўқувчилар билан улар учун ушунарли ва қулай бўлган ҳолатларда кўпроқ ҳамкорлик қилишга х>сланеди. Ўқувчи онги кўплаб вазифаларни бажариб педагогик амкорлик доирасида унинг таркибий қисми сифатида намоён ўлади. Улар орасида энг муҳими объектив борлиқни акс эттириш азифасидир. Бу вазифанинг киритилиши педагогик фаолиятни ашқил этишни чеклаш уни уқувчиларнинг имкониятларига ошлаштиришга асос бўлади.

Педагогик ҳамкорлик учун инсон онгига бўлган нуқтаи азарнинг ўзгариши субъектга бўлгани каби функционал, қувватни ақлаш жиҳатидан муҳим аҳамиятга эга. Шунга кўра, ўқувчи онги афақат вазифа, балки мазмунга эга бўлган тизим сифатида •аолият, атроф-муҳитга нисбатан шахсий, кадриятли муноса-атлар, ўқув ва хулқ-атвор кўрсаткичлари сифатида намоён бўлади. Цунинг учун ҳам, онгнинг ривожланганлиги ҳақида фикр юритиш мконияти вужудга келади. Шахснинг сифатлари ҳақида нафақат айдо бўлган вазифалар йиғиндиси, балки унинг намоён бўлиш ифатлари ҳақида ҳам гапириш мумкин.

Шакллантирувчи ёндашув таълим-тарбия жараёнини ўқувчи **тахсига** ҳар томонлама таъсир кўрсатиш имконияти, яъни сиёсий, авлат нуқтаи назаридан, иқтисодий таъсир кўрсатиш имконияти ифатида ҳам талқин қилишни тақозо қилмоқда. Бу алоҳида аахснинг манфаатларидан юқори бўлган қизиқишлар сифатида [амоён бўлади. Шу билан бир қаторда, бундай таълим-тарбиянинг **лавжуд** йўналиши, онгли фаолият асослари ва хулқ-атвор ажрибасини шакллантириш ўзида ижобий қувватни мужассам- [аштиради. Бу ўз навбатида, ўқувчи шахсининг истиқболдаги арақкиёти учун бошлангич нуқта ҳисобланади.

Таълим олдида турган ижтимоий буюртма шундан иборатки, тсув-тарбия жараёнида уқувчиларнинг ижрочилик кўникмаларини иакллантириш билан чекланмаслик керак. Вазифанинг мураккаб- [иги шундаки, таълим-тарбия ўқувчиларда хулқ-атворнинг шахсий, [чки асосларини шакллантириши лозим. Бу амалда ўқувчинивт пахсий сифатларини намоён қилиш имконини бериши зарур.

Ўқувчининг шахсий сифатлари - бу ҳар бир кишида ўзига хо# гарзда ҳосил бўладиган, унинг умумий кадриятларга бўлганВ

муносабатини намоён қиладиган, шахсий аҳамиятга эга бўлган сифатларидир. Улар маданиятлилик, ижодкорлик, эркинлик, муста- қиллик, танлов имкониятига эгалик, фидоийлик, байналминаллик, шахсий яратувчилик, бунёдкорлик, ўзига хослик, фуқаролик жамиятига мансублик, ҳақгўйлик, интизомлилик, ҳамжихатлик, ҳамдардлик кабилар.

Ўқувчининг шахсий сифатлари унга хос бўлган онгли фаолиятнинг мазмун-моҳияти ва даражасини белгилайди.

Шахсий тузилмалар - бу ўқувчи онгининг кадриятларга асосланган таркиблаган мазмунидир. У ўқувчининг ҳамкорлик- даги фаолияти ва хулқ-атвори орқали намоён бўлади. Унинг ҳамкорликдаги муайян фаолиятга онгли мослашишини таъминлай- ди. Мазкур фаолият ўқувчини йўналтиради, бошқаради, унинг фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради. Унинг кадриятлар ва маданиятга бўлган муносабатини аниқлайди. Шу билан бир қаторда, ўқувчининг билимлари, тажрибалари, ҳаётий ва касбий мақсадларини ҳам ифодалайди.

Ўқувчи ўз онгининг фаолияти ёрдамидагина ўзининг шахслик сифатларини намоён қилади. У ўзининг шахсий фикрини ифода- лаш, хатти-ҳаракатларини бошқариш, ўз фаолиятини ҳамкорлик асосида ташкил этиш, қабул қилинган талабларни астойдил бажариш ва ўз фаолиятини шу талабларни амалга оширишга сарфлаш ўқувчилар ўқув фаолиятларининг таркибий қисмидир.

Шахе онгли фаолиятининг муҳим кўринишларидан бири - назоратдир. Ўқувчининг онги унинг атроф-муҳитга бўлган муносабатини йуналтиради ва назорат қилади. Бу жараёнда ўқувчи онги ҳақиқатдан ҳам ташки таъсирларни акс эттиради ва бу таъсирларга муайян даражада жавоб қайтаради. Ушбу ходисанинг педагогик моҳияти шундаки, у нафақат таъсир кўрсатиш, балки ўқувчи онгининг моҳиятини ҳам ифодалайди. Мазкур назорат қилувчи бирликнинг ҳаракати қанчалик кучли бўлса, онгнинг маънавий-ахлоқий шаклланиши шунчалик юқори бўлади.

Онгнинг вазиятларни мустикал тарзда назорат қилиш лаёқати шахсий тузилмаларнинг мужассамлашган кўрсаткичларини вужуд- га келтиради. Жумладан:

- танқидийлик шахснинг ўзидан ташқарида ва ўз вужудида Ўзгаришлар ва мантиқий ҳолатларга баҳо бериши, мавжуд тартибга нисбатан норозилик ва шубҳанинг вужудга келиши, қайта фикрлаш жараёнларига йўналтириш ва уларга танқидий баҳо беришни

яглатади. Қатъий танқидий нуқтаи назар - 1) ўз қарашлари, икрлари, кадрятли йўналишларини ўта аҳамияти ва ҳаққоний деб ясобламасдан, балки тажрибада ифодаланган фикрлар ва здриятларнинг таркибий қисми сифатида баҳолаш кўникмаси; 2) ўзининг шахсий ташаббусига кўра ўз ғояларини синаб кўриш ва нга зид тарзда илгари сурилган ғоялардан химоя қила олиш ўникмаси; 3) муайян салбий ходисаларда ижобий ҳолатларни топа пиш кўникмаси; 4) нотўғри ва майда танқидлардан қочиш ўникмаси; 5) барибир бизда ҳаммаси яхши, деган акидадан зоклашиш кўникмаси; 6) муайян вазиятларда ўзини объектив аҳолай олиш, салбий омиллар таъсиридан сақланиш кўникмаси;

- тарихий тажрибаларни таҳлил қила олиш, ўз кўлаמידан мпқарига чиқиш, фикрлаш, ўрганиш, таҳлил қилиш; конструкториялаш, ўзлигига содиқ қолиш, ўз-ўзига ҳаққоний муносабатда ўлиш;

- воқеаларнинг яширин сабабларини аниқлай олиш, ўхшатиш, гнглаштириш, таҳлил қилиш, уларнинг асосларини аниқлаш, иж-ямоий, шахсий кадрятлар, ноаниқ ҳолатларга нисбатан ёндашув-арни намоён қилиш; ходисалар вужудга келишининг ташки абабларини аниқлаш;

- йўналтириш - олам манзарасини тасаввур қилишнинг **1ахсий** йўналишларини аниқлаш, индивидуал дунёқарашга эга ўлиш;

- мустақиллик - ташки таъсирларга берилмаслик лаёқатига эга ўлиш, ахлоқий қоидалар доирасида уларга муносиб жавоб бера лиш;

- фикрий-ижодий - шахсий фикрлар тизимини аниқлаш ва ужудга келтириш, фаолиятли муносабатлар ва мулоқот кўникма-арини таркиб топтириш, фаолият жараёнида фикрлаш ва ижод илиш;

- ўз фаолиятини долзарблаштириш - маънавий ва ижодий увватларнинг юқори даражада намоён бўлишини таъминлаш, зининг шахсий имкониятларини тўлиқ тарзда намоён қилиш ва ивожлантириш, имконият ҳолатидан ҳаққонийлик ҳолатига ўтиш;

- ўз фаолиятини амалга ошириш - атрофдагиларнинг ўзлигини ан олишларига интилиш, унинг тўлиқ намоён бўлишига мустақил арзда шароит яратиш;

- ҳаётий фаолиятининг маънавий даражасини таъминлаш - ўз ҳаётини юксак даражадаги кадрятлар билан уйғунлаштириш лаёқатига эга бўлиш кабилар.

Бундай шахсий сифатларни таркиб топтириш мақсадида ўқувчилар орасида ҳамкорлик муҳитини вужудга келтириш уларда ижобий сифатларни шакллантиришга хизмат қилади. Ўқувчиларда ижодий фаолиятни шакллантириш учун қулай шароит вужудга келтирилса, таълим ўз олдига қўйган мақсадга эришади. Янгича педагогик тафаккур билан боғлиқ тарзда, ўз фаолиятини мустақил тарзда ташкил этишга йўналтирилган педагогик жараённинг асосий тизими, унинг мақсади, мазмуни, шахсий-кадрятли моҳият касб этиб, технологик асосга эга бўлади. Ҳамкорликка йўналтириш асосида ўз-ўзини бошқариш тизимини таркиб топтиради. Бу эса, педагогик ҳамкорликнинг умумий ҳамда хусусий тамойиллари ва йўналтирувчи шароитларига боғлиқ.

Педагогик ҳамкорликнинг дастлабки тамойили инсонийлик характериға эга бўлган шахсий билишга асосланган онглиликдир. Шунга кўра ҳамкорликка асосланган таълим жараёни уни таҳлил этишда тадқиқотчилардан янгича фикрлашни талаб қилади. Ўқитувчилар ва ўқувчилар ҳам таълим жараёнининг фаол субъектларига айланадилар. Бунинг учун таълим-тарбия жараёни кузатиш майдониға айланиши лозим. Бунинг натижасида назарий билимлар ва амалий тажрибалар ўқитувчидан ўқувчига ўтказил-масдан, мантиқий тафаккурға таянилган ҳолда ўзаро мулоқот асосида бир-бирларига тақдим этилади ва ўзлаштирилади.

Иккинчи тамойил тўлдирувчилик тамойилидир. Мазкур ғоя-нинг асосини қарама-қаршилик ривожланишнинг негизи сифатида ўзаро бир-бирини тўлдириш асосида ўқувчиларнинг билимларини бойитиш ташкил этади. Бу жараёнда ўқитувчининг очиқ монолоғи ўрнини ишчан, фикрий мулоқот эгаллайди. Ўзаро биргалликдаги ҳаракат, шерикчилик, ривожланувчи шахснинг мустақиллигиға асосланиб йўналиш олиш кабилар ташкил этади.

Учинчи муҳим тамойил таълим-тарбиявий ахборотларнинг очиқлиги тамойилидир. Очиқлик ўзининг кўплаб аниқловчилари орасида яна бир муҳим сифатға эга бўлган педагогик ходисадир. Очиқ характердаги билимлар ўзига хосликка эга бўлиб, ўз худудида билувчи шахсға нисбатан очиқлик касб этади. Ўқувчи кўз ўнгида Унинг билиш фаолияти жадаллигиға асосланган ҳолда билимлар Дунёси намоён бўлади. Бу билимлар ва ўқувчининг билиш

мгияти унинг асосий кадрияти хисобланади. Бундай шароитда [тувчи ўқувчиларга билимларни тайёр ҳолда такдим этмайди, [ки уларга турлича ақлий операцияларни бажартириш орқали и билимларни такдим этади.

Хавфли ҳолатлардан бири - педагогик ҳамкорлик тамойилла-ъ юзаки ёндашишдир. Педагогик ҳамкорлик доирасида қўлла-ладиган макбул усулларнинг мохияти шундаки, ҳамкорлик >сидаги билиш жараёни унинг очикдиги билан характерланади. ар педагогик ҳамкорлик жараёни очик бўлса, мураккаб тарзда пкил этиладиган, бўш тарзда таркибланишган, номунтазам тарзда вожланадиган, мослашувчанлик хусусиятига эга бўлган ўз олиятини мустақил ташкил этадиган жараёнларни билиш тодлари ҳам очик бўлиши лозим.

Таълим мазмунининг шахсий мохият касб этиши учун ўқи-вчи ва ўқувчилар онгининг шахсий таркибига эътибор қаратиш зим. Ижодкорликка асосланган ўз фаолиятини мустақил ташкил йшга йуналтирилган ўқув жараёнининг негизи ва механизми фатида ўқиш, ўрганиш, тарбиялаш ҳамда ўз-ўзини тарбиялаш моён бўлади. Уларда укувчиларнинг ўз фаолиятини мустақил шкил этишга қаратилган ўқув материаллари ва ахлоқий дриятлар ўз ифодасини топган. Унинг ёрдамида ўқувчиларни дагогик қўллаб-қувватлашга асосланган таълим технологиялари жудга келади.

Ўқувчининг янги, яъни ҳамкорлик ҳолатига ўтишида вазият-шг ўзи билан боғлиқ тарзда унинг онги ва кечинмалари ҳам юллашади. Бу жараёнда педагогик ҳамкорлик ўз ўрнига эга /лади. Бу эса, ўз навбатида шахсий нуктаи назарнинг икки финишини вужудга келтиради:

1) ижтимоий жиҳатдан мослашиш ёки вазиятни ташкил этиш араёнида фаол ижодий фаолият кўрсатиш;

2) ўз фаолиятини мустақил ташкил этишга асосланган ижод-эрлик, таълим олиш, ўрганиш, тарбиялаш, ўз-ўзини тарбиялаш гдагогик фаолиятнинг макседи сифатида намоён бўлади.

Бугунги кунда ўқитувчининг таълим-тарбиявий фаолияти оскичма-боскич устозона насихатгўйликдан ўқувчини тушунувчи, нинг қайғуларига шерик, таълим жараёнининг ўзаро тенг имко-иятларга эга бўлган ҳамкорига айланмоқда. Ўқувчига педагогик рдам кўрсатиш, биргаликда хулқ-атвор меъёрларини ўзлаштириш аълим жараёнида асосий ўрин эгалламоқда. Бундай ёндашув)

натижасида ҳамкорлик жараёни иштирокчиларининг нуктаи назарларини ёппасига ўрганиш ва тахдил қилишга йуналтирилган педагогик фаолият шаклланимоқда. Бунинг натижасида ўқитувчи фаолиятига бўлган талаблар ўзгармоқда. Ўқув дастурида кўрсатил-ган билимларни ўқувчига кўчириш, унинг билимдонлигини шакл-лантириш кўникмаси ўфнини ижодий масалаларни ечиш, кўптармоқли онгни шакллантириш, ўз фаолиятини амалга ошириш лаёқатини таркиб топтириш кўникмаси эгаллаши лозим. Шунга кўра, ўқитувчи кўп жиҳатдан фан ўқитувчиси ва методист сифатида намоён бўлмаслиги, балки янгича ҳамкорликка асосланган таълим тизимининг бошқарувчиси сифатида фаолият кўрсатиши керак. Чунки, бугунги кун талабига кўра ўқитувчи ўқувчилар онгининг ривожланиш йўллари тахлил қилувчи субъектдир.

Танлов, эркинлик, мустақиллик, ахлоқийлик, ўз фаолиятини амалга ошириш ходисаси нафақат ташқи омиллар таъсирининг натижаси, балки ички омиллар, яъни шахе онги, унинг ички мазмуни ва шахсий таркиби билан боғлиқдир. Ички омиллар укувчиларнинг мақсадга йўналтирилганлик даражаси, қизиқиш-лари, ўз фаолиятини амалга оширишга бўлган ихтиёри ҳамда ўз-ўзини тасдиқлашини ифодалайди. Бундай йўналишларни тайёр ҳолда қўлга киритиш мумкин эмас. У ўқувчининг билишга асос-ланган онгида ҳамкорлик жараёнида янгидан вужудга келиши керак.

Ўқувчиларда билишга асосланган онгни ривожлантиришнинг самарали йўллари билан бири - педагогик ҳамкорликдир. Педагогик ҳамкорликнинг инсоний жиҳати ўқувчининг ўқувчи, ўқитувчининг ўқувчиларга бўлган муносабатида намоён бўлади.

Бугунги кунда таълим жараёнида педагогик ҳамкорликни йўлга қўйишда муайян тўсиқлар ҳам мавжуд. Бу тўсиқларнинг аксарияти ўқитувчи ва ўқувчилар онгида намоён бўлмоқда. Бу амалда мавжуд бўлган педагогик анъаналар билан боғлиқ. Мазкур фикрни ойдинлаштиришга интилар эканмиз, бугунги кунда таълим жараёнида педагогик онгни янгича, яъни ҳамкорлик асосида ривожлантиришга бўлган ҳаракатлар сует кечмоқда.

Таълим жараёнида ҳар бир ўқувчида мустақилликка ва ҳамкорликка интилиш кўникмасини шакллантириш муҳим аҳа-миятга эга. Билимларни ўзлаштириш фақатгина мавжуд объектив Ходиса сифатида талқин этилиши мумкин эмас. Унда ўз-ўзини Ривожлантиришнинг бир қатор ички қувватлари ҳам иштирок

ди. У субъективлик белгиларига ҳам эга. Шахсий тажрибага хос ган, унинг табиийлигини баҳоламаган, илмийлиги, илмий-дахий онга зид бўлмаган хусусиятидир. У ўзида муайян шахе гига хос бўлган хусусиятларни ифодалайди.

Ўқувчининг ахлоки узоқ вақт мобайнида мустақилликка зарий эмас, балки амалий ишонч багишлайди. Бугунги кунда итувчилар танлаган мавқе аниқ имкониятларни эгаллашга налтирилган_ У педагогик фаолиятнинг янги кадриятлари ва 13мун-моҳиятини аниқлаш зарурлигини кўрсатмоқда. Чунки, тунги кунда педагогик жараён ахборотли-йўналтирувчилик кув-Итидан ахлокий кадриятларга жалб қилувчи нафис техноло- [яларни қўллашни талаб қилишга йўналтирилган педагогик Изиятга ўтишни талаб қилмоқда.

Мазкур икки хил педагогик фаолиятнинг ўзаро бир-бирдан арқли жиҳатлари:

а) аниқ, оддий, бироқ, фақатгина тайёр билимларни ўқувчи-арга узатишга хизмат қилади;

б) кўпроқ даражада долзарб ва самарали, таълим-тарбиянинг [устақил тарзда ташкил этилишини таъминлашга қаратилган.

Бироқ, у ўта мураккаб, муайян ва қатъий технология ўринишида намоён бўлмайди. Ушбу технологияларга ҳамкорлик 1Сосида ёндашув бир қадар объектив аҳамият касб этади. Мазкур юкелик муайян даражада аниқ жараёнлар билан боғлиқдир. У ?зига хос белгилар, хусусиятлар, тамойиллар, мазмун, мавжудлик дартларига эга. Буларнинг барчаси унинг ўқувчилар онгида намоён 5ўлишини таъминлайди.

Ҳамкорликнинг педагогик қиммати шундан иборатки, у ўқувчига хос бўлган ўлчовларни билишнинг асосий методи сифатида ўқув-тарбия жараёнида қўллаш имконини беради; Педагогик ҳамкорликнинг ўзига хос методлари ва тамойилларя ёрдамида ўқитувчи таълим жараёнида ўзининг инсонпарварликк^ асосланган педагогик фаолиятини амалга оширади. Шу билан бй|| қаторда, у ўқувчиларни яхшироқ тушунишга муваффақ бўлади)Ш Педагогик ҳамкорлик ёрдамида педагогик фаолиятда ян инструментарий вужудга келади. Бу эса, ўқувчиларни тушун нинг фикрий-изланувчи ва педагогик ходисаларни қайта баҳола методидир. Педагогик ҳамкорлик педагогик маданиятнинг — янада назокатли ўлчовларини намоён қилиш имконини беради. *|,

2-БЎЛИМ. ЎҚУВЧИЛАРНИ МИЛЛАТЛАРАРО ХАМКОРЛИККА ТАЙЁРЛАШ ЙЎЛЛАРИ

2.1. Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлаш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари

Жамиятнинг ҳамкорликнинг муҳим шаклларида бири миллатлараро мулоқотга асосланган ҳамкорликдир. Ўқувчиларни мазкур ҳамкорликка тайёрлаш ҳам педагогиканинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлашга йўналтирилган педагогик жараёни ташкил этиш шарт-шароитларининг аниқланиши унинг мақсадга мувофиқлигини таъминлашни тақозо қилди. Шу мақсадда, педагогик шарт-шароитларни амалда татбиқ қилиш учун таълим мазмунига ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорлик ва мулоқотга тайёрлашга хизмат қиладиган билимлар ва маълумотларни сингдириш, мазкур билимлар ва маълумотларнинг ўқувчиларда бағрикенглик, миллий ҳамда умминсоний кадриятлар, миллатлараро муносабатларга оид билимлар, фаолият усуллари ва кадриятлар ўз ифодасини топиши керак. Миллий бағрикенгликка оид билимлар ва қоидаларни ҳам ўқувчиларга сингдириш талаб этилади. Бунинг учун, авваламбор, ўқитувчининг ўзи мазкур билимлар ва ахборотлар билан қуролланган бўлиши, уни ўқувчиларга етказиш усуллари ва методларини яхши билиши зарур.

Ўқитувчилар ўқувчиларни миллатлараро мулоқот асосида ҳамкорликка тайёрлашда миллий ҳамкорликни вужудга келтиришга йўналтирилган ўқув вазиятларидан самарали фойдалана олиши керак. Ўқув-билув жараёни ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасида баҳс-мунозара, диалог тарзида амалга ошириш лозим. Бунда Ўқув вазиятининг мазмуни, амалга ошириш жараёнини ҳам ўзгартириш талаб қилинади. Бунинг учун ўқитувчи ўқувчиларни мустақил тарзда ўзларини муайян миллат вакиллари ўрнига қўя олиш усулидан самарали фойдалана олиши керак. Мазкур вазиятда турли миллат вакиллари билан ўзаро тенгликка асосланган мулоқот "УХИтининг вужудга келтирилиши муҳим аҳамиятга эга.

Ўқувчиларни ҳар томонлама ривожланаётган жамият ҳаётида гирок этишга қизиқтириш ва жалб қилиш ҳамда уларни ўзбек қининг миллий кадриятлари, маънавий бойликлари, шунингдек, гминсоний кадриятлар билан таништириш ўқитувчиларнинг фм вазифаларидандир. Шунинг учун ҳам, таълим мазмунига ^минсоний кадриятларни сингдириш, турли миллат вакиллашнг ўзаро бир-бирларини тушунишлари, ҳамкорлик қилишлари маданий - бойликлардан баҳраманд бўлишларига имконият **Итади.** Бундай ёндашув натижасида таълим тизимида ўқувчилар >ек халқининг маданий бойликларини ўзлаштирадлар. Шу қсадда таълим мазмунига ўзбек ва жаҳон халқларининг кадрият-ри уйғунлаштирилган ҳолда киритилади.

Турли халқларнинг маданиятларини ўрганиш ўқувчиларда **Иро** тенглик, етуклик, миллатлараро ахлокий маданият, турли [ллат вакилларининг ўзаро мулоқотига асосланган ҳамкорлигини ьминлаш имконини беради. Бундай педагогик эҳтиёж таълим змунига нисбатан янгича ёндашувни тақозо қилади. Таълим омунида ўзбек халқи маданиятининг барча бойликлари, ажод-римизнинг миллий бағрикенгликка оид қарашлари, Ўзбекистонда иовчи халқларнинг ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ктимой хулқ-атвор меъёрлари ҳамда маънавий кадриятлари акс иши лозим. Таълим мазмунида асосий ўринни ўзбек халқининг аънавий ҳаёти, миллий турмуш тарзига оид билимлар, тушун-шар ва ахборотлар эгаллаши керак. Жумладан, таълим мазмунида \$бек халқининг миллий-маданий, ижтимоий, иқтисодий ва удудий ўзига хослигини намоён қилувчи ахборотларга алоҳида рин ажратилиши лозим.

Ижтимоий-гуманитар туркумдаги фанлар бўйича тузиладиган қув дастурларида Ўзбекистонда яшовчи барча халқларнинг мада-ий манфаатлари, қизиқишлари акс эттирилиши керак. Ўқув сараёнининг бу тарзда қурилиши ўқувчиларнинг ўз миллий мада-иятларини тўлиқ ўзлаштиришлари ва бошқа халқлар маданиятига ;изиқиш билан қарашлари, уларни ўзаро қиёслашлари учун замин ;озирлайди.

Ўқувчилар ўзларини ўзбек халқининг вакили сифатида хис силганларидагина бошқа миллат вакиллари бўлган тенгдошларв шлан самимий мулоқот ва ҳамкорлик ўрната оладилар.

Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка асосланган мулоқотг». гайёрлашга йуналтирилган таълим жараёнининг ўзига хоС

хусусиятларини таҳдил қилиш асосида бу соҳада мавжуд бўлган ўзига хос муаммолар аниқланди. Таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган ижтимоий буюртма Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, «Давлат тили тўғрисидаги», «Таълим тўғрисидаги» Қонунлари, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, "2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастури", Педагогика фани концепцияси, ДТСлари ҳамда ўқув дастурларида ўз ифодасини топган.

Педагогика фани ва таълим мазмунини модернизациялаш концепцияларида ўқувчиларга умуминсоний ҳамда миллий кад-риятларни сингдириш, бағрикенглик, тоқатлилик, бардошлилик, миллатлараро мулоқот ва ҳамкорлик ўрната олиш, мулоқот жараё-нида назокат билан муомала қилиш сифатларини шакллантириш вазифаси устувор қилиб қўйилган. Ўзбекистон жамиятида мил-латлараро барқарорликни таъминлаш, уларда толерант онг ва хулқ-атворни таркиб топтириш, бошқа миллат вакилларига ишонч билан бардошли, дўстона муносабатга киришиш давлат сиёсатининг устувор вазифалари сифатида эътироф этилган.

Педагогика фани концепциясида таълим мақсад ва вазифалари белгилаб берилган. Бундай вазифалар сирасига:

- ажодлар меросини муайян тарихий узвийликда ёш авлодга тақдим этиш, ўзбек халқининг миллий маданиятини кенг тарғиб қилиш ва ривожлантириш, ўзбек халқининг тарихий маданий меросига нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш кўникма-ларини шакллантириш;

- таълим-тарбия жараёнида Ўзбекистон жамиятида алоҳида мавкега эга бўлган, фидойий фуқароларни шакллантириш, таълим жараёнида ўқувчиларда ҳуқуқий маданият, демократик, инсоний дунёқарашни таркиб топтириш, юксак ахлоқий маданият ҳамда миллий-диний барқарорлик сифатларига эга бўлган ёш авлодни камол топтириш, ўқувчиларда бошқа халқларнинг тили, маданияти, анъаналарига нисбатан хурмат туйғусини тарбиялаш;

- ўқувчи-ёшларда дунёвий маданият ва миллатлараро муло-**Қот** ҳамда ҳамкорлик маданиятини таркиб топтириш қабилар.

Бирок, мазкур мақсад ва вазифалар таълим амалиётида ўз ечимига эга бўлмапти. Шунинг учун ҳам, миллатлараро ҳамкор-лик муносабатларини барқарорлаштиришда таълим жараёнининг тутган ўрнини ўқитувчилар аниқ англаб етишларига эришиш лозим. Таълим жараёнида ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга

асосланган ҳамкорликка тайёрлашда турли миллат вакиллари хос бўлган маданият ва урф-одат элементларини таълим мазмунига сингдириш талаб этилади.

Бугунги Ўзбекистан жамиятида миллатлараро ҳамкорликнинг маданий, ижтимоий-педагогик вазифаси инсоний кадриятларга амал қилишда намоён бўлмоқда. Бу турли миллат вакиллари бўлган ўқувчиларни ижтимоийлаштириш, уларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлашда кўринади.

Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлашда мактаб билан бир қаторда, оила ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Ўқитувчилар ва ота-оналар ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда ҳамкорлик қилишлари лозим. Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлаш жараёни мазмун жиҳатдан уларнинг турли миллат вакиллари билан ҳамкорлик қилиш имкониятларини рўёбга чиқаришга қаратилган ўқув материаллари, савол ва топшириқларнинг ифодаланиши билан белгиланади. Ўзбек халқи ва Ўзбекистонда яшовчи бошқа халқларнинг тарихига нисбатан эҳтиёткорона муносабат уларнинг маданий бойликлари, анъаналари, урф-одатларини асраб-авайлаш, бошқа миллат вакиллари нисбатан мухаббат туйғусини шакллантириш, ўзи яшаб турган жойни эъзозлаш, бошқа мамлакатлар ва миллатлар аҳолиси билан дўстона ҳамкорлик муносабатларига киришишга тайёр бўлиш, турли миллатларнинг урф-одатлари ва анъаналарини ўрганишга ўқувчиларни ундаш таълим жараёнида ўқитувчиларнинг асосий вазифаларидан бири бўлиши лозим. Ўқитувчилар бундай фаолият билан дарсларда ва синфдан ташқари таълим-тарбия жараёнида узлуксиз шуғулланишлари керак. Бунда улар турли-туман таълимий шакллар, усуллар ва методлардан фойдаланишлари талаб этилади.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга асосланган ҳамкорликка тайёрлаш жараёнида муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳолатлардан яна бири - ижтимоий-гуманитар ва табиий фанларни ўқитишда уларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистоннинг тарихи, ўлканинг ўзига хос хусусиятларини, табиий ва иқтисодий ривожланишини тушунтириш, ўзбек тили ва адабиёти намуналари билан боғлиқ тарзда ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга асосланган ҳамкорликка тайёрлаш учун билимларни такдим этиш лозим. Ўзбекистоннинг ўзига хос табиати, тарихий таракқиёти, ўтмиши ва бугунги куни, маданий хусусиятлари, ўзбек тилининг имкониятлари, дини, Ўзбекистонда яшовчи халқларнинг

анъаналари ва урф-одатларини ҳар томонлама ўрганиш ва бошқа халқларники билан қиёслаш, уларда миллий мансублик туйғусини ривожлантиради ва миллатлараро мулоқот ва ҳамкорлик кўникмаларини эгаллашларига кўмаклашади.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлаш уларда бошқа миллат вакиллари билан ҳамкорлик қилиш, ўзаро бир-бирларини тушуниш, тарихий ҳақиқатга нисбатан бағрикенгликнинг ривожланиши, миллий диний бардошлиликни амалда намоён қила олиш имконини беради.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга асосланган ҳамкорликка тайёрлашнинг муҳим шартларидан бири - уларга миллий-маданий кадриятларни узлуксиз такдим қилишдан иборат. Шунинг учун ҳам, мазкур кадриятларни таълим мазмунида изчил тарзда ифодалаш лозим. Шунга кўра, умумий ўрта таълим жараёнининг мазмунида ўзбек халқининг миллий маданияти билан бир қаторда, Ўзбекистонда яшовчи миллатларнинг анъаналари ҳам сингдирилиши зарур. Шундагина таълим мазмуни Ўзбекистон давлати ва жамиятининг эҳтиёжлари, манфаатларига мое бўлиб, машгулотларни Ўзбекистон Республикасининг табиий, миллий-маданий, иқтисодий хусусиятларини ўзлаштиришга йўналтириш имкониятини таъминлайди.

Умумий ўрта таълимнинг мазмуни ўқувчиларни ўзбек халқининг етук вакили, унинг анъаналари ва миллий-маданий кадриятларини асровчи, яратувчи ва улардан мақсадли фойдалана олувчи шахслар қилиб шакллантиришга йўналтирилган. Шунга кўра, таълим мазмуни ўқувчиларни Ўзбекистоннинг табиати, ўзбек халқи ва Ўзбекистонда яшовчи бошқа халқларнинг тарихи, ўлканинг иқтисодиёти ҳамда маданияти ҳақида зарур билим ва маълумотлар олишни кафолатлаши лозим. Таълимнинг Ўзбекистон давлати ва жамиятини ривожлантирувчи омил сифатидаги аҳамиятини ошириш учун ижтимоий-гуманитар ва табиий билимлар ҳамда маълумотларни билиш методларини уйғунлаштириш, ўқувчилар фаолиятининг шаклланишига кўмаклашиш, уларнинг миллатлараро ҳамкорликка оид билимларини кенгайтириш, чуқурлаштириш ва ойдинлаштириш талаб этилади. Бу соҳада ўқув режасида кўзда тутилган ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув предметлари катта имкониятларга эга бўлиб, ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлаш учун қулай ҳисобланади. Мазкур ўқув предметлари таркибига киритилган мавзулар ўқувчиларда миллий-

даний, умуминсоний кадрятларни такдим этиш, уларда ғрикенглик сифатларини шакллантириш имконини беради.

Биринчи навбатда, ДТСларда укувчиларнинг миллатлараро локот ва хамкорлик кўникмаларига нисбатан муайян талаблар пгилаб берилиши лозим. Бунинг учун миллатлараро мулоқот ва мкорликка киришиш учун зарур бўлган билимлар, кўникма ва лакалар, тушунчалар аниқдаштирилиши керак.

Мавжуд ДТС талаблари, ўқув дастурлари ва дарсликларнинг хлили шуни кўрсатдики, ушбу йўналишдаги билим, тушунча ва ълумотларга етарлича ўрин ажратилмаган. Шунга кўра, ўқув стурлари ва дарсликларда қуйидаги билимлар ўз ифодасини пиши лозим: табиат- жамият ва инсон экологияси, демографик, ник, миллий хусусиятлар, ўзбек халқининг тарихий ўзига хос- ги, ўқувчилар ўзларининг муайян ҳудудга мансубликларини лишга бўлган эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган **Ўлумотлар**, тарихий обидалар, иктисодий ўзига хосликни белги- вчи билимлар, Ўзбекистонда саноат ва меҳнат бозорининг вожланиши ҳақида маълумот берувчи ахборотлар, узбек халқи- (нг маънавий бойликлари, маданий анъаналарнинг қайта кланиши, Ўзбекистонда мустақиллик йилларида миллатлараро гаосабатларнинг янги босқичга кўтарилганлиги кабилар.

ДТСлари, ўқув дастурлари ва дарсликларга миллатлараро /носабатлар ва хамкорликка оид билим, кўникма ва малакаларни нгдириш заруриятини тақозо қиладиган омилларни ҳам педагогик **Ўхатдан** таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ:

- жамиятда глобал ахборот оқимининг жадаллашуви натижа- да миллатлараро хамкорликни ривожлантириш эҳтиёжлари;

- ўқувчи ёшларни касбий жиҳаддан тайёрлаш заруриятининг)тганлиги ва долзарбланиши;

- дунё миқёсида таълимнинг ривожланиш маромини ифода- •зчи кўрсаткичлар; улар сирасига қуйидагиларни киритиш /мкин: Ўзбекистон аҳолисида ўқимишлилик даражасининг орт- нлиги, Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг шаклланти- шганлиги ва ривожланаётганлиги, Ўзбекистон аҳолисининг мада- ш даражаси ва касбий тайёргарлигига қўйиладиган талабларнинг лтанлиги, умумий ўрта таълим мазмунининг мунтазам модерни- циялаштираётганлиги кабилар;

- узлуксиз таълим тизимининг турли босқичларида таҳсил гаётган ўқувчи-талабаларнинг ёш хусусиятларидаги ўзига хослик;

- узлуксиз таълим тизими олдига янги педагогик вазифаларнинг кўйилганлиги кабилар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва хамкорликка тайёр- лашнинг барқарор педагогик шарт-шароитларини амалда татбиқ этишда миллий муносабатлар педагогикасининг ўзига хос жиҳат- ларига эътибор қаратиш лозим. Ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва хамкорликка тайёрлаш жараёнининг асосий объекта - уларнинг маънавий-ахлоқий даражалари. Шунинг учун ҳам, ўқувчиларга педагогик таъсир кўрсатишда уларнинг миллий онгига таяниш лозим. Бунда укувчиларнинг миллий туйғулари, миллий характери, миллий рухияти кабилар эътиборга олинади. Ўқувчи- ларни миллатлараро мулоқотга асосланган хамкорликка тайёрлаш жараёнини оптималлаштириш учун жамиятнинг ривожланишида миллий муносабатларнинг қандай ўрин эгаллашини аниқлаш талаб этилади. Бунинг учун ўқувчиларда миллатлараро мулоқот ва хамкорликка асосланган янги тафаккурнинг шаклланиши муҳим аҳамиятга эга.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга асосланган хамкорликка тайёрлашда турлича педагогик ёндашувларни илгари суриш мумкин. З.Ф.Мубинова, М.Г.Тайчинов, Р.К.Амиров каби кўплаб мутахассислар ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга асосланган хамкорликка тайёрлашни дастлаб уларнинг муайян талдаги нут- кини шакллантиришдан бошлаш лозим, деган фикрни таъкидлай- дилар. Бирок, она тили бойликларини ўзлаштириш миллий ўзликни англаш муҳитига кириш билан бир қаторда, миллий-маданий бойликларни ўзлаштириш имконини ҳам беради.

Миллатлараро мулоқотга асосланган хамкорликка киришиш учун эса, ўқувчиларда миллий-маданий бағрикенгликни муайян воситалар ёрдамида шакллантириш талаб этилади. Жумладан, укувчиларнинг умуминсоний ҳамда миллий-маданий кадрятларни ўзлаштиришлари, уларни бошқа миллат вакиллари бўлган тенгдошлари билан фаол хамкорлик қилишга ундаш, миллийлик ҳақидаги назарий-амалий билимларни ўзлаштиришлари, ўқувчи- ларда миллатлараро мулоқотга киришиш кўникмаларининг шакл- ланиши, ўқув жараёнида ўқувчилар билан миллатлараро мулоқот вазиятини вужудга келтириш, махсус ташкил этилган ўқув вазият- ларида укувчиларнинг миллатлараро хамкорликка оид ижобий тажрибаларини ўзлаштиришларини таъминлаш, ўқувчиларда турли

плат вакилларига нисбатан ҳурмат туйғусини таркиб топтириш билар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга асосланган ҳамкорликка йёрлашга йўналтирилган педагогик фаолиятни қуйидаги йўнашларда амалга ошириш мумкин:

1. Ўқувчиларнинг ҳуқуқий ва ахлоқий маданиятини ривожлантириш асосида миллатлараро ҳамкорликнинг ҳиссий ҳамда /стақил фикрлашга асосланган жиҳатларига таъсир кўрсатиш.

2. Ўқувчиларда турли миллат вакилларининг маданий шриятларини ўзлаштиришга нисбатан кизиқиш уйғотиш, уларни эс тарзда идрок қилиш ва ўзлаштиришга ундаш.

3. Ўқувчиларни кўпмиллатли жамиятнинг ўзига хос хусушриятларини англаш ва у ҳақидаги фикрлашга ундаш, миллатлараро **Имкорликнинг** ҳиссий ҳамда мустақил фикрлашга оид жиҳатфига таъсир кўрсатиш.

4. Ўқувчиларда кўпмиллатли муҳитда бошқа миллат вакиллари *тан* ҳамкорлик қилиш кўникмалари, малакалари ва усулларини ақллантириш, миллатлараро мулоқотнинг фаолиятли жиҳатларига **Иъсир** кўрсатиш кабилар.

Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлашда ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув предметларининг имконият-**Ирдан** самарали фойдаланиш талаб қилинади. Бу ижтимоий-гманитар туркумдаги ўқув предметларининг ўзига хос хусусиятфга эга эканлиги ҳамда ўқувчиларга турли миллатларнинг ўзига эс жиҳатлари ҳақида маълумот бериш имкониятининг мавжуд-**Иги** билан изоҳланади.

Ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув предметлари Она тили, збек адабиёти (5-9), Тарих (5-9), Жаҳон тарихи (7-9), Давлат ва укуқ асослари (8-9), Ватан туйғуси (5-6), Миллий истиклол ғояси **I** маънавият асослари (7-9), Чет тили (5-9), Рус тили ва адабиёти (5-9) ўқув предметлари таркибида ўқувчиларга миллатлараро уносабатлар ҳақида назарий билимлар ва маълумотлар берилиши грак. Умумий ўрта таълим муассасаларидаги бошқа ўқув редметларидан фарқли тарзда Ўзбекистон тарихи, Узбек адабиёти, •на тили (Узбек тили) дарсларида ўқувчиларга миллатлараро уносабатлар ҳақидаги маълумотларни такдим этиш имкониятлари енгрок. Бу жараёнда ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка зйёрлаш ҳаракатларини амалга ошириш учун қулай педагогик ирт-шароитлар мавжуд. Бу кўп жиҳатдан мазкур фан ўқитувчи-

ларининг амалий фаолиятлари билан боғлиқ. Ўқувчиларнинг миллий ва умуминсоний кадриятларни ўзлаштиришга йўналтирилган ўқув фаолиятлари ўзида ҳиссий кечинмаларни англаш фаолиятини ҳам мужассамлаштиради.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, чет тили, рус тили ва адабиёти дарсларида ўқувчилар жамоаси икки гуруҳга бўлинади. Бу ҳар бир дарсда ўқувчилар сонининг икки баробар кам бўлишига олиб келади. Бунинг натижасида ўқитувчилар ҳар бир ўқувчи билан алоҳида таълим-тарбиявий иш олиб бориш имкониятига эга бўладилар.

Тилларни ўргатишга йўналтирилган таълим жараёнининг бундай ўзига хос жиҳати ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлашда ижобий натижаларга эришиш имконини беради. Тилларни ўргатишга йўналтирилган таълим жараёнида ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлаш ахборотларни огеаки тарзда баён қилиш асосида идрок этиш даражасида амалга оширилади. Ўқувчилар бир-бирларининг хистуйгуларини идрок этишлари натижасида ҳам миллатлараро мулоқот кўникмаларини эгаллайдилар. Шунинг учун ҳам тилларни ўргатишга йўналтирилган таълим мазмунининг асосий мақсади қуйидагиларда намоён бўлади:

- турли халқлар маданиятини ўрганиш натижасида ўқувчиларда Ўзбекистон жамиятининг фуқароси сифатида муайян ахлоқий мавқеини шакллантириш;

- ўқувчиларга Ўзбекистон Республикаси, ўз яшаш жойи ҳақидаги илмий тасаввурни ҳосил қилувчи билимларни такдим этиш;

- ўқувчиларда Ўзбекистон Республикасининг ўзига хос ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўли ҳақида тушунча ҳосил қилиш;

- ўқувчиларда ўзбек халқ оғзаки ижоди ва бадий адабиёт намуналари ёрдамида ўзбек халқи ва дунё халқлари маданияти ҳақида чуқур тасаввур ҳосил қилиш;

- ўқувчиларда ўзбек ва дунё халқларининг тарихи, маданиятига кизиқиш, Ўзбекистонда яшовчи турли миллат ва дин вакилларига нисбатан ҳурмат ва ҳамкорликка киришиш туйғусини уйғотиш;

- ўқувчиларда ижтимоий-маданий уйғунлашиш лаёқатини **Ҳосил** қилиш;

- ўқувчиларда ўз мавқеиларини аниқлашга қўмаклашиш ли уларда миллий маданиятлар ҳақида мустақил фикрлаш, нч, кадриятли йўналишларни қарор топтириш;
 - маданиятларни ўзлаштириш орқали миллий кадриятларни [аш ва ўз тажрибасига сингдириш;
 - ўқувчиларда миллатлараро мулоқот ва бир-бирларини **лаш** кўникмаларини шакллантиришда ўзбек халқ ижодиёти ва шсури дурдоналаридан фойдаланиш;
 - миллатлараро мулоқот, ҳамкорлик маданияти ва ўзаро бир-парини тушуниш муҳитининг кенгайишини таъминлаш;
 - битирувчи синф ўқувчиларининг дунёвий маданият элемент-ни эгаллашлари ва жамият ҳаёти билан ижтимоий уйғунла- (ини таъминлаш);
 - ўқувчиларнинг инсонийлик, зўравонликка йўл қўймаслик, он ҳуқуқлари ва демократик кадриятларни ўзлаштиришлари н таълим жараёнида кенг имкониятлар яратиш;
 - ўқувчиларда ижтимоий масъулиятлилиқ, эркинлик, фидойи- ҳамда ўзаро бир-бирларини тушуниш кўникмаларини қарор тириш кабилар.
- Юқоридагилар асосида ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга сланган ҳамкорликка тайёрлашга йўналтирилган педагогик >аённинг мазмуни ва вазифаларини ойдинлаштириш имконияти судга келади. Мазкур вазифалар куйидагилардан иборат:
- Ўзбекистон жамияти ва бутун дунёдаги ривожланиш жараё- ш тушуниш асосида миллатлараро маданиятларнинг ўзига хос катларини англаш;
 - умумий ўрта таълим муассасасини битираётган ҳар бир 'вчи инсоний ҳамда маданий кадриятларнинг асровчиси, ижро- и; бунёдкори сифатида фаол мавқеини эгаллашига имконият **Итиш**;
 - ўқувчиларда демократик муносабатлар негизида бағрикенг- ; очиклик, ўзаро бир-бирларини тушуниш, ижтимоий, миллий умийликни англаш маданиятини шакллантириш;
 - муаммоларни ўзаро мулоқот ва ҳамкорлик асосида ечиш крибасини ўзлаштириш, Ўзбекистон жамиятининг ижтимоий- даний ҳаётида иштирок этиш, ижтимоий етуклик кўникмаларини шлаш, касбий-ҳаётий мавқеларини мустақил тарзда аниқлаш қкатиға эға бўлишларини таъминлаш кабилар.

Ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув предметлари ўзида турли соҳалардаги билимларни мужассамлаштиради. Ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув фанлари жуда катта таълимий имко- ниятларға эға бўлиб, унинг мазмунини ўзлаштириш натижасида ўқувчилар Ўзбекистон давлати ва жамияти ҳамда ўзбек халқига хос бўлган миллий умуминсоний маданиятни билиш имкониятиға эға бўладилар. Мазкур ўқув предметларини ўзлаштириш жараёнида ўқувчиларда шахслараро ва миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка киришиш, ижтимоий етуклик, ўз халқи ва давлатиға нисбатан масъулиятли муносабат тажрибаси таркиб топади.

Ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув предметлари ўқувчи- ларни ижтимоий, маданий жихатдан микросоциумға мослаштириш имкониятиға эға. Ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув фанлари ихтиёриға ўқув вақтининг катта қисми берилган. Шунинг учун ҳам, ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув предметлари тизимида икки йўналишдаги ўқув машғулотларини ташкил этиш назарда тугилади:

а) мажбурий машғулотлар - улар ижтимоий-гуманитар туркум- даги ўқув предметлари мазмунининг асосий негизини қамраб олади. Бунда ўқувчиларнинг умуммаданий, миллий жихатдан аҳамиятли бўлган кадриятларни ўзлаштиришларига алоҳида эътибор қаратилади. Улар ёрдамида ўқувчиларда шахсий сифатлар, жамият эҳтиёжларига мое келадиган билим, кўникма ва малакалар таркиб топтиради;

б) ўқувчиларнинг танловларига асосланган ҳолда ташкил этилган чуқурлаштирилган ўқув машғулотлари - бундай машғу- лотлар ўқувчиларнинг индивидуал тарзда ривожланишларини таъминлаб, уларнинг ўзига хосликлари, қизиқишлари ва мойиллик- ларини ҳисобға олган ҳолда ташкил этилади.

Бир қатор тадқиқотларда миллатлараро муносабатларнинг ўзига хос модели таклиф қилинган. Шу билан бир қаторда, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотға асосланган ҳамкорликка тайёрлаш моделини ҳам таркиб топтириш муҳим аҳамиятға эға. Бу жараёнға муайян таъсир кўрсатадиган педагогик шарт-шароитлар **Ҳам** моделни таркиблаштиришда аниқ ҳисобға олиниши лозим. Бунда ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёр- лашға хизмат қиладиган ўқув ишлари ҳам ифодаланиши зарур.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотға асосланган ҳамкорликка тайёрлаш моделини педагогик жихатдан тавсифлашда куйида- гиларға асосланамиз:

- фан ўқитувчиларининг ўзига хосликлари, уларнинг ўқувчи-а кўрсатадиган таълим-тарбиявий таъсирлари. Бу ўқитувчи сени билан тавсифланиб, унинг маслаҳатгўйлиги, самимийлиги, сашлиги билан боғлиқ;

- ўқитувчи амал қиладиган ижтимоий-касбий қоидалар. Жумш, ўқувчилар билан мулоқотга киришувчанлик, миллий шкенглик, ҳамкорлик маданиятига эгаллик кабилар.

Ижтимоий-гуманитар туркумдаги ўқув фанларининг таянч яуни қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- Узбекистон Республикасига хос бўлган миллий-маданий риятлар ва ривожланиш қўламини акс эттириши; бу Узбекистонинг табиати, ҳудудий ўзига хослиги, ижтимоий-иқтисодий ожланиши, тарихий-маданий бойликларини ўз ичига олади;

- миллатлараро мулоқот ва ҳамкорлик кўникмаларини шаклтиришга хизмат қиладиган дидактик воситаларни ўқувчиларга дим этиш учун ўқитувчи турли таълим технологияларидан **Идаланиш** имкониятига эга бўлиши лозим. Ўқитувчи турли (актик воситалар ёрдамида укувчиларнинг ҳиссий кечинмалари хулқ-атворларига ижобий таъсир кўрсата олиши муҳим **Имиятга** эга;

- ўқув-тарбия жараёнида ўқитувчиларнинг миллатлараро локот ва ҳамкорлик вазиятларини вужудга келтира олишлари ^вчиларнинг миллатлараро муносабатларга оид ижобий тажригарни ўзлаштиришлари, миллатлараро алоқаларни ривожлан-иш кўникмаларини эгаллашларини таъминлайди.

Таълим мазмунида ўзбек халқи ва Узбекистон жамиятининг даний ҳаётига оид билимлар билан бир қаторда, ижтимоий-тисодий ривожланиш даражаси ҳам намоён бўлиши лозим. Бу ўз вбатида, ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка йёрлаш жараёни самарадорлигини таъминлайди ҳамда уларда глий ўз-ўзини англаш ва бағрикенглик кўникмасини ривож-нтиради. Узбекистон аҳолисининг миллий таркиби мунтазам нгайиши муносабати билан ўқувчиларни улар билан мулоқот ва мкорликка тайёрлаш масаласи тобора долзарблашмоқда. Ўзбе-|стон жамиятида барча миллатлар тенг ҳуқуққа эга бўлиб, муайян ф миллат вакилининг етакчи мавкега эга бўлиши мумкин эмас. |унинг учун ҳам, Ўзбекистондаги умумий ўрта таълим муасса-шарида барча укувчиларнинг миллий-маданий ўзига хосликла-

рини ҳисобга олган ҳолда таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш мақсадга мувофикдир.

2.2. Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлашга йуналтирилган педагогик тизимнинг ўзига хос хусусиятлари

Мулоқот жараёнида ўқувчилар ўзаро ҳамкорликка кириша-дилар ва биргаликда фаолият кўрсатиш усулларини ўзаро бир-бирларига такдим этадилар. Шу тарика, улар орасида тескари алоқа ўрнатилади. Ҳамкорликни инсоннинг муайян жамиятдаги хатти-харакатларининг ўзи тақозо қилади. Чунки ҳар қандай ижобий алоқалар ва муносабатлар ҳамкорлик негизида намоён бўлади. Ҳамкорлик ва ўзаро муносабатлар миллатлараро мулоқот тизимида алоҳида аҳамият касб этади. Ҳамкорлик ўзаро ғамхўрлик кўрсатиш, мулоқотга мойиллик ва дўстона муносабатларнинг юқори чўққи-сидир. Уқувчиларнинг миллатлараро мулоқотга киришиш кўникма-ларини эгаллашларида турли миллат вакилларининг ўзаро ҳамкорликка киришишларини тақозо қиладиган ўқув вазиятларини яратиш муҳим аҳамиятга эга.

Турли миллат вакиллари бўлган укувчиларнинг ўзаро муноса-батлари бевосита ўқув-тарбия жараёнида амалга оширилиши натижасида уларнинг жамиятда турли миллат вакиллари билан ўзаро тенглик ва ҳамжиҳатлик асосида ҳамкорлик қилишларини таъминлайди. Шунинг учун ҳам, ўқувчилар билиш, ижодий фаолият кўрсатиш, ақлий меҳнат қилиш жараёнида миллатлараро мулоқот кўникмаларини эгаллашлари лозим.

Биз кузатишларимиз давомида миллатлараро мулоқот ва ҳамкорлик кўникмаларини укувчиларнинг ижобий тажрибаларига айлантиришга интилдик. Уқувчиларнинг миллатлараро мулоқот кўникмаларини эгаллаш кўникмалари уларни миллатлараро муло-қотга тайёрлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Ижтимоий-гуманитар ўқув предметларини ўқитиш жараёнида укувчиларнинг миллатлараро мулоқот кўникмаларини ўзлашти-ришларига йуналтирилган ўқув вазиятларда гуруҳли топширик-ларга алоҳида эътибор қаратилди. Бу жараёнда укувчиларнинг гуруҳ бўлиб ижодий топшириқларни бажаришларига алоҳида ўрин ажратилди. Жумладан, Ўзбекистонда яшовчи халқларнинг миллий байрамлари билан боғлиқ сахналаштирилган машғулотлар «Пасха», «Ҳинд маданияти кунлари» ва «Холи» байрами. Мазкур вазият-

да турли миллат вакиллари уз миллий таомлари, кийимларини ойиш қиладилар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга хизмат қила-
ш педагогик технологияларни амалда татбиқ этиш натижасида
вчилар ижобий характердаги ижтимоий ҳамкорлик тажриба-
ни ўзлаштирадидлар. Турли миллат вакиллари билан ҳамкорлик
«улоқотга киришиш кўникмаларини эгаллайдилар. Бу тарздаги
эбий тажрибаларнинг асосий негизини қуйидагилар ташкил
вди:

а) ўқувчиларнинг муайян ҳамкорлик жараёнида иштирок
шлари;

б) укувчиларда миллатлараро ҳамкорликка нисбатан ижобий
яосабатнинг қарор топиши кабилар.

Шу тарика, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга
налтирилган педагогик технологияларни қўллаш самарадорлиги
ув-тарбия жараёнида муайян шарт-шароитларни яратиш билан
ғлиқ. Мазкур вазиятларни вужудга келтириш ўқувчиларни
латлараро мулоқотга тайёрлаш учун кулай имконият яратади.
увчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда муайян педа-
гик технологияларни қўллаш имконияти бир қадар чекланган.
'нки, педагогик технологиялардан ташқарида кенг қўламли
ўлим-тарбиявий жараёнлар ҳам мавжуд. Бу биринчи навбатда,
ўлим-тарбиявий жараёнларнинг мохияти билан боғлиқ ҳолда
циоён бўлади. Масалан, ўқитувчининг ўқувчилар олдидаги
Ўвкен, унинг кадриятларга оид билим, кўникма ва малакаларни
аллаганлиги, жозибадорлиги кабилар.

Уқувчиларда миллатлараро мулоқот кўникмаларининг шаклла-
яшида фан ўқитувчилари ва синф раҳбарларя, мактаб маъмурия-
Ўнинг хиссаси бекиёсдир. Шунинг учун ҳам, миллатлараро
аданият кўникмасига эга бўлган ўқитувчиларгина мазкур йўна-
ишдаги педагогик фаолиятларида самарадорликка эришишлари
умхин. Чунки ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда
китувчиларнинг шахсий намуналари ва мавқелари муҳим аҳамият
асб этади. Агар ўқитувчиларнинг ўзлари бундай кўникмаларга эга
ўлмасалар, уларнинг мазкур йўналишдаги педагогик фаолиятлари
албий натижаларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам,
шллатлараро мулоқот меъёрларини эгаллаган ўқитувчилар
гкувчиларни миллатлараро мулоқотга мажбур қилмайдилар, балки
шарни онгли тарзда тайёрлайдилар. Бундай ўқитувчилар

ўқувчилар билан диалогга киришганларида кадриятларга қанчалик
амал қилишлари, миллий бағрикенглик қоидаларига бўйсунилари
яққол намоён бўлади. Шу билан бир қаторда, ўқувчиларнинг ҳам
миллатлараро мулоқотга тайёрликлари ёки уни эгаллашга инти-
лишлари уларнинг хатти-ҳаракатларида акс этади. Уқувчиларнинг
миллатлараро мулоқот кўникмаларини эгаллашлари ўқитувчилар
билан ўқувчилар орасидаги диалог ва ҳамкорликка асосланган
мулоқот натижасида жадаллашади.

Ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги диалог алоҳида тарзда
таълим жараёнининг иккита субъекта орасидаги суҳбат ёки
мулоқотдан иборат бўлиб, бу жараёнда улар ўзларида мавжуд
бўлган ижтимоий тажрибаларни алмашилишга муваффақ бўла-
дилар. Шунга қўра, ўқитувчи ва ўқувчилар орасидаги диалог
маданиятлараро диалог ва ҳамкорликдир. Ўқитувчи билан ўқув-
чилар орасидаги диалогда таълим жараёни субъектлари орасидаги
фикрий эркинлик ҳимоя қилинади ва мустақамланади. Шунинг
учун ҳам, ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги диалог таълим
олувчиларга нисбатан инсоний муносабат кўрсаткичи сифатида
баҳоланади. Чунки, мазкур жараёнда ўқитувчи укувчиларнинг
ўзига хосликлари, мустақилликлари ва фикрлаш имкониятларини
аниқлашга муваффақ бўлади.

Диалог жараёнида ўқитувчи ўзидаги ижобий тажрибасини
ўқувчиларга тақдим этади. Модомики, ҳар бир ўқувчи муайян
миллат вакили сифатида намоён бўлар экан, мазкур миллатга хос
бўлган муайян менталитет, характер, миллий-маданий кадриятлар,
миллий руҳни намоён қилади. Диалог жараёнида укувчиларда
суҳбатдошини тинглаш, унинг фикрларини таҳлил қилиш,
тушуниш, бирдамлик, қардошлик, биргаликда ижтимоий фаолият
кўрсатиш кўникмалари шаклланади.

Ўқитувчи ўқувчилар билан мулоқотни йўлга қўяр экан,
уларнинг шахсияти ва ички оламларига эътибор қаратади. Чунки
Уқувчиларнинг ички оламида унинг борлиғи, миллий мансублиги,
маданияти, дини мужассамлашган бўлади. Бугунги кунда миллат-
ларнинг ички умумийлигини англаш ниҳоятда зарур бўлиб, бу
Диалог ёрдамида амалга ошади. Ўқитувчи ва ўқувчилар орасидаги
Диалог характеридаги ҳамкорлик жараёнида қуйидагилар ўз
ифодасини топади:

- ўқитувчи ва ўқувчилар орасида кадриятларга асосланган
алоқаларни ўрнатиш;

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро бирдамликларини ҳше илиш ва уларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда мазкур мқониятдан фойдаланиш кабилар.

Диалог жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар субъект-субъект [уносабатларига киришадилар. Бунда ўқитувчи муайян ўқувчининг зига хос жиҳатлари, бетакрорлиги, жозибадорлигини педагогик сараённинг муҳим шрти сифатида кўришга муваффақ бўлади. 'қувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда муайян педагогик шарт-шароитларни амалда татбиқ этишни куйидаги даража-арда намоён қилишга интилдик:

1. Ташкилий даража. Бунда биз таълимнинг диалог шакли ва (етодларидан фойдаландик. Ҳикоя қилиб бериш, тушунтиришга сосланган суҳбатлар ўтказдик, ўқувчилар билан ялпи, гуруҳди ва зека тартибдаги ишларни ташкиллаштирдик. Биз янги маълуютларни баён қилишда ўқувчиларнинг миллатлараро мулоқотта >ид билим, кўникма ва малакаларини таҳлил қилдик. Якуний, улосаловчи машгулотларда ўқувчиларнинг Ўзбекистонда қайси миллат вакилларининг яшаши, уларнинг ўзига хос урф-одатлари ;ақидаги билимларини аниқлашга интилдик. Уларнинг маҳалгасида қайси миллат вакиллари яшаши, уларнинг ўзлари бонгқашллат вакиллари билан қайси тилда сўзлашишлари, бошқа миллат (акиллари бўлган маҳалладошлари ёки кўшнилари ўзбек тилини ;ай даражада билишлари, улар билан қай тарзда ҳамкорлик далганликларини сўраб, аниқлашга ҳаракат қилдик. Ўқитувчининг луайян бир ўқувчи билан мулоқоти ташкилий даражада ўқув караёни мазмунига тузатишлар киритишни тақозо қилди.

2. Технологик даража. Бунда биз ўқув-тарбия жараёнида июҳида педагогик усуллар ва технологиялар ёрдамида ўқувчи-ирни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлашга ҳаракат ушдик. Мазкур жараёнда ўқитувчининг ўқувчилар билан диалогта :иришиши, ўзаро очиқлик, ўрнатилган тартиблар асосида фикр бхмашиниш, ўзаро қимматли бўлган ҳолатларни аниқлашга эъти-Бор қаратдик. Ушбу технологиялар ўқувчиларни нафақат миллат-траро мулоқотга тайёрлайди, балки уларда бағрикенглик, Бардошлилик, тоқатлилик, ҳамжиҳатлик сифатларини ҳам шакл-тантириб, ҳиссий оламига таъсир кўрсатади.

Юқоридагиларга таянган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда ўқитувчи билан иуайян бир ўқувчи орасидаги диалог муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бир қаторда, ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлашда алоҳида технологиялардан фойдаланиш ҳам тақозо қилинмоқда. Бу ўринда технология методлар йиғиндиси сифатида талкин этилиб, шахслараро мулоқот жараёнида кафолатланган натижа олиш имқонини беради.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга хизмат қиладиган педагогик технология - инсоншуносликка асосланган технологиялар бўлиб, улар психодидактика, ижтимоий психология, педагогик антропология ҳамда педагогик ҳамкорлик назариясига асосланган ҳолда танланади. Педагогик технологиялар асосида ўқитувчилар муайян изчилликка эга бўлган ҳаракатларни амалга оширадилар. Мазкур ҳаракатлар аниқ педагогик вазифаларни бажаришга йуналтирилган бўлиб, олдиндан лойиҳалаштирилган педагогик жараёни амалиётга татбиқ этиш имқонини беради.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқот ва ҳамкорликка тайёрлашга хизмат қиладиган педагогик технологияларни уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- ўқитиш методларига асосланган технологиялар;
- ўқитиш мазмунига асосланган технологиялар;
- кафолатланган натижа олиш имқонини берадиган техноло-гиялар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга йуналтирилган таълим-тарбия дастурлари машгулотлар мазмуни, уни амалга ошириш инструментарийси ҳамда амалий кўникмаларни ўз ичига олади.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга йуналтирилган таълим-тарбиявий ишларнинг мақсади - Ўзбекистонда яшовчи халқларнинг маданияти, миллий хусусиятлари, умумийлиги, ўзига хослиги ҳақидаги билимларни ўзлаштиришларига эришишдан иборат. Бунинг учун бошқа халқларнинг маданиятлари ва урф-одатлари билан танишишнинг ўзи етарли эмас. Ўқувчилар бевосита турли миллат вакиллари билан мулоқот ва ҳамкорликка кириша олишлари керак. Шундай вазиятни вужудга келтириш ўқув-тарбия жараёнининг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади. Бунинг учун ўқитувчилар дареда ва даредан ташқари жараёнларда ўқувчиларни бошқа миллат вакиллари билан бевосита мулоқот ва Ҳамкорлик жараёнига олиб киришлари, бунда аниқ вазиятларни лойиҳалаштиришлари ва амалда татбиқ эта олишлари керак.

Гаълим-тарбия жараёнини ўқувчиларни миллатлараро мулоқотгайёрлаш мақсадига йўналтириш улар учун янги бўлган ямоий муҳитга олиб кириш, миллатлараро муносабатларнинг ий меъёрлари, кадриятлари, ишонч ҳосил қилувчи ҳолатлар **1Н** таништириш, миллатлараро мулоқот кўникмаларини ўзлаштиришга имконият яратади.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда тренингдадан фойдаланиш кутилган самарадорликка эришиш имконини ади. Тренинглари жараёнида куйидаги саволларга жавоб излаа:

1. Сиз бошқа миллат вакиллари бўлган тенгдошларингиз билан дай алоқа ўрнатасиз?

2. Сиз бошқа миллатга хос бўлган кадриятлар, хулқ-атвор.ёрлари ва урф-одатларни қай тарзда ўрганасиз?

3. Сизга бошқа миллат вакиллариининг қайси урф-одатлари ди? каби.

Ўқувчилар учун миллатлараро мулоқот кўникмаларини ўзлаш)иш заруриятининг мавжудлиги кузатишларимиз жараёнида ўз дигини топди. Ҳар бир миллат вакили учун ўзи яшаб турган мнят аъзолари билан ўзаро мулоқотга киришиш ниҳоятда зарур.

Ўқитувчи миллатлараро мулоқотга асосланган тренинглари цкил қилар экан, ўқувчилар олдига иккита асосий вазифани йиши лозим:

- ўқувчиларни миллатлараро мулоқот вазиятига олиб кириш зсида Ўзбекистонда яшовчи турли миллат вакиллариининг ўзаро ркли жиҳатлари билан таништириш, бунинг учун иккита турлича даниятга эга бўлган миллат вакиллариини танлаб олган ҳолда 'локот вазиятини ҳосил қилиш;

- миллатлараро мулоқот вазиятини вужудга келтирган ҳолда увчиларнинг ўзлаштирган билимларини янги вазиятларга кўчи)шларига имконият яратиш, бунда уларнинг бошқача маданиятга а бўлган миллат вакиллариининг ўзига хос жиҳатларини ангшшарига шароит яратиш.

Кузатишларимиз шуни кўрсатмокдаки, ташкил этилаётган тре)шгларида укувчиларнинг ўзликлари, бошқа миллат вакиллариининг эорат бўлган гуруҳдагиларнинг хусусиятларини англашларига ароит яратилмокда. Бунда ўқувчилар ўзлари мансуб бўлган иллатга хос хусусиятларни ўрганиш асосида миллатлар орасидаги арқларни таҳлил қилишга ҳарақат қилмокдалар. Уқувчиларнинг

бошқа миллат вакиллариига хос бўлган хусусиятларни англашлари ва таҳлил қилишлари уларнинг миллатлараро мулоқот кўникма)ларини эгаллашларига асос бўлиши лозим. Ҳар бир тренинг, авваламбор, Ўзбекистон худудида яшаётган турли миллат вакил)ларининг табиий тарздаги миллатлараро алоқаларини акс эттириши зарур. Масалан, дарсида ва дарсдан ташқари таълим-тарбия жараё)нида ўтказиладиган мунозаралар, семинар машгулотларида миллат)лараро мулоқот вазияти ҳосил қилиниши керак.

Ўқувчилар тренинглари жараёнида турли миллат вакиллариининг хулқ-атворлари ва фаолиятлари натижалари жамиятда қай тарзда уйғунлаштирилиши ва ягона мақсадга йўналтирилишини тушуниб етишлари муҳим аҳамиятга эга.

Аксарият ҳолларида турли миллат вакиллариининг бир-бир)ларини тушунмасликлари натижасида зиддиятлар келиб чиқади. Тренинглари жараёнида турли миллат вакиллари тимсолидаги ўқувчилар бир-бирлариининг хулқ-атворлари ва маданий ўзига хос хусусиятларини тез англаб етишга муваффақ бўладилар ҳамда ўзаро муносабатга киришадилар.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда тренинглариининг фойдаланишнинг ўзигина етарли эмас. Шу билан бир қаторда, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда анъанавий ўқитиш методлариининг фойдаланиш ҳам талаб этилади. Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга ўргатишга хизмат қиладиган барча усулларнинг асосий мақсади - бошқа маданият вакиллари орасида уларнинг урф-одатлари, анъаналари, ахлоқ меъёрлари доирасида мулоқот ўрнатиш, ўз дини, кадриятлари ва ҳаёт тарзини уларга мажбуран сингдирмаслик тамойилига амал қилиш кўникмаларини эгаллашдан иборат.

Кузатишларимиз шуни кўрсатдики, аксарият мактабларида фаолият кўрсатаётган фан ўқитувчилари, синф раҳбарлари миллат)лараро мулоқот кўникмасига эга эмас эканлар. Улар Ўзбекистонда яшовчи миллатлар, уларнинг ўзига хос жиҳатлари, улар билан ўзбек халқи орасидаги ҳамкорлик ҳақида етарлича тасаввурга эга эмаслар.

Биз куйида умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчиларини миллатлараро мулоқотга тайёрлашга хизмат қиладиган бир қатор педагогик технологияларни таҳлил қилишга интилдик. Мазкур технологиялардан биз тажриба-синов жараёнида фойдаланишга муваффақ бўлдик.

юшқа миллат вакиллари билан мулоқот" деб номланган нг машғулоти. "Бошқа миллат вакиллари билан мулоқот" \ педагогик тренинг - синфдаги ўқувчилар билан амалга иладиган гуруҳди иш усули бўлиб, бунда улар миллатлараро габатларга оид билим, кўникма ва малакалар, турли меъёрлар оидаларни ўзлаштиришга йўналтирилади. Шу билан бир >да, мазкур тренинглар синфда тарих, адабиёт, она тили, тий истиклол гоёси: асосий тушунча ва тамойиллар туркумига вчи миллий истиклол гоёси ва маънавий асослари, рус абларига узбек тили, таълим бошқа тилларда олиб бориладиган абларда узбек тили, рус тили, чет тиллар, таълим узбек тилида » бориладиган мактабларга рус тили дарсларида ва дарсдан сари таълим-тарбиявий тадбирлар ҳамда синф соатларида олиб щади.

5-9-синф ўқувчилари билан мазкур тренингларни ташкил ид а куйидаги тамойилларга таяниш лозим:

1. Шерикликка асосланган мулоқот тамойили: ўқувчилар гуи иш жараёнида бошқа миллат вакиллари бўлган гуруҳдошннинг кадриятларини тан олиш ва хурмат қилиш тамойилига гланиб фаолият кўрсатадилар. Улар ўз мулоқотдошларининг флари ва қизиқишларига хурмат билан қарайдилар. Барча орлар мулоқот жараёни иштирокчиларининг манфаатларини сон қадар ҳисобга олган ҳолда қабул қилинади. Бунда юнлардан бири бошқалар ҳисобига ўз мақсадига эришишига йўл шлмайди.

2. Уқувчиларни фаолликка ундаш тамойили: тренинг машғу-глари жараёнида ўқувчилар турли ҳаракатларга жалб қилина-лар, жумладан, турли вазиятларни муҳокама қилиш ва мазкур раёнда муайян ролларни бажариш, оғзаки ва ёзма тарзда махсус шқ ва топшириқларни бажариш каби.

3. Тадқиқотчилик мавқеини эгаллаш тамойили: гуруҳди иш жа-ёнида шундай вазиятлар вужудга келтириладики, бунда ўқувчи-фнинг ўзлари муаммоларнинг ечимини топишга сафарбар этила-шар.

4. Хулқ-атворнинг табиийлигини сақлаш тамойили: машғулот-**ИНГ** дастлабки босқичида уқувчиларнинг хулқ-атворлари ихтиёр-азликдан табиийликка қараб ривожланадг.

Шу билан бир қаторда, мазкур тренинг самарали таълим технологияларидан бири бўлиб, ўқитувчи куйидаги меъёрларга амал қилган ҳолда мулоқот жараёнини бошқаради:

- тренингга ўқувчиларни ўз ихтиёрларига кўра иштирок этишларини таъминлаш;

- ўқувчиларга тренинг ўтказишдан кўзда тутилган асосий мақсад ва фойдаланадиган усуллар ҳақида тўлиқ ва мукамал ахборот бериш;

- тренингларни ташкил этиш ва ўтказиш жараёнида ўқувчи-ларга нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш кабилар.

Маълумки, мутахассислар шахслараро мулоқотнинг бир нечта даражаларини ажратиб кўрсатганлар. Жумладан:

1. Оддий мулоқот.
2. Театрлаштирилган мулоқот.
3. Стандартлаштирилган мулоқот.
4. Ишчан мулоқот.
5. Маънавий мулоқот каби.

Турли миллат вакиллари мулоқотидан кўзда тутиладиган мақсад - барча учун қулай бўлган маънавий даражага кўтарилиш-дан иборатдир. Агар ўқувчилар умумий ўрта таълим муассаса-ларигаёқ мулоқотнинг мазкур даражасини эгалламасалар, жамият-да миллатлараро зиддиятлар вужудга келади. Шунга кўра, мулоқот тренинги миллатлараро зиддиятларни бартараф этишга мўлжал-лангандир. Ўқувчиларни мулоқотга ундовчи турли-туман вазиятлар ёрдамида гуруҳдаги ўқувчилар ўз хатоларини англаб етадилар ва мулоқотнинг маънавий даражасига эришишга интиладилар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга йуналтирил-ган тажриба-синов ишлари жараёнида ижтимоий-психологик тренинг ёрдамида куйидаги вазифаларни ечишга ҳаракат қилдик:

1. Уқувчиларнинг миллатлараро мулоқот маданиятига оид ижтимоий-психологик билимларни эгаллашларини таъминлаш.

2. Уқувчиларнинг ўз-ўзлари ва Ўзбекистонда яшовчи бошқа миллат вакилларини яқиндан танишлари учун қулай шароит яратиш.

3. Уқувчиларнинг шахсий сифатларини ташхислаш ва уларни яхшилаш имкониятларини аниқлаш.

4. Уқувчиларнинг миллатлараро мулоқотга киришишлари йўлида мавжуд бўлган тўсиқлар, акидаларни бартараф этиш орқали

гатлараро мулоқот жараёнининг самарали кечишини таъминга эришиш каби.

Ўқувчилар турли миллат вакиллари билан ҳамкорлик қилиш: ўзига хос усулларини эгаллашлари лозим.

Маълумки, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга *ат қиладиган тренингларнинг кўплаб турларидан фойдаланиш кин. Жумладан:

1. Якка тартибдаги тренинглар. Бундай тренинглар ўзига хос $I < 5$, ўқувчининг мустақил тарзда бошқа миллат вакиллари билан оқотга киришишга тайёрланишини таъминлайди. Бу жараён 5- [нф ўқувчилари учун жуда ҳам қизиқарли кечиши кузатиш- шиз давомида аниқланди. Якка тартибдаги тренинг характе- аги ишларни ўқувчиларга мустақил машқ тарзида ҳам шириш мумкин. Мазкур жараёнда улар олдига қуйидаги >лар қўйилади:

а) турли миллат вакиллари билан иборат бўлган ўқувчиларнинг хатини тузинг?

б) ўзингизнинг бошқа миллат вакиллари бўлган тенгдош- ингиз билан мулоқот, ҳамкорлик қилишга оид тажрибаларингиз ида ёзинг?

в) бошқа миллат вакиллари бўлган тенгдошларингиз билан адиган мулоқот жараёни сизда қандай таассурот қолдирган?

г) бошқа миллат вакиллари бўлган тенгдошларингиз билан судга келган қийинчиликларни қандай ва нималар ёрдамида тараф этасиз? қабилар

«Хуш кўрилмаган суҳбатдош» номли тренинг ҳам, ўқувчи- ни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга. /вчиларда бошқа миллат вакили бўлган тенгдошларидан бирини лаб суҳбатлашиш учун муайян мавзуни белгилаб олиш ҳақида юатма берилади. Ўқувчи мазкур тенгдоши билан учрашиб, [гиланган мавзу асосида имкон қадар кўпроқ суҳбатлашишга >ақат қилиши лозим. Улар узок давом этган суҳбат натижасида ро бир-бирларига нисбатан ёқимли ижобий муносабатни кудга келтиришлари керак.

2. Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда самара- усуллардан бири - гуруҳли тренинг усулидир. Ўқувчиларни ллатлараро мулоқотга тайёрлашда гуруҳли иш усулидан йдаланиш алоҳида самарадорликка эга. Шунинг учун ҳам, биз шгулотлар давомида гуруҳли тренинг шаклидаги турли

машқларни бажаришга муваффақ бўлдик. Шундай машқлардан бири - иккиёклама диалог машқидир. Бу усул ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда бир қадар самарали ҳисобланади. Бунда иккита ўқувчи қуйидаги тарзда диалогга киришади: биринчи ўқувчи ўз фикрини айтгандан кейин, иккинчи ўқувчи унинг айтганларини сўзма-сўз такрорлаши лозим. Шундан кейингина ўз қарашларини баён қилиши керак. Биринчи ўқувчи ҳам навбат билан иккинчисининг фикрларини тўлиқ тарзда айтиб бериши талаб қилинади. Шу тариқа муҳокама давом этади.

Бундай диалоглар 8-10 дақиқагача давом этиши мумкин. Машқларни бажартириш жараёнида ўқитувчи тренингнинг барча қонун-қоидаларига амал қилиши лозим. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ўқувчилар учун гуруҳнинг барча аъзолари олдида ўз фикрларини адабий тил меъёрларига риоя қилган ҳолда баён қилиш бир қадар мураккаб кечади. Эркин тарзда диалогга киришиш учун ўқитувчи ўқувчилар билан олдиндан муҳокама қилинаётган мавзуни танлаши ва у ҳақида суҳбатлашиши лозим. Бундай машқларни машғулотлар якуний босқичида бажартириш мақсадга мувофиқдир.

Мазкур жараёнда синфдаги ўқувчиларнинг миллатлараро муло- котга тайёрлик даражаларини аниқлаш мақсадида тест тошлириқларини ҳам бажартириш мумкин. Барча гуруҳли иш усуллари каби мазкур жараён ҳам синфдаги ўқувчиларда миллатла- раро мулоқотга киришиш кўникмалари изчил ривожланишига таъсир кўрсатиб, айти бир вақтнинг ўзида ушбу кўникмаларнинг шаклланганлик даражасини таъхислаш усули ва ривожлантириш омили сифатида намоён бўлади. Мазкур тренингни ўтказиш жараёнида ўқувчилар орасидаги босим пасайиб етакчиларнинг ўзларини намоён қилишлари учун имконият яратилади.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда ўйин, изла- ниш ва мунозара усуллари ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Ўйин ўқувчиларга таълим-тарбия бериш жараёнида кенг фойдалани- ладиган усул бўлиб, ундан асосан таълим ривожланган мамлакат- ларда кенг фойдаланилади. Ўйин ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда муҳим дидактик восита сифатида хизмат **Қила** олади. Ўйинларда миллатлараро мулоқотнинг мазмуни ва жараёни ўз ифодасини топади.

Ўйинлар ёрдамида алоҳида машғулотлар ёки унинг муайян **Қисми** ташкил этилиши мумкин. Ўйинлар ўқувчиларни

гатлараро мулоқотга тайёрлашнинг инновацион воситаси лила ўқитувчи томонидан аниқ ишланмалар билан бойити-а ҳам мумкин. Шундагина ўқувчиларни миллатлараро муло-а тайёрлаш жараёнининг мазмуни бойитилади ва қизикарли ди. Ўйинлар ўқувчиларнинг ўз-ўзларини намоён қилишларига гат қиладиган фаол метод бўлиб, уларнинг табиийлигини)ён қилади. Бу эса, ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга рлашда алоҳида ўрин эгаллайди.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда ролли шар алоҳида самарадорликка эга. Ўқувчилар ўйин жараёнида «ш ролларни бажариш асносида ижтимоий-психологик атдан ўзларини турли миллат вакиллари жамоасида хис этиш **1кмасини** эгаллайдилар. Шу билан бир қаторда, бошқа миллат шларининг ҳолатини баҳолайдилар, уни ўзгартиришга аладилар. Натижада улар билан махсулдор мулоқот муҳитига япадилар.

Турли ўқув предметларини ўқитиш жараёнида ўқувчиларда латлараро мулоқот кўникмаларини шакллантиришда ролли нлардан фойдаланиш муайян самарадорликка эришиш онини берди. Ишчан ўйинлар ўқувчиларни миллатлараро оқотга тайёрлашда катта имкониятларга эга бўлиб, 5-9-фларда муайян ўқув вазиятларини ташкил этишда улардан шаланиш мақсадга мувофиқдир. Биз бундай ўйинлардан сдан ташқари таълим-тарбиявий тадбирлар ҳамда синф ларида ҳам фойдаланишни лозим топдик.

Ролли ўйинлар ёрдамида муайян ўқув вазиятларида жамият оларининг ижтимоий тажрибалари ўзлаштирилади. Бу жараёнда вчилар ўз хатти-ҳаракатларини мустакил бошқариш ва қабул [инган меъёрлар ёрдамида такомиллаштириш кўникмасига эга]адилар. Ролли ўйинларда хулк-атвор, хатти-ҳаракат кўникма- >и такомиллашиб, муайян ўқувчининг вазифа ва мажбурият- >ини бажариш имконияти кенгайди. Ўқув-тарбия жараёнида ши ўйинлардан фойдаланиш учун муайян вазиятлар ташкил шиб, ўқувчилар орасида роллар тақсимланади. 5-9-синф ўқувчи- шда ўзларининг шахсий дунёқарашлари шаклланган бўлади. ар катталikka интиладилар, идроклари жадал ривожланади, од қилиш, янгиликлар яратишга мойил бўладилар, кўпроқ ўз- **1дан** вужудга келган гуруҳди ўйинларга қизиқа бошлайдилар. унинг учун ҳам, 5-9-синф ўқувчилари билан ташкил этиладиган

ўйинларнинг ўзига хос хусусиятларида жамият олдида ўз-ўзини намоён қилишга чоғланиш, ютуқларга интилиш, ҳажвий бўёққор- лик, нуткий фаолиятга йўналганлик устувор ўрин эгаллайди. Биз ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашга хизмат қила- диган ролли ўйинларни танлашда уларнинг худди мана шу хусусиятларга эга бўлишига эътибор қаратдик.

Она тили, адабиёт дарслари, синфдан ташқари машғулотлар ва синф соатларида ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда бир қатор ролли ўйинлардан фойдаландик. Қуйида худди мана шу ўйинларнинг моҳиятини баён этишга ҳаракат қиламиз. Она тили дарсларида 5-синф ўқувчиларини икки гуруҳга ажратиб, уларнинг турли тилларда гаплашишларини тавсия қилдик. Бунда бошқа фарқларнинг бўлишига ҳам эътибор қаратилди. "Ўзбеклар ва руслар даврасида" деб номланган ролли ўйин ўқувчиларнинг бошқа миллат вакиллари даврасида мулоқотга киришиш тажрибасини ўзлаштиришларига кўмаклашди. Ўқувчилар ўз ақидалари ва тушунчаларини таҳлил қилиш асносида ўзларининг миллий бағри- кенглик даражаларини танқидий баҳолаб, келажакдаги фаолият- ларини аниқлашга муваффақ бўлдилар. Улар янги миллий-маданий муҳитда бўлганда қандай ҳаракат қилишлари лозимлиги ҳақида ўз фикрларини баён қилдилар. Ўқитувчи ўйин жараёни олдида қўйган мақсадга эришишга интилди. У ўйин жараёни иштирокчиларига миллий-маданиятнинг қай тарзда намоён бўлиши ва қандай вазифани бажаришини тушунтириш, нотаниш миллий-маданий муҳитда ўзини қандай тутиш, бундай вазиятда ўқувчиларнинг қандай хис-туйғулар ва кечинмаларни хис этганликларини аниқлаш, ўқувчиларда кўпмиллатлиликка асосланган жамиятда фаолият кўрсатиш ва ҳаракатланиш онгини шакллантириш устида иш олиб борди.

Аниқ ҳаётий вазиятларда миллатлараро мулоқотга киришиш муҳитини яратиш ўқувчиларни кадриятларни эгаллашга йўналти- риш асосида уларда миллатлараро ҳамкорлик қилиш кўникмала- рини шакллантириш имконини беради. Бунинг натижасида ўқувчилар миллатлараро мулоқот жараёнига тайёр бўладилар.

Биз ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда ўргатиш, машқлантириш усулидан ҳам фойдаландик. Бу ўринда ўргатиш- нинг фаол методларидан фойдаланиш мақсадини ўз олдимишга Қўйдик. Мазкур методлар чет тили ва рус тили дарслари жараёнида Ўқувчиларнинг мустақиллиги, фаоллигини ошириб, ўқув материал-

арини онгли тарзда ўзлаштиришларини таъминлайди, турли шллатларнинг маданиятларига нисбатан қизиқиш уйғотади ва ларни интеллектуал жихатдан ривожлантиради, сўз бойликларини енгайтиради. Жумладан, чет тили дарсларида янги ўқув материалларини баён қилиш жараёнида ўқитувчилар ўқувчилар олдига уаммоли саволлар қўйиш усулидан фойдаланишлари мумкин. Тасалан:

а) узбек халқи ва инглизлар орасида қандай фарқларни кузатиш мумкин?

б) улар орасида яқинлик ва ўхшашликлар ҳам борми?

в) инглизлар қандай маданий ўзига хосликларга эга?

г) сизга инглиз анъаналарининг қайси томонлари ёқади?

д) уларнинг миллий байрамларини биласизми?

е) Англия жаҳонда нима билан машхур? каби.

Ўқитувчи янги ўқув материалларини ўқувчилар олдига муам-оли саволлар қўйиш ёрдамида баён қилар экан, улар диалогга фишади ва шу орқали ўқувчиларда инглиз тили ва миллатига асбатан алоҳида қизиқиш, уни ўрганишга бўлган иштиёқни ҳам фкиб топтиради. Мазкур жараёнда бир қатор усуллардан фаол ойдаганишга муваффақ бўлди:

- маърузалар ёздириш, матн яратиш;

- мустақил тарзда саволлар туздириш, жаҳон харитасидан /юк Британия давлатини излаб топиш, унинг географик хусу- (ятларини оғзаки баён қилиш;

- жуфт-жуфт бўлиб ишлаш;

- ижодий характердаги топшириқларни бажариш кабилар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда машқлан- (риш усулининг бошқа вариантларини ҳам қўллашга ҳаракат шдик. Масалан, 6-синф Ватан туйғуси дарсларида «Ўзбекистон - тшиллатли мамлакат» мавзусини ўрганиш жараёнида ўқувчи- рга Ўзбекистонда яшовчи турли халқларнинг кийимлари, таомла- снинг номлари ифодаланган слайдлар кўрсатилиб, уларнинг қайси шлатга тегишлилигини шарҳлаб беришга оид вазифалар юкла- лди. Бунинг учун ҳар бир слайдда Ўзбекистонда яшайдиган ^айян миллат вакилининг миллий хусусиятлари ўз ифодасини пишига ўқитувчилар алоҳида эътибор қаратишлари лозим.

Ўқувчилар олдига мазкур йўналишларда рефератлар ёзиб либ, кроссвордлар ечиш, шеърлар ёдлаб келиш, манзарали расм- р чизиш каби вазифалар қўйилди. Ушбу жараёнда миллий

нақшлар, каштачилик услублари, миллий таомлар, миллий матолар билан ўқувчилар яқиндан танишишга ҳаракат қилдилар.

Ўқувчиларни миллатлараро мулоқотга тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган методлардан бири - тарихий обидалар, миллий-маданий марказлар, тарих музейларига уюштирилган экскурсиялардир. Мазкур метод ёрдамида ўқувчиларда Ўзбекис- тонда яшовчи бошқа миллат вакилларининг маданиятлари, урф- одатларига нисбатан алоҳида қизиқиш шакллантирилади ва таълим жараёнининг жозибдорлиги таъминланади. Бундай экскурсиялар жараёнида ўқувчиларнинг индивидуал топшириқларни бажариш- лари учун ҳам қулай шароитлар яратиш талаб этилади. Масалан, ўқувчилар "Мени қизиқтирган экспонат", "Жозибали санъат намунаси", "Бизнинг дўстларимиз" каби мавзуларда рефератлар, иншолар, ёзма ишлар ёзишлари ҳақида топшириқлар бериш мумкин. Шу билан бир қаторда, меҳнат дарсларида ўқувчи-қизлар турли миллатларга хос бўлган кийимларни тикишлари, тасвирий санъат дарсларида айна шу миллат вакилларига мансуб бўлган либослар дизайнни яратишлари мумкин. Экскурсиялар жараё-нида ўқувчилар ўқитувчилар билан бир қаторда, музейлар ва маданий марказларнинг ходимлари билан ҳам мулоқотга кириша-дилар ва миллатлараро мулоқот усулларини ўзлаштирадидилар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда биз, 5-9-синф ўқув режасидан ўрин олган куйида ўқув предметлари, синф соатлари ҳамда дарсдан ташқари таълим-тарбиявий жараёнларда бир қатор мавзуларни ўтишда тренинглар, ролли ўйинлар, ижтимоий-пси- хологик мулоқот лойиҳалари, экскурсиялар уюштириш усулла- ридан фойдаланишни тавсия қиламиз.

ХУЛОСА

Педагогик ҳамкорлик назариясини вужудга келтириш ва >жлантириш мазкур йўналишдаги тадқиқотларнинг долзарб фаларидан бирига айланмоқда. Бу масала XXI асрнинг дастси ўн йиллигида ўзига хос аҳамиятта эга бўлди. Педагогик корлик назарияси билан педагогика фанининг муҳим тармоги **ГОГИК** синергетика шуғулланмоқда.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этиш, шраёнга ўқитувчини тайёрлаш ҳамда мазкур таълим жараёнини яга оширишда педагогик жамоанинг вазифалари, амалиётдаги жуд ҳолатни ўрганиш натижалари шуни кўрсатдики, бугунги га келиб, педагогика фанида ҳамкорликка асосланган ўқув-ув жараёнини ташкил этишнинг шарт-шароитлари, бу жараёнда тувчининг тутган ўрни ва фаолият мазмунини аниқлаш ўз минни кутаётган долзарб муаммолардан бири экан. Ҳамкорликка гланган ўқув-билув жараёнини ташкил этиш ўзининг умум-агогик, дидактик ҳамда психологик хусусиятларига эга бўлиб, хусусиятларни очиб бериш натижасида таълим жараёнини аралаш ташкил этиш имконияти вужудга келади. Ҳамкорликка сланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишда ўқитувчи асосий кчи куч бўлиб, уни бу жараёнга тайёрлаш учун педагогик ария билан куроллантириш зарурлиги кузатишларимиз натижа-;а аён бўлди. Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини **Икил** этишнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш учун бу дда мавжуд бўлган ёндашувлар, тушунчалар, қарашлар, лимотларни тўплаш, тасниф қилиш ва уни ўқитувчи фаолиятига рий этиш мақсадида тегишли илмий-методик тавсиялар ишлаб сиш заруриятининг мавжудлиги аён бўлди.

Таълим-тарбия жараёни ва педагогика фанига ҳамкорлик (ариясига таянган ҳолда ёндашиш уни таълим шакли сифатида юлаш имконини беради. Таълим жараёнида ўқитувчи-ўқувчилар ада ўқувчи ва укувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш /ли фақатгина билимлар, ахборотларни ўзаро айира бошлаш, ший ҳолатларни башорат қилиш, маърифат тарқатиш ҳамда едим этиш имконияти эмас, балки номунтазам, очиқ, тўғридан-фи ва тесқари мулоқот вазиятидир. Шу билан бир қаторда, «корликдаги таълим жараёни унутилган нарса ва ходисаларни рга излаш, қайта эслаш жараёни ҳамдир. Бу ўринда билимлар

ўқувчилар шахсига таъсир кўрсатмайди, балки уларни ривож-лантиради. Ҳамкорликка асосланган таълим очиқ-ойдин намоён бўлмайдиган жараёндир. Бундай таълим жараёни шахсий, яширин ривожланиш тизимига таъсир кўрсатадиган педагогик ходисадир. Ҳамкорликдаги таълим воқеликни очиш усули, келажак сари бориш йўлини излаш имкониятидир.

Ҳамкорликдаги ўқув-билув жараёнини ташкил этишда ўқитувчи алоҳида ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам, мактаб педагогика жамоалари ҳар бир ўқитувчини ҳамкорликдаги ўқув-билув жараёнини амалга оширишга тайёрлаш учун илмий асосланган тизимли педагогик фаолият олиб боришлари керак. Мактаб раҳ-барияти, услубий кенгашлар ўқитувчиларни ҳамкорликка асос-ланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишга тайёрлаш учун педагогик ҳамкорликка оид назарий ёндашувлар, унинг тамойил-лари ва тушунчаларини улар онгига сингдириш мақсадида семинарлар, тренинглар, конференциялар ташкил этишлари мақсадга мувофиқдир. Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёни самарадорлигини таъминлаш учун янгича педагогик тафаккур асосида йўлга қўйилган ўқитувчи-ўқувчилар ҳамда ўқувчи ва ўқувчилар диалогига алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёни ўзининг марказий субъектлари ва бир қатор турларига эга эканлигини амалга оширилган тадқиқотлар ва кузатишларимиз яккол кўрсатди.

Анъанавий таълим тизими ва ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёни ўзаро бир қатор педагогик, психологик хусусият-лари билан фарқланади. Унинг самарадорлигини таъминлаш учун, худди мана шу хусусиятларни яхши билиш ва бу ҳар иккала жараённи қиёсий ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнининг муҳим жиҳати шундаки, унда укувчиларнинг узлуксиз ривожланишлари ва ўқув-билув фаолиятининг эркин, инсоний муносабатлар ва демократия тамойилларига асосланганлиги қафолатланади. Бу эса, таълим жараёнида қафолат-ланган натижага эришиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг "Кадрлар тайёрлаш миллий гури" // Баркамол авлод - Ўзбекистон таракқиётининг пой-эри. - Тошкент: Шарқ, 1997. - Б. 31-60.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - исент: Маънавият, 2008. -176 б.
3. Абдулкаримов Г.Г. Об опыте работы по формированию у й этнической толерантности/ Г.Г.Абдулкаримов// Дополнительное образование. - 2002. -№2. - С.49-54.
4. Абэлян В.Х. Социально-педагогические аспекты становления культуры межнациональных отношений субъектов образовательного процесса. Автореф. дисс. ..канд. пед. наук / В.Х. Абэлян. - йкоп, 1998.-23 с.
5. Акрамова Г.Р. Бошланғич синф ўқувчиларида толерантлик гунчаларини шакллантиришнинг дидактик асослари. Пед.фан. из.дисс... - Тошкент, 2007. - 139 б.
6. Аминова Ф.Х. Ўқувчиларни мулоқот матни яратишга ўрганишнинг дидактик асослари. Пед.фан.номз.автореф. - Тошкент, 7. - 23 б.
7. Андрамонова И.М. Этнология: Учебник. / И.М. Андрамонова. - М.: Владос-Пресс, 2002. - 192 с.
8. Андреева Г.М. Методы исследования межличностного взаимодействия / Г.М. Андреева. - М.: МГУ, 1984. - 141 с.
9. Асмолов А.Г. Мы обречены на толерантность / А.Г. Асмолов // Семья и школа. - 2001. №11-12. - С.32-35
10. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси: ЮНЕСКО бош [ференциясининг 28-сессиясида қабул қилинган (1995 й. 16 июль, Париж)// Нашр учун масъуллар: А.Саидов, К.Жураев. - шкент: ЮНЕСКО, 1999. - 15 б.
11. Бодалев А.А. Личность и общение/А.А.Бодалев. - М.:Международная педагогическая академия, 1995. - 328 с.
12. Воспитание культуры межнационального общения: Метод, рекомендации //Сост. В.И. Буренко, Н.Е. Иванюшкин, В.В. Меркулов, В.М. Плешивцев. - М.: Изд-во АПН СССР, 1989. - 44 с.
13. Вульф Б.З. Воспитание толерантности: сущность и методы / Б. З.Вульф//Внешкольник. 2002. - №6. - С.12-16.

14. Гасанов З.Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения. / З.Т. Гасанов/ЯТедагогика. 1996. -№6.-С.51-55.

15. Гасанов З.Т. Формирование культуры межнационального общения в многонациональном регионе / З.Т. Гасанов/ЯТедагогика, 1994.-№5.-С.11-15.

16. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование/ Г.Д. Дмитриев. -М.: Народное образование, 1999. - 208 с.

17. Кадиева Р.И. Формирование культуры межнационального общения в школах со смешанным национальным составом (на примере старших школьников). Автореферат... канд. пед. наук./Р.И. Кадиева. - М., 2000.-21 с.

18. Комаров В.П. Теоретические основы воспитания культуры межнационального общения учащихся средней профессиональной школы. Автореф. дисс.,...доктора пед. наук. / В. П. Комаров. - Казань, 1996.-33с.

19. Комогоров П.Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения. Автореф. дисс.канд. пед. наук. / П.Ф. Комогоров. - Курган, 2000. - 20 с.

20. Куранов М.О. Культура межнационального общения / М. Куранов/ТТедагогика, 1992. - №7-8. - С.41-44.

21. Кусарбаев Р.И. Формирование культуры межнационального взаимодействия у студентов высших учебных заведений: Автореф...канд. пед. наук. / Р.И. Кусарбаев. - М., 2001. - 15 с.

22. Ленский И.А. Культура межнациональных отношений в педагогической публицистике / И.А.ЛенскийУ/Педагогика. 1998. - №6. - С. 112-116.

23. Литвиненко Е.Ю. Мультикультуральное образование как перспектива установления толерантных взаимоотношений / Е.Ю. Литвиненко//Российский вуз: В центре внимания - личность: Тез. докл. науч.-практ. конф. 24 - 26 мая. - Ростов н/Д, 1999. - Т. 4. - С. 235 -237.

24. Магомедов Ш.А. К вопросу о формировании у будущего учителя культуры межнационального общения. Материалы научно-практической конференции. Чувашский пед. институт в 2-х ч. / Ш.А.Магомедов:- Чебоксары, 1993. - 4.1 - С. 109-110.

25. Мусаев О.Р. Ўзбекистон Республикасида миллатлараро муносабатлар. Дисс... тарих.фан.номз. - Тошкент, 2000. - 163 б.

6. Назаров Р.Р. Национальные отношения как объект ИЛьно - политического управления. Автореф.дисс...канд.фи-аук. -Тошкент, 1995. С. 16.
7. Немкова Е.М. Развитие культуры межнациональных пений у школьников: Методическое пособие / Е.М. Немкова. - новск: ИПК ПРО, 2003.-60 с.
8. Николаева В.Д. Личностное саморазвитие школьника в жсте подготовки к межэтнической и межкультурной комму-аии: Дис... канд. пед. наук. - Якутск, 1999. - 148 с.
9. Сафарова Р.Ф., Ш.Неъматов ва бошк. Ўқув предметлари унини аниқловчи асосий параметрлар. - Тошкент: Фан ва элогия, 2011.-160 б.
- Ю. Слостенин В.А. Этнопедагогическая культура учителя / Слостенин//Магистр. 2000. - №3. - С.20-34.
- Н. Сулова Э.К. Воспитание у детей этики межнационального гния: Спецкурс / Э.К. Сулова. - М. Ассоциация Профессио-ное образование, 1994. - 80 с.
32. Филонов Г.Н. О культуре межнационального общения / Филонов//Педагогика. 1999. - №2. - С. 119-121.
33. Шадриков В.Д. Философия образования и образовательные **Итики**. - М.: Исследовательский центр проблем качества подго-м специалистов, 1993. - 64 с.
34. Бондаревская Е.В. Гуманитарная парадигма личностно ори-фованного образования // Педагогика. - 1997. - № 4. - С.11-14.
35. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориенти-шого образования. - Ростов-на-Дону, Издательство Ростовск-) педагогического университета, 2000. — 352 с.
36. Бондаревская Е.В. Методологические стратегии личностно ентированного воспитания. // Известия Российской академии азования. 1999. №3. С.23-32.
37. Бочкарев А. И. Проектирование синергетической среды в ковании: автореф.... докт. пед. наук /А.И. Бочкарев. - М., 2000. 'с
38. Бодалев А.А. О коммуникативном ядре личности. - Советск-педагогика. - 1990. - № 5. - С.77-81.
39. Бойко В.В., Ковалев А.Т., Панферов В.Н. Социально-геологический климат коллектива и личность. - М., 1983.
40. Бобров А.А., Усова А.В. Формирование у учащихся учеб-х умений. -М.: Знание, 1987, - 112 с.
41. Виненко В.Г. Системно-синергетическое моделирование в непрерывном образовании педагога: дис. ... докт пед. наук /В. Г Виненко. -Саратов, 2001. - 322 с.
42. Виненко В.Г. Синергетика в школе // Педагогика, 1997.- №2. - С.55-60.
43. Владимировна В. "Учитель и ученик: личностные свойства, Учитель 2007 г, N-2, 70 стр.
44. Воронин В. Организационная культура и личность: социально-психологические аспекты // Развитие личности. - 1999. - № 1. - С. 63-71.
45. Гордин Л.Ю. Ученическое самоуправление в школе: сегодня и завтра. - Киев, 1989.
46. Горбачева Е.И. и др. Умственное развитие школьников: Критерии и нормативы. -М.: Знание, 1992.
47. Гомаюнов С. От истории синергетики к синергетике истории/Юбщественные науки и современность, №2, 1994.
48. Давидов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального исследования. -М.: Педагогика, 1986. - 187 с.
49. Давидов В.В. Теория развивающего обучения. -М.,1996. - 111 с.
50. Давидов В.В. О понятии развивающего обучения //Педа-гогика ж. -М., 1995. - № 1. - С. 29-36.
51. Диагностика способностей и личностных черт учащихся в учебной деятельности / Под ред. В.Д.Шадрикова. - Саратов, 1989.
52. Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития детей. /Под. ред. Д.Б.Эльконина и Л.А.Венгера. - М., 1981. - 178 с.
53. Игнатова В. А. Педагогические аспекты синергетики /В. А. Игнатова // Педагогика. - 2001. - № 8. - С. 26-31.
54. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. -М.: Педагогика, 1991. - 240 с.
55. Кабанова - Миллер Е.Н. Учебная деятельность и разви-вающее обучение. - М.: Знание, 1981. - 96 с.
56. Князева Е. Н. Синергетический вызов культуре/Е. Н. Князева / Московский международный синергетический форум / пЦр:/Лу\у\урй. газ. ш

57. Князева Е. Н. Синергетика: начала нелинейного мышления Н Князева, С. П. Курдюмов // Общественные науки и современность. -1993. - №2. - С. 38-47.
58. Князева Е. Н. Курдюмов С. П. Синергетика и новые подходы к процессу обучения / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов / :/Лу\т. ит-сшЪпа. ги
59. Князева Е. Н. Синергетика как средство интеграции естественнонаучного и гуманитарного образования /Е. Н. Князева, I Курдюмов // Высшее образование в России. - 1994. - № 4. - С. 16
60. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал. — М.: о. 1994-215 ст.
61. Назарова Т.С., Шаповаленко В.С. «Синергетический цром» в педагогике // Педагогика, 2001. - №9. - С.25-33.
62. Рубцов В.В. Организация и развитие совместных действий тей в процессе обучения. М., 1987.

МУНДАРИЖА

Мукаддима.....	3
1-БЎЛИМ. ПЕДАГОГИК ҲАМКОРЛИККА ОИД НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР	
1.1. Ўқув ҳамкорлигининг ўзига хос хусусиятлари ва дидактико-психологик йўналишлари.....	И
1.2. Ўқув жараёнида педагогик ҳамкорликни вужудга келтиришга оид назарий ёндашувлар.....	26
1.3. Ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасида дўстона муносабатларга асосланган педагогик ҳамкорликни амалга ошириш параметрлари.....	45
1.4. Ўқитувчининг ҳамкорликка асосланган таълим жараёнини ташкил этиш имкониятлари ва уни ривожлантириш параметрлари.....	57
1.5. Педагогик ҳамкорлик жараёнининг мазмуни ва уни ташкил этиш тамойиллари.....	68
2-БЎЛИМ. ЎҚУВЧИЛАРНИ МИЛЛАТЛАРАРО ҲАМКОРЛИККА ТАЙЁРЛАШ ЙЎЛЛАРИ	
2.1. Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлаш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари.....	81
2.2. Ўқувчиларни миллатлараро ҳамкорликка тайёрлашга йўналтирилган педагогик тизимнинг ўзига хос хусусиятлари.....	93
Хулоса.....	Ю8
Фойдаланилган адабиётлар.....	ПО

**Р.Г.САФАРОВА, Ф.И.ЮСУПОВА, Г.Т.СУЛАЙМОНОВА,
Х.И.ЮСУПОВА, Н.ДИЛОВА, Р.Т.СУЛАЙМОНОВ**

**ЎҚУВЧИЛАРДА ЎЗ АРО ДЎСТОНА
МУНОСАБАТЛАРГА АСОСЛАНИБ
ҲАМКОРЛИҚДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТИШ
КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА
ОИД НАЗАРИЙ-АМАЛИЙ ЁНДАШУВЛАР**

Тошкент - «Ғап уа 1ехпо1о§1уа» - 2012

Мухаррир: **Ф.Исмоилова**
Тех. мухаррир: **М.Холмухамедов**
Мусаввир: **Х.Ғуломов**
Мусахҳиҳа: **М.Ҳайитова**
Компьютерда
саҳифаловчи: **Н.Раҳматуллаева**

**Нашр.лиц. АШ>149,14.08.09. Босишга рухсат этилди 29.11.2012 йил.
Бичими 60x84¹/₁₆. «Типез 1П» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 8,0. Нашр босма табоғи 7,25.
Тиражи 500. Буюртма №144.**

**«Ғап уа *ехпо1о81уа1аг Магқаапш§ ЁозтахопазЪ да чоп этилди.
100066, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.**